

Τ. Ε. Ι. ΠΑΤΡΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ & ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 21^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ**

**ΚΟΖΑΛΙΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΤΣΙΑΛΤΑ ΓΕΩΡΓΙΑ**

ΤΕΙ ΠΑΤΡΑΣ

ΣΧΟΛΗ: Σ. Ε. Υ. Π.

ΤΜΗΜΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

**ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ & ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 21^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ**

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ: ΚΟΖΑΔΙΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΤΣΙΑΛΤΑ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΓΡΟΣΔΑΝΗ ΧΑΡΑ

Πτυχιακή εργασία για τη λήψη πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Ανώτατου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (ΑΤΕΙ) Πάτρας.

Νοέμβριος 2008

*«Ποτέ δεν ακούς
όταν θέλω να πω κάτι
Ποτέ δεν καταλαβαίνεις
όταν θέλω να εξηγήσω.*

*Ποτέ δεν πιστεύεις
ότι τα πάντα μπορώ να κάνω.*

*Ποτέ δεν μου επιτρέπεται να κάνω αυτό που θέλω.
Ποτέ δεν μου επιτρέπεται να κάνω αυτό που μπορώ.
Και η θέλησή σου είναι πάντα δυνατή.
Και εσύ ξέρεις πάντα καλύτερα. »*

*Από την ανθολογία " Poems together " του
Bengt- Eric Hedin.*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στη συγγραφή της πτυχιακής μας εργασίας σημαντική αρωγή μας έδωσαν οι παρακάτω Κοινωνικοί Λειτουργοί, τους οποίους κρίνουμε απαραίτητο να ευχαριστήσουμε:

- Κωστάκη Χάρις (Εργαστήρι «Μαργαρίτα»)
- Παππά Παναγιώτα (ΟΑΕΔ)
- Ξόνογλου Χριστίνα (ΚΨΥ Πειραιά)

Θα θέλαμε τέλος να ευχαριστήσουμε την κυρία Γροσδάνη Χαρά, για την εποπτεία της καθ' όλη τη διάρκεια της συνεργασίας μας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η εργασία αυτή αποτελεί μια βιβλιογραφική μελέτη που σκοπό της έχει να εξετάσει το θέμα της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης των νοητικά υστερούντων ατόμων στην σύγχρονη Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα.

Στην προσπάθεια επίτευξης του σκοπού αυτού η μελέτη περιλαμβάνει τα ακόλουθα κεφάλαια:

Κεφάλαιο 1^ο: Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται αναφορά στους σχετικούς με την νοητική υστέρηση και την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση όρους, στον σκοπό της μελέτης ενώ επιχειρείται και μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση της έννοιας.

Κεφάλαιο 2^ο: Στο δεύτερο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια εκτενής αναφορά στην έννοια της νοητικής υστέρησης, στις βαθμίδες, τα χαρακτηριστικά τους, την αιτιολογία και την διαδικασία και σημασία της διάγνωσης.

Κεφάλαιο 3^ο: Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται η εννοιολογική προσέγγιση της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης, των στόχων των στρατηγικών με τις οποίες επιτυγχάνεται. Επιπλέον στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται ο ρόλος της συμβουλευτικής, των πρώιμων υποστηρικτικών παρεμβάσεων, της ειδικής αγωγής, της ανάπτυξης των κοινωνικών δεξιοτήτων και της επαγγελματικής αποκατάστασης σε συνάρτηση πάντα με την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των νοητικά υστερούντων ατόμων

Κεφάλαιο 4: Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελεί ουσιαστικά την ενότητα εκείνη στην οποία παρατίθεται το σχετικό με την νοητική καθυστέρηση εθνικό θεσμικό πλαίσιο και επιπλέον παρουσιάζονται και τα μέτρα που η ελληνική πολιτεία εφαρμόζει με σκοπό της κάλυψη των αναγκών των νοητικά υστερούντων ατόμων και την ψυχική και κοινωνική τους αποκατάσταση.

Κεφάλαιο 5^ο: Στο πέμπτο κεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των νοητικά υστερούντων ατόμων έτσι όπως αυτός εξελίσσεται μέσα στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και την επαγγελματική αποκατάσταση του νοητικά υστερημένου ατόμου.

Η πτυχιακή ολοκληρώνεται με την παράθεση των συμπερασμάτων και των προτάσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	ii
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ	iii
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1. Το πρόβλημα	4
1.2 Σκοπός μελέτης	5
1.3 Ορισμοί εννοιών	6
1.4 Ιστορική Ανασκόπηση	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο	14
ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ	14
Α΄ ΜΕΡΟΣ	14
2.1 Προσδιορισμός της νοητικής υστέρησης.....	14
2.2 Χαρακτηριστικά της νοητικής καθυστέρησης.....	17
2.3 Βαθμίδες νοητικής υστέρησης.....	18
2.4 Χαρακτηριστικά βαθμίδων νοητικής υστέρησης	21
2.5 Τα αίτια εμφάνισης της νοητικής υστέρησης	30
Β΄ ΜΕΡΟΣ	32
2.1 Η διάγνωση της νοητικής υστέρησης και οι σκοποί της	32
2.2 Η έγκαιρη διάγνωση της νοητικής υστέρησης	35
2.3 Πληροφόρηση των γονέων για την διάγνωση	37
2.4 Θεραπευτικοί στόχοι της νοητικής υστέρησης.....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο	41
ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΗ ΣΤΕΡΗΣΗ	41
Α΄ ΜΕΡΟΣ	41
3.1 Η έννοια της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης.....	41
3.2 Στόχοι της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης	43
3.3 Στρατηγικές ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης.....	45
Β΄ ΜΕΡΟΣ	49
3.1 Ο ρόλος της ενημέρωσης των γονέων στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των νοητικά υστερούντων ατόμων	49
3.2 Η συμβουλευτική υποστήριξη των παιδιών με νοητική υστέρηση και των γονέων τους ως παράγοντας ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης	51
3.3 Ο ρόλος της πρώιμης υποστηρικτικής παρέμβασης	56
3.3.1. Πρώιμη Υποστηρικτική Παρέμβαση σε Παιδιά με Νοητική Υστέρηση.....	56
3.3.2 Πρώιμη παρέμβαση στο άμεσο περιβάλλον του παιδιού (οικογένεια)	57
3.3.3. Πρώιμη παρέμβαση στο κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού με Νοητική Υστέρηση.....	59
3.4 Ο ρόλος της εκπαίδευσης σε κοινωνικές δεξιότητες	61
3.5. Ο ρόλος της ειδικής αγωγής στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση	63
3.6 Ο ρόλος της επαγγελματικής κατάρτισης στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο	66
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΟΗΤΙΚΑ ΥΣΤΕΡΟΥΝΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ	66
4.1 Το θεσμικό πλαίσιο για την στήριξη των νοητικά υστερούντων ατόμων	66
4.2 Τα μέτρα που έχει εφαρμόσει η ελληνική πολιτεία	75

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο	86
5.1 Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των νοητικά υστερούντων ατόμων	86
5.1.1. Εκπαίδευση	88
5.1.2. Κατάρτιση	93
5.1.3. Επαγγελματική αποκατάσταση	96
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο	98
6.1 Συμπεράσματα	98
6.2. Προτάσεις	100
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	105
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	109

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη επιλέχθηκε για να μελετήσει την στάση της κοινωνίας απέναντι στα άτομα με νοητική υστέρηση καθώς και το πόσο αυτά εξυπηρετούνται από τις υπάρχουσες δομές.

Νοητικά υστερημένο άτομο είναι το άτομο στο οποίο ο ρυθμός αναπτύξεως είναι βραδύς, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται δυσκολίες προσαρμογής τόσο στο σχολικό όσο και στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον.

Η νοητική υστέρηση διακρίνεται σε διάφορες βαθμίδες ανάλογα με την σοβαρότητά της. Η διάκριση αυτή προκύπτει από τις διαφορές που οφείλονται στα διαφορετικά κριτήρια που χρησιμοποιούνται. Έτσι υπάρχουν ταξινομήσεις με βάση το δείκτη νοημοσύνης, καθώς και τις δυνατότητες του ατόμου να δεχθεί αγωγή και εκπαίδευση.

Με την έναρξη της τελευταίας δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο τομέας της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης των παιδιών με νοητική υστέρηση στη χώρα μας, εισήλθε στη Τρίτη δεκαετία της σύγχρονης οργάνωσης και ανάπτυξης. Μιας ανάπτυξης που έχει συντελέσει στην ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου έναντι των ατόμων με νοητική υστέρηση και στην ανάληψη συγκεκριμένων δραστηριοτήτων από τους αρμόδιους φορείς.

Τούτο βέβαια δεν σημαίνει ότι το σημερινό επίπεδο της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης των νοητικά υστερούντων στην Ελλάδα είναι εκείνο που έπρεπε και μπορούσε να είναι. Ούτε ότι έχουν επιλυθεί όλα τα προβλήματα του πολύπτυχου αυτού τομέα ή έστω ότι έχουν θεσμοθετηθεί οι απαιτούμενες ενέργειες, που βαθμιαία εφαρμοζόμενες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη βελτίωση και επέκταση των

παρεχόμενων σχετικών εκπαιδευτικών υπηρεσιών, μέσα στα πλαίσια του εκπαιδευτικού μας συστήματος πάντοτε και με βάση τις ακατάλυτες αρχές της δημοκρατίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, των δικαιωμάτων του παιδιού και της ανθρώπινης αξίας και αξιοπρέπειας.

Σήμερα δεν γίνεται δεκτή η παλαιά αντίληψη και μεθόδευση της αντιμετώπισης των παιδιών αυτών κατά τρόπο ιδρυματικό, μονόπλευρα φιλανθρωπικό ή και καταδικαστικό, με τη δικαιολογία ότι πεπρωμένων φυγείν αδύνατον.

Η αλλαγή όμως στάσης, νοοτροπίας και συμπεριφοράς έναντι των παιδιών με νοητική υστέρηση ,μπορεί και σήμερα να είναι αρκετά αισθητή, αλλά δυστυχώς δεν αποτελεί γνώρισμα γενικό και έμπρακτο της κοινωνίας μας, ακόμα και των γονέων και των εκπαιδευτικών που ασχολούνται με τα άτομα αυτά, σε μερικές χαρακτηριστικές περιπτώσεις. Η υπεύθυνη και διαρκής ενημέρωση συστηματική οργάνωση και λειτουργία των αρμόδιων εκπαιδευτικοκοινωνικών υπηρεσιών εξασφάλιση της απαιτούμενης υλικοτεχνικής υποδομής, η σύγχρονη κατάρτιση και εξειδίκευση του απαιτούμενου εκπαιδευτικού και υποστηρικτικού ειδικού προσωπικού διάθεση των απαιτούμενων ειδικών εκπαιδευτικών μέσων ανάπτυξης της ειδικής επαγγελματικής εκπαίδευσης εισαγωγή της νέας τεχνολογίας στα εκπαιδευτικά προγράμματα σχετική επιστημονική έρευνα και ο μακρόπνοος επιτελικός σχεδιασμός σε συνδυασμό πάντοτε με τη διάθεση των απαιτούμενων πιστώσεων, υπολείπονται σημαντικά από το αναγκαίο και επιθυμητό επίπεδο.

Η κοινωνική μας πολιτική και πράξη στο τομέα της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης σε άτομα με νοητική υστέρηση, βρίσκεται πράγματι σε μια κρίσιμη αναπτυξιακή φύση. Η μεθοδική ολοκλήρωσή της μπορεί να οδηγήσει στην ποιοτική διαφοροποίηση ολόκληρου του κοινωνικού μας συστήματος και γενικότερα του κοινωνικοπολιτισμικού μας επιπέδου.

Η ευθύνη και η ευαισθησία ,καθώς και η πολιτική βούληση του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και της ηγεσίας του είναι όχι μόνο αυτονόητη αλλά και δεδομένη για την εξασφάλιση της σωστής αγωγής και εκπαίδευσης, καθώς και της κοινωνικής αποκατάστασης ατόμων με νοητική υστέρηση. Τούτο φαίνεται στις προσπάθειες που καταβάλλονται στο τομέα αυτό αλλά και στην επίγνωση ότι πολλά ακόμη πρέπει να γίνουν με μεθοδικότητα, σταθερή πορεία, σύνεση ,συνεργασία και συνευθύνη όχι μόνο των εκπαιδευτικών αλλά και των υπηρεσιών και των κοινωνικών παραγόντων.

1.1. Το πρόβλημα

Ένα μεγάλο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα άτομα με νοητική υστέρηση στη σύγχρονη εποχή μας, είναι η απουσία ψυχοκοινωνικής αποκατάστασής τους. Η ανάγκες αυτών των ατόμων δεν καλύπτονται καθώς οι περισσότερες υπηρεσίες βρίσκονται στα μεγάλα αστικά κέντρα, με αποτέλεσμα η περιφέρεια να αδυνατεί να ανταπεξέλθει στις υπάρχουσες ανάγκες. Το γεγονός αυτό δείχνει και την θέση που έχουν τα άτομα με νοητική υστέρηση στην κοινωνία καθώς πολλά από αυτά καταλήγουν να ζουν σε ιδρύματα ή να μένουν ανεκπαιδευτα, अपαρατήρητα και αβοήθητα στο σπίτι.

Η απασχόλησή τους σε κάποιον τομέα είναι ιδιαίτερα δύσκολη, κυρίως λόγω έλλειψης των απαραίτητων γνώσεων που θα τα κάνουν ανταγωνιστικά και απουσίας υποστήριξης από οργανωμένες υπηρεσίες που θα τα βοηθήσουν να προσαρμοστούν στο κλίμα του νέου εργασιακού τους περιβάλλοντος .

Μέσα από την συγκεκριμένη μελέτη επιθυμούμε να εξετάσουμε αν υπάρχει στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα ψυχοκοινωνική αποκατάσταση για τα άτομα με νοητική υστέρηση. Στηριζόμενοι στην έννοια της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης εξετάζουμε την ειδική εκπαίδευση, την επαγγελματική αποκατάσταση – ενσωμάτωση και τα μέτρα για ίση μεταχείριση των πολιτών που έχει λάβει η πολιτεία, για να καταλήξουμε να απαντήσουμε το αρχικό ερώτημα.

1. 2 Σκοπός μελέτης

Κύριος σκοπός αυτής της μελέτης είναι να ερευνήσουμε ποιος είναι ο ρόλος και η θέση του νοητικά υστερημένου ατόμου στην Ελληνική πραγματικότητα καθώς και να διαπιστώσουμε σε ποιο βαθμό καλύπτονται οι ανάγκες του από τις υπάρχουσες δομές της χώρας μας.

Πριν χρόνια είναι γεγονός πως η νοητική υστέρηση σχετιζόταν με την περιθωριοποίηση των ατόμων και συνιστούσε στίγμα. Η ευρύτερη κοινωνία φαίνεται να μην αποδεχόταν σε ικανοποιητικό βαθμό τα άτομα με νοητική υστέρηση. Εκτός τις προκαταλήψεις υπήρχε και η άγνοια .

Παράλληλα το κράτος δεν έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στο θέμα της επαγγελματικής αποκατάστασης και της ομαλής κοινωνικής ένταξης των νοητικά υστερούντων. Το κράτος παρέμενε πιστό στην πρακτική του ιδρυματισμού. Ύστερα από αρκετά χρόνια (στα μέσα περίπου της δεκαετίας του '80) και επηρεασμένο από την στρατηγική του αποιδρυματισμού που πρυτάνευε στις χώρες της δύσης παρατηρήθηκε ένα ουσιαστικό βήμα από την αποκοπή και τον εξοβελισμό προς την ένταξη και ενσωμάτωση.

Σήμερα ζούμε σε μία κοινωνία που πασχίζει να δεχτεί την διαφορετικότητα. Συνηθίζουμε να λέμε πως στηρίζουμε, δεχόμαστε και διευκολύνουμε τα άτομα με ειδικές ανάγκες, ωστόσο δεν είναι λίγες οι φορές που η πραγματικότητα καταρρίπτει αυτή την αντίληψη.

Αποφασίσαμε να μελετήσουμε αυτό το θέμα γιατί έχουμε ασχοληθεί με άτομα με νοητική υστέρηση ο καθένας με διαφορετικό ρόλο και θα θέλαμε να αναδείξουμε τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και την θέση που πραγματικά κατέχουν στην ελληνική κοινωνία του 20ου αιώνα.

1. 3 Ορισμοί εννοιών

ΝΟΗΣΗ: *«είναι η ικανότητα του ανθρώπου να συλλαμβάνει το νόημα ενός αντικειμένου, ενός γεγονότος ή μιας κατάστασης, να βρίσκει λογικές σχέσεις, να μπορεί να εξετάζει τις αιτίες των πραγμάτων και τις συνέπειες, να ανακαλεί το παρελθόν και να μπορεί να συλλάβει τις μελλοντικές πιθανές εξελίξεις όπως και να επεξεργάζεται, να ταξινομεί και να αξιολογεί τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος».* (Καλούρη-Αντωνοπούλου,1994:61)

ΝΟΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: *«ο όρος αναφέρεται στις μεταβολές που συμβαίνουν στις γνωστικές ικανότητες με την πάροδο της ηλικίας».* (Παρασκευόπουλος,1985:61)

ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ: ο tredgold ορίζει την νοητική υστέρηση *«ως μια κατάσταση ανεπαρκούς νοητικής αναπτύξεως σε τέτοιο βαθμό, ώστε το άτομο να είναι ανίκανο να προσαρμοστεί στο σύνηθες περιβάλλον και να διατηρηθεί χωρίς καθοδήγηση, προστασία και εξωτερική βοήθεια».* (Παρασκευόπουλος,1980:21-22)

ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: *«είναι μία διαδικασία η οποία διευκολύνει τις ευκαιρίες για άτομα – με έκπτωση της λειτουργικότητας, ανίκανα ή ανάπηρα από μία ψυχική διαταραχή- να επιτύχουν ένα όσο το δυνατό καλύτερο επίπεδο ανεξάρτητης λειτουργίας τους στην κοινότητα”.* (Πολυχρονοπούλου ,2001:20)

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: *«είναι μια δυναμική διαδικασία μέσα από την συντονισμένη εφαρμογή ιατρικών, κοινωνικών, εκπαιδευτικών και επαγγελματικών μέτρων που έχει στόχο να υποβοηθήσει*

το άτομο με αναπηρίες να φτάσει στο μέγιστο δυνατό επίπεδο λειτουργικότητας και να ενταχθεί στην κοινωνία». (Πολυχρονοπούλου , 2001:14-15)

ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ: «με τον όρο «ειδική αγωγή» εννοούμε τους ιδιαίτερους τρόπους μεταχείρισης και εκπαίδευσης των ατόμων που παρουσιάζουν κάποια απόκλιση από το φυσιολογικό». (Κρουσταλάκη,2005:28)

ΕΙΔΙΚΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ): «είναι η διαδικασία η οποία παρέχει εξειδικευμένη τεχνική και επαγγελματική γνώση με ειδικά προσαρμοσμένα και εξατομικευμένα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης». (Πολυχρονοπούλου,2001:10)

ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ (ΑΜΕΑ): «τα άτομα με σοβαρές ανεπάρκειες, ανικανότητες ή μειονεξίες, που οφείλονται σε σωματικές βλάβες, συμπεριλαμβανομένων των βλαβών των αισθήσεων, ή σε διανοητικές ή ψυχικές βλάβες οι οποίες περιορίζουν ή αποκλείουν την εκτέλεση δραστηριότητας η οποία θεωρείται κανονική για έναν άνθρωπο». (Πολυχρονοπούλου,2001:8)

1. 4 Ιστορική Ανασκόπηση

«Κάθε κοινωνική εποχή ανέδειξε τη δική της θέση απέναντι στους νοητικά καθυστερημένους ανθρώπους. Αυτή η στάση εκφράζεται με διάφορες λέξεις και όρους που αντικατοπτρίζουν την αντίληψη της εκάστοτε κοινωνίας για τα νοητικά καθυστερημένα άτομα. Ο Sengelmann (1985), αναφέρει κάποιους όρους που χρησιμοποιήθηκαν στο παρελθόν για το χαρακτηρισμό των νοητικά καθυστερημένων, όπως «ηλιθιότητα», «ιδιωτεία», «αμβλύνιοια», «άνοια». ο Bachmann, (1985) υπογραμμίζει ότι η ιστορία του νοητικά υστερημένου ανθρώπου ισοδυναμούσε επί πολλούς αιώνες με την ιστορία της περιφρόνησης, της απομόνωσης και της αθλιότητας». (Σούλης Γ. , 1997:19)

Τα νοητικά υστερημένα άτομα θεωρούνται ανεπίδεκτα σε οποιαδήποτε εκπαίδευση ή άσκηση σχετικά με τις αντιλήψεις και την κουλτούρα της παλιάς κοινωνίας, με αποτέλεσμα η στάση της κοινωνίας να στρέφεται στον εγκλεισμό τους σε ιδρύματα και άσυλα όπου θα παρέμειναν για όλη τους τη ζωή. (Παρασκευόπουλος, 1980)

Στο Μεσαίωνα υπάρχουν πληροφορίες για την στάση απέναντι στους νοητικά υστερημένους και για τον τρόπο με τον οποίο τους μεταχειριζόταν, καθώς επίσης και διάφορα κείμενα νόμων τα οποία ρυθμίζουν τη ζωή της κάθε κοινωνίας. Ο Meyer, (1983 σελ. 87) αναφέρει τους νόμους του Λυκούργου που υπήρχαν στη Σπάρτη (από το 900 π. χ.), οι οποίοι όριζαν μόλις γεννιόταν το παιδί ο πατέρας είχε την υποχρέωση να το παρουσιάζει στη συνέλευση των γερόντων όπου εκεί διαπιστώνονταν η υγεία του παιδιού έτσι ώστε να γίνει αποδεκτό από την κοινότητα. Αν όμως ήταν άρρωστο, αδύνατο ή εμφάνιζε κάποια παραμόρφωση, το έριχναν στις βαθιές χαράδρες του Ταύγετου. (Anstotz , 1994)

Η αναγέννηση υπήρξε η εποχή των κοινωνικών μεταβολών που οδήγησαν στον Ουμανισμό. Κατά την διάρκεια της Αναγέννησης δεν έγιναν σημαντικά βήματα στο πεδίο της αγωγής και της παιδείας των νοητικά καθυστερημένων ατόμων. «Ο J. L. Vives,(1492-1540) υπεράσπιζε υπέρ της ατομικής παραγωγής και προώθησής τους. Ο γιατρός Argi Cola και ο J. Stumpf εξερεύνησαν τα αίτια της ηλιθιότητας. Η αντίληψη του Λουθήρου ότι η εργασία είναι αναγκαία για τη ζωή των ανθρώπων εφαρμόστηκε για την περίθαλψη των αναπήρων. Η Λουθηρανική Μεταρρύθμιση και ο Ουμανισμός ενίσχυσαν την αντίληψη ότι ο άνθρωπος μπορεί να βελτιωθεί μέσω της παιδείας». (Σούλης , 1997: 23)

Ο ίδιος πάλι συγγραφέας αναφέρεται στην εποχή του διαφωτισμού όπου ο J. Locke (1632-1704) άσκησε κριτική για την μεταχείριση των αναπήρων και ζήτησε μια αγωγή για όλα τα παιδιά. οJ. J. Rousseau συνέδεσε την αγωγή με την γενική φύση του ανθρώπου και ασχολήθηκε περισσότερο με τα ανίατα παιδιά. Η εμπειρική και φυσικοεπιστημονική θεώρηση του ανθρώπου ευνόησε διάφορες ιατρικές, παιδαγωγικές, κοινωνικές, θρησκευτικές- φιλανθρωπικές πρωτο-βουλίες υπέρ των «νοητικά καθυστερημένων ανθρώπων». Ο γιατρός Guggenbuhl (1816-1863) προσπάθησε να θεραπεύσει τη νοητική καθυστέρηση στο θεραπευτήριο που ίδρυσε ο ίδιος «Heilanstalt-fur kretinet and blodsinnige kinder» επιβάλλοντας έναν υγιή τρόπο ζωής και εφαρμόζοντας υγειονομικές και παιδαγωγικές μεθόδους». (Σούλης ,1997).

«Σύμφωνα με τον Anderson, μέχρι το 1886 τα άτομα με πνευματικές ειδικές ανάγκες χαρακτηριζόταν επίσημα ως τρελοί. Σε περίπτωση που οι οικογένειες τους δεν είχαν την ικανότητα να τους φροντίζουν, τους έστελναν στα δημόσια άσυλα, στα πτωχοκομεία και στα τρελοκομεία. Πολλοί από αυτούς έμεναν κρυμμένοι σε σκοτεινά δωμάτια στο χώρο τους

και χρησιμοποιούνταν ως φτηνή εργατική δύναμη ή κακομεταχειρίζοταν». (Τσιάντης Γ. – Μανωλόπουλος, 1989:24)

Το 19ο αιώνα τα άτομα αυτά έγιναν αντικείμενα ερευνών με σκοπό να βρεθούν οι αιτίες, η παθολογία της κατάστασής τους και τα αντισταθμιστικά μέτρα για τις ανάγκες τους. Μέσω της έρευνας εντοπίστηκαν νέοι παράγοντες δυσπροσαρμοστικότητας στις κοινωνικές απαιτήσεις με συνέπεια να καθοριστούν νέες μορφές αναπηρίας άγνωστες μέχρι τότε. (Τσιάντης – Μανωλόπουλος, 1989)

Μετά το Β παγκόσμιο πόλεμο το ενδιαφέρον της κοινωνίας και της πολιτείας γίνεται εντονότερο για την συστηματική αγωγή και προετοιμασία των νοητικά υστερημένων ατόμων. Κύριο μέλημά της η ένταξή τους ως παραγωγικά μέλη στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Καταβάλλονται σημαντικές προσπάθειες προκειμένου να δοθεί στα άτομα, όχι μόνο ιδρυματική περίθαλψη, όπως συνέβαινε παλιότερα, αλλά κυρίως συστηματική εκπαίδευση και βοήθεια για κοινωνική αποκατάσταση. Η αλλαγή της κοινωνίας οφείλεται, ύστερα από τα συμπεράσματα εμπειρικών μελετών οι οποίες απέδειξαν, ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των νοητικά υστερημένων ατόμων μπορούν να καταστούν κοινωνικώς επαρκή και οικονομικώς ανεξάρτητα με την κατάλληλη ειδική αγωγή. (Παρασκευόπουλος, 1980)

«Επομένως οι τοποθετήσεις αλλάζουν. Οι πνευματικά ανάπηροι άνθρωποι μπορούν να μάθουν πολλά περισσότερα από ότι θεωρήθηκε πιθανό. Τα νοητικά υστερημένα άτομα έχουν ολοκληρωμένες προσωπικότητες και μπορούν να επικοινωνούν με τους άλλους θερμά και ευαίσθητα. Το μόνο που έχουν πραγματικά ανάγκη για να συνεισφέρουν είναι η αποδοχή από την πλευρά της κοινωνίας». (Anderson G., 1982: 24)

Ο 20ος αιώνας είναι από κάθε άποψη καλύτερος. Η παιδαγωγική για τα υστερημένα άτομα γεννήθηκε μόλις τον 20ο αιώνα. Η πρώτη ώθηση για την ανάπτυξη της παιδαγωγικής νοητικά υστερημένων ατόμων δεν

ήταν έργο επαγγελματιών παιδαγωγών, αλλά οφείλεται σε γονείς και μη στρατευμένους ειδικούς. Η ανάπτυξη αυτή δεν θα μπορούσε να προωθηθεί χωρίς ειδικούς και μάλιστα από ειδικούς κλάδους όπως είναι η παιδαγωγική για άτομα με μαθησιακά προβλήματα. Συμμετείχαν επίσης παιδίατροι, ψυχίατροι εφήβων και νομικοί». (Anstotz , 1994)

Αναφορικά με την εξέλιξη της νοητικής καθυστέρησης στην Ελλάδα κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα η Ελληνική πολιτεία δεν έδειξε μέριμνα για τα άτομα με νοητική υστέρηση. Η στάση της κοινωνίας απέναντι στα άτομα με νοητική υστέρηση ήταν ρατσιστική. Η ευαισθητοποίησή της σε αυτό το ζήτημα ξεκίνησε κατά την περίοδο του 1950 – 1974, τότε που πρωτοστάτησε και ο ιδιωτικός τομέας καθώς έθεσε ως στόχο την καλλιέργεια της «ψυχικής υγείας» αυτών των ατόμων. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές από τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες είχαν παρθεί από γονείς ή άτομα που είχαν συγγενική σχέση με άτομα με νοητική υστέρηση. Για παράδειγμα, στα 1960 ιδρύθηκε η «Πανελλήνιος Ένωσης Γονέων και Κηδεμόνων Απροσάρμοστων Παιδιών», η οποία μεταξύ άλλων πίεσε και το κράτος προς την κατεύθυνση της ευαισθητοποίησης για τα άτομα με νοητική υστέρηση. (Καλύβα – Μυλωνά , 1989)

Γεγονός είναι ότι κατά την περίοδο αυτή, η νοητική υστέρηση σχετιζόταν με την περιθωριοποίηση των ατόμων και συνιστούσε στίγμα. Η ευρύτερη κοινωνία φαίνεται πως δεν αποδεχόταν σε ικανοποιητικό βαθμό τα άτομα με νοητική υστέρηση. Επιπλέον, εκτός της προκατάληψης υπήρχε και η άγνοια, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις οι οικογένειες των νοητικά υστερημένων ατόμων δεν συνιστούσαν το καλύτερο δυνατό περιβάλλον για τα άτομα αυτά. Παράλληλα, το επίσημο κράτος δεν έδινε ιδιαίτερη βαρύτερη στο θέμα της επαγγελματικής αποκατάστασης και της ομαλής ψυχοκοινωνικής ένταξης των «νοητικά

υστερούντων». Το πρώτο σημαντικό αυτής της περιόδου ήταν ότι με τη σύσταση ιδρυμάτων δημιουργήθηκαν οι πρώτοι πυρήνες εξειδικευμένων επιστημόνων στο χώρο, τόσο για την βοήθεια των ατόμων αυτών, όσο και για την προώθηση θεμάτων ψυχικής υγιεινής.

Το κράτος από την πλευρά του παρέμενε πιστό στην πρακτική του ιδρυματισμού σε αντιπαραβολή με τις χώρες της δύσης, όπου πρυτάνευε η στρατηγική του αποιδρυματισμού. (Καλύβα – Μυλωνά , 1989)

Παράγοντες που επηρέαζαν τη στάση απέναντι στο άτομο με νοητική υστέρηση, ήταν μεταξύ άλλων, το εμφανές της απόκλισης, η ικανότητα αυτοεξυπηρέτησης και η προοπτική της βελτίωσης. Τα άτομα δηλαδή με αισθητές αποκλίσεις τύχαιναν της πιο έντονης απόρριψης, ενώ τα άτομα που ήταν δεκτικά εκπαίδευσης και προόδου αντιμετωπίζονταν καλύτερα. (Καλύβα – Μυλωνά , 1989)

Κατά την μεταπολιτευτική περίοδο παρατηρήθηκε γενικά ακόμη μεγαλύτερη πρόοδος στο θέμα της αντιμετώπισης των ατόμων με νοητική υστέρηση. Ψηφίστηκαν νέοι νόμοι, οι οποίοι συγκριτικά με την προηγούμενη περίοδο κινούταν προς θετικότερη κατεύθυνση, χωρίς όμως να μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι τους χαρακτήριζε πληρότητα. Άρχισε να γίνεται επίσημα παραδεκτό ότι τα άτομα με νοητική υστέρηση είχαν το δικό τους δυναμικό και αρκετά από αυτά θα μπορούσαν με κατάλληλη εκπαίδευση να ζήσουν ημιανεξάρτητα και να βρουν επαγγελματική απασχόληση. Στον τομέα της εκπαίδευσης των ατόμων με νοητική υστέρηση, σημαντικός σταθμός ήταν η ίδρυση στη δεκαετία του '80 των ειδικών τάξεων μέσα στις κοινές σχολικές μονάδες, ενώ μέχρι τότε υπήρχαν ειδικά σχολεία, που λειτουργούσαν ξεκομμένα από το όλο εκπαιδευτικό σύστημα. Άρχισε δηλαδή να απασχολεί ουσιαστικότερα το θέμα της ενσωμάτωσης. Στα πλαίσια αυτά πάρθηκαν μια σειρά θεσμικού χαρακτήρα πρωτοβουλίες, όπως ήταν η ίδρυση ειδικών σχολείων και

σχολών λειτουργικής ή επαγγελματικής αποκατάστασης. (Καλύβα – Μυλωνά , 1989)

Τα τελευταία χρόνια υπήρξε σαφής καλύτερευση στη θέση των ατόμων με νοητική υστέρηση στην Ελληνική κοινωνία χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως δεν χρειάζεται ακόμα περισσότερη βελτίωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ

Α΄ ΜΕΡΟΣ

2.1 Προσδιορισμός της νοητικής υστέρησης

Προηγουμένως δόθηκαν οι ορισμοί διαφόρων όρων όπως ειδική αγωγή, κοινωνική αποκατάσταση, κατάρτιση, νόηση κ. τ. λ. Στην συγκεκριμένη υποενότητα του κεφαλαίου επιδιώκουμε μεγαλύτερη ανάλυση των ορισμών που δίνονται για την νοητική υστέρηση και αυτό γιατί διαπιστώνονται ορισμένες διαφορές. Οι διαφορές αυτές έγκεινται στο γεγονός ότι κάποιοι συγγραφείς μέσα από τον ορισμό τους για την νοητική υστέρηση δίνουν έμφαση στην μειωμένη πνευματική απόδοση του ατόμου και άλλοι στην περιορισμένη ικανότητα του ατόμου να προσαρμοστεί στο κοινωνικό περιβάλλον.

Πιο συγκεκριμένα:

«Ο Α. Binet όρισε την νοητική ανεπάρκεια με αναφορά σε εξελικτικά κριτήρια: Καθυστερημένο είναι το παιδί που από την άποψη της νοητικής εξέλιξης εξομειώνεται με ένα κοινωνικό παιδί μικρότερης ηλικίας. Είναι όμως ένα παιδί που εξελίσσεται αργά και που η ανάπτυξή του θα σταματήσει στο δρόμο. Αλλά και ο Binet διατηρούσε κάποιες επιφυλάξεις για το πόσο δυνατή είναι μια τέτοια εξομείωση». (Zazoo, 1977:10)

Στο λεξικό της ψυχολογίας του Ν. Sillary (1967), η νοητική ανεπάρκεια ορίζεται ως συγγενής ανεπάρκεια στην ανάπτυξη της νοημοσύνης που εκδηλώνεται νωρίς και που συνήθως δεν είναι δυνατό να αναπληρωθεί.

Τον ίδιο περίπου ορισμό δίνει και ο ψυχίατρος Τ. Νικολόπουλος (1967), στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια.

Ο Αμερικάνος Porteus, ένας από τους πρώτους διευθυντές της σχολής του Vineland που επινόησε το γνωστό «τέστ των λαβυρίθων» είχε τον εξής προσανατολισμό : *«Νοητική ανεπάρκεια που δεν οφείλεται σε διαταραχή των αισθητηρίων και που δεν επιτρέπει στο άτομο να λύσει τα διάφορα προβλήματα και να εξασφαλίσει την ύπαρξη του, στο μέτρο που το απαιτεί η κοινωνική ζωή»*. (Zazoo , 1968:229).

Ο Μαντές, ορίζει την νοητική υστέρηση ως μια νοητική υπανάπτυξη του παιδιού, που δεν μπορεί να προσαρμοστεί στο περιβάλλον όπως θα έπρεπε και μαζί με όλα αυτά παρουσιάζει μειωμένη αντίληψη.

Ο Παρασκευόπουλος (1982) , χαρακτηρίζει ως «νοητικώς καθυστερημένο» το άτομο στο οποίο ο ρυθμός αναπτύξεως είναι βραδύς, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται δυσκολίες προσαρμογής τόσο στο σχολικό όσο και στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον.

Το νοητικώς καθυστερημένο άτομο έχει στις συνήθεις νοημετρικές κλίμακες γενικής νοημοσύνης (κλίμακα binet, κλίμακα Wechster), νοητικό πηλίκο μικρότερο του 85 και συγχρόνως παρουσιάζει μειωμένη ικανότητα προσαρμογής στις συνήθεις για την ηλικία του απαιτήσεις. (Παρασκευόπουλος , 1982).

Το 1959 ο Αμερικανικός Σύνδεσμος Νοητικής Καθυστερήσεως συγκρότησε μία επιτροπή από επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων, στην οποία ανέθεσε τη διατύπωση ενός ορισμού της νοητικής καθυστερήσεως που θα γινόταν γενικά αποδεκτός. Ο ορισμός είναι ο εξής: *«Νοητική υστέρηση είναι μία παθολογική κατάσταση που εμφανίζεται στην περίοδο της αναπτύξεως, χαρακτηρίζεται από νοητική ικανότητα κάτω του μέσου όρου και συνοδεύεται από μειωμένη ικανότητα προσαρμογής»*. (Παρασκευόπουλος , 1980:21-22).

Για την πληρέστερη κατανόηση του ορισμού ο Παρασκευόπουλος, επεξηγεί:

Τη νοητική ικανότητα, η οποία υποδηλώνει τη γενική νοημοσύνη και αξιολογείται με τις συνηθισμένες νοομετρικές κλίμακες (κλίμακα Binet, κλίμακα Wise κ. λ. π.)

Τον κάτω από το μέσο όρο, που σημαίνει ότι το άτομο, σε ένα σταθμισμένο τεστ γενικής νοημοσύνης, παίρνει δείκτη νοημοσύνης κάτω του 70. Ο βαθμός αυτός νοητικής ικανότητας είναι δύο τυπικές αποκλίσεις κάτω από το μέσο όρο και έτσι το άτομο βρίσκεται στο 3% των συνομηλίκων του.

Την περίοδο αναπτύξεως, η οποία θεωρείται ότι αρχίζει από τη σύλληψη και φθάνει ως το 16ο έτος της ηλικίας. Το κριτήριο αυτό βοηθάει στη διαφοροποίηση της νοητικής καθυστέρησης από άλλες μορφές παθολογικής συμπεριφοράς.

Την ικανότητα προσαρμογής, η οποία αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να προσαρμόζεται αποτελεσματικά στις απαιτήσεις του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος. (Παρασκευόπουλος ,1982).

2.2 Χαρακτηριστικά της νοητικής καθυστέρησης

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της νοητικής ανεπάρκειας/καθυστέρησης είναι τα εξής:

Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι ότι η διαταραχή δεν περιορίζεται μόνο στη νοημοσύνη, αλλά στις ψυχικές και αισθησιοκινητικές λειτουργίες. Η νοητική καθυστέρηση συνοδεύεται π. χ. από ατελή προσαρμογή στο φυσικό κοινωνικό περιβάλλον, μειωμένη αισθηματικότητα, αφιθυκές διαταραχές, προσβολή της κινητικότητας, γλωσσική ανεπάρκεια. (Τσιάντης, - Μανωλόπουλος, 1989)

Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι η μονιμότητα, το μη επανορθώσιμο της διαταραχής. Το νοητικά υστερημένο άτομο δεν είναι δυνατόν να μεταμορφωθεί σε άτομο κανονικής νοημοσύνης. Οι ιατρικές φροντίδες και η ειδική αγωγή που του προσφέρονται αποσκοπούν στην αξιοποίηση του δυναμικού τους και η προσαρμογή τους στο περιβάλλον. (Τσιάντης – Μανωλόπουλος, 1989)

Το τρίτο χαρακτηριστικό της νοητικής καθυστέρησης είναι ο αργός ρυθμός και η πρόωρη παύση της ανάπτυξης των φυσικών λειτουργιών. Η κάθε λειτουργία έχει τον δικό της ρυθμό και το δικό της χρονικό όριο. Συνήθως, δυσμενέστερη είναι η εξέλιξη των λογικών και ορισμένων άλλων γνωστικών μηχανισμών. Σε σύγκριση π. χ. με την ψυχοκινητική λειτουργία, η αντίληψη και η παράσταση του χώρου και του χρόνου εξελίσσονται με βραδύτερο ρυθμό και η ανάπτυξή τους παύει νωρίτερα. (Κυπριωτάκης, 1987)

2.3 Βαθμίδες νοητικής υστέρησης

Η νοητική υστέρηση διακρίνεται σε διάφορες βαθμίδες ανάλογα με τη σοβαρότητά της. Η διάκριση αυτή προκύπτει από τις διαφορές που οφείλονται στα διαφορετικά κριτήρια αξιολόγησης που χρησιμοποιούνται. Έτσι, υπάρχουν ταξινομήσεις με βάση το δείκτη της νοημοσύνης, καθώς και τις δυνατότητες του ατόμου να δεχτεί αγωγή και εκπαίδευση. (Κυπριωτάκης, 1987).

Τα υστερημένα άτομα αποτελούν μια ανομοιογενή ομάδα, καθώς εντοπίζονται διαφορές μεταξύ τους ως προς την αιτία και το βαθμό της νοητικής υστέρησης, τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς, τα συνωδά συμπτώματα και τις διαταραχές, την πρόγνωση για την ανάπτυξή τους και το είδος των προγραμμάτων που μπορούν να εφαρμοστούν για την εκπαίδευση και την κοινωνική αποκατάσταση των ατόμων αυτών. Η κατηγοριοποίηση των ατόμων με βάση τις παραπάνω διαφορές σε όσο το δυνατόν περισσότερο ομοιογενείς περιπτώσεις κρίνεται απαραίτητη, επειδή διευκολύνει το σωστό κοινωνικό προγραμματισμό, την έρευνα και τη διδασκαλία και την προώθηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η ταξινόμηση όμως αυτή των ατόμων σε κατηγορίες συναντά πολλά εμπόδια, επειδή η εξεύρεση κοινών κριτηρίων από τους επιστήμονες καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη. Κάθε επιστημονική ειδικότητα χρησιμοποιεί κριτήρια και κατηγορίες ταξινομήσεως, σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά που εξετάζαν πάνω στα άτομα με νοητική υστέρηση. Για παράδειγμα οι ιατροί έχουν ως κριτήριο ταξινομήσεως τον τύπο του φυσικού ελαττώματος ή μειονεκτήματος (μογγολισμός, κρετινισμός, μικροκεφαλία). Οι κοινωνιολόγοι έχουν ως κριτήριο το βαθμό της οικογενειακής και κοινωνικής εξαρτήσεως, οι ψυχολόγοι την επίδοση στα ψυχοτεχνικά μέσα και οι εκπαιδευτικοί στην ταχύτητα μαθήσεως και

την ικανότητα προσαρμογής στο σχολικό περιβάλλον. (Παρασκευόπουλος, 1980).

Ο ίδιος συγγραφέας παραθέτει και δυο συστήματα αξιολόγησης σύμφωνα με τον Αμερικανό σύνδεσμο νοητικής καθυστέρησης, τα οποία το ένα βασίζεται στην αιτιολογία της νοητικής υστέρησης και χρησιμοποιείται στην πρόληψη και την θεραπεία της και το άλλο αναφέρεται στα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των ατόμων με νοητική υστέρηση και διευκολύνει τον προγραμματισμό της αγωγής και της κοινωνικής αποκατάστασης. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω ανάλογα με το κριτήριο που χρησιμοποιείται, διαφοροποιείται και η ονομασία της κάθε βαθμίδας και λαμβάνοντας υπόψη την αιτιολογία διαμορφώνονται κατηγορίες νοητικής υστέρησης. Οι κατηγορίες αυτές είναι νοητικές καθυστερήσεις που έχουν ως γενεσιουργούς αιτίες, τις εξής: α) τις λοιμώξεις, β) τις δηλητηριάσεις, γ) διαταραχές μεταβολισμού ή θρέψεως, δ) εγκεφαλικά τραύματα κατά την κύηση, τον τοκετό ή την παιδική ηλικία, ε) ασθένειες ή ελαττωματικές καταστάσεις που συμβαίνουν στην παιδική ηλικία, στ) σε άγνωστα προγεννητικά αίτια, ζ) σε ασταθή αίτια με νευρολογικές διαταραχές, η) σε σαφή ή πιθανά ψυχολογικά αίτια χωρίς νευρολογικά συμπτώματα. (Παρασκευόπουλος, 1980).

Διακρίνεται με βάση τη συμπεριφορά, οι εξής κατηγορίες:

- Οριακή νοητική υστέρηση με νοητικό πηλίκιο 84-70.
- Ελαφρά νοητική υστέρηση με νοητικό πηλίκιο 69-55.
- Μέτρια νοητική υστέρηση με νοητικό πηλίκιο 54-40.
- Βαριά νοητική υστέρηση με νοητικό πηλίκιο 39-25.
- Βαρύτατη νοητική υστέρηση με νοητικό πηλίκιο κάτω από 25. (Nancie - Finnie , 1991).

Ακόμα υπάρχει και η ταξινόμηση που έχει προταθεί από τον Samuel A. Kirk με βάση τους εκπαιδευτικούς σκοπούς, σύμφωνα με την οποία τα νοητικός υστερημένα άτομα διακρίνονται στους: 1) εκπαιδευσίμους και 2) ασκήσιμους και 3) οι ιδιώτες. (Παρασκευόπουλος, 1980).

Τέλος ένα άλλο κριτήριο ταξινομήσεως είναι τα κλινικά σύνδρομα. Σύνδρομο ονομάζεται το σύνολο των χαρακτηριστικών ή συμπτωμάτων που παρουσιάζονται ταυτόχρονα σε ένα άτομο. Στη νοητική υστέρηση κάθε σύνδρομο περιλαμβάνει ψυχολογικά, κοινωνικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά. Τα πιο συνηθισμένα σύνδρομα της νοητικής υστέρησης είναι η μογγολοειδής ιδιοτεία, η υδροκεφαλία, το σύνδρομο Klinefelter και Turner, η φαινοκετονουρία και ο κρετινισμός, ορισμένα από τα προαναφερθέντα σύνδρομα αναλύονται παρακάτω. (Παρασκευόπουλος, 1980).

2.4 Χαρακτηριστικά βαθμίδων νοητικής υστέρησης

A. Η Οριακή νοητική υστέρηση

Ως οριακή νοητική υστέρηση περιγράφεται αυτή που βρίσκεται μεταξύ των ορίων από 70 έως 84. Τα άτομα αυτής της κατηγορίας καλούνται και «βραδυμαθείς». *«Τα άτομα που παρουσιάζουν οριακή νοητική υστέρηση μπορούν να εκπαιδευτούν και να απασχολούνται σε εργαστήρια, εκτελώντας όμως εργασίες για τις οποίες δεν απαιτούνται σύνθετες διαδικασίες»* (Σταθόπουλος, 1996:338).

Πρόκειται για την πιο ήπια μορφή νοητικής υστέρησης. Επηρεάζει σύμμετρα τις γνωστικές λειτουργίες, όμως, επιτρέπει στα άτομα αυτά να αναπτύξουν περισσότερο τις κοινωνικές δεξιότητες και να επιτύχουν καλύτερη προσαρμογή. Ακόμα, αφήνει μεγαλύτερα περιθώρια ανάπτυξης του συναισθηματικού τομέα και περισσότερες δυνατότητες για κοινωνική προσαρμογή. (Παπαγεωργίου, 1985).

Η ανάπτυξη τους είναι αρκετά αρμονική, καθώς οι περισσότερες λειτουργίες βρίσκονται στο ίδιο σχεδόν επίπεδο και δεν φαίνεται να συμβαίνει εκλεκτική προσβολή ορισμένων από αυτές. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τον ήρεμο σχετικά χαρακτήρα τους και την πιο καλοπροαίρετη διάθεσή τους συμβάλλει στην καλύτερη προσαρμογή τους. Στο σχολείο είναι συνήθως φρόνιμοι, καταβάλουν προσπάθεια, συμμετέχουν με προθυμία στις διάφορες δραστηριότητες και η στάση τους αυτή κάνει συχνά τον άλλο να υπερτιμά τις δυνατότητές τους. Η ίδια κατάσταση μπορεί να παρατηρηθεί και στον οικογενειακό και τον επαγγελματικό τομέα. (Κυπριωτάκης, 1987).

B. Η ελαφρά νοητική υστέρηση.

Στη διεθνή βιβλιογραφία, η κατάσταση αυτή αποδίδεται με τους όρους *debilite*, *debility*, *Debilitat* (από την ταξινόμηση με βάση τις

επιδόσεις στα τεστ). Σύμφωνα με την εκπαιδευτική ταξινόμηση, τα άτομα της κατηγορίας αυτής ονομάζονται educable, educationally subnormal, bilclustabig (εκπαιδεύσιμοι). Στην Ελληνική βιβλιογραφία χρησιμοποιείται ο όρος «μωρία», όμως προτιμάται ο όρος του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (Π. Ο. Υ) «ελαφρά νοητική ανεπάρκεια». (Κυπριωτάκης, 1987).

Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα άτομα με δείκτη νοημοσύνης που κυμαίνεται από 55 έως 69. Κατά την προσχολική ηλικία, κάτω των 5ετών, τα άτομα αυτά μπορούν να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες και επικοινωνία. Παρουσιάζουν μικρή καθυστέρηση σε κινητικές και αντιληπτικές ικανότητες. Συχνά, δεν διακρίνονται από τους κανονικούς παρά μόνο όταν γίνουν έφηβοι και ενήλικοι. Στη σχολική ηλικία, από 5 έως 20ετών, μπορούν να μάθουν τα σχολικά μαθήματα έως και την Α΄ τάξη δημοτικού σχολείου όταν φθάσουν προς το τέλος της εφηβικής ηλικίας. Μπορούν να πετύχουν ικανοποιητική κοινωνική προσαρμογή. Ως ενήλικοι, από 21 ετών και άνω, μπορούν να αποκτήσουν κοινωνικές και επαγγελματικές δεξιότητες σε τέτοιο βαθμό επάρκειας ώστε να αυτοσυντηρούνται αλλά πιθανόν να έχουν ανάγκη από καθοδήγηση και βοήθεια, όταν βρεθούν κάτω από ασυνήθη κοινωνική ή οικονομική πίεση. (Παρασκευόπουλος, 1980).

Η ελαφρά νοητική ανεπάρκεια προϋποθέτει και ορισμένα άλλα χαρακτηριστικά. Η διαταραχή αποτελεί πρωτογενή κατάσταση και όχι σύμπτωμα μιας άλλης προσβολής, που θα εξαφανιστεί με την άρση του αιτίου. Είναι μόνιμη και μη αναστρέψιμη διαταραχή. Ένα επιπλέον γνώρισμά της είναι η συγγενής προέλευσή της. Η γνήσια νοητική ανεπάρκεια οφείλεται σε ψυχολογικούς λόγους. Είναι αποτέλεσμα είτε κληρονομικότητας (σε περιορισμένο ποσοστό) είτε σοβαρής προσβολής που επιφέρει παθολογική αλλοίωση του εγκεφαλικού φλοιού (στο μεγαλύτερο ποσοστό). Η διαταραχή έχει ως χαρακτηριστικό τη μη

σύμμετρη ανάπτυξη (ή καθυστέρηση) των λειτουργιών. Ο R. Zazzo (1977), προτείνει για το φαινόμενο αυτό τον όρο «ετεροχρονισμό» που εκφράζει απλούστατα ένα γεγονός, μια διαπίστωση ψυχολογικού περιεχομένου με διαφορετική ταχύτητα στους διάφορους τομείς της ψυχοβιολογικής του ανάπτυξης. Ο ετεροχρονισμός βέβαια αυτός παρατηρείται και στα ομαλά άτομα, εκεί όμως δεν είναι τόσο έκδηλος και κυρίως δεν είναι ιεραρχημένος. Διαφέρει από το ένα άτομο στο άλλο. Αλλού, δηλαδή καθυστερεί κάπως μια λειτουργία, αλλού η άλλη, έτσι ώστε στο σύνολο του πληθυσμού, οι τάσεις να φαίνονται εξισορροπημένες. Από σωματική άποψη δεν παρατηρούνται στίγματα ή άλλα ελαττώματα, ενδεικτικά της διαταραχής. Το ύψος και το βάρος βρίσκονται συνήθως σε κανονικά επίπεδα, η διάπλαση είναι φυσιολογική, το πρόσωπο επίσης. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο με την εξέλιξη ορισμένων λειτουργιών. Πρώτη σχετική ένδειξη είναι το γεγονός ότι το βρέφος αργεί να χαμογελάσει στα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντος του. Το γέλιο, με την ποικιλία των μορφών του, είναι αποκλειστικό σχεδόν προνόμιο του ανθρώπου. Η έγκαιρη εμφάνισή του σημαίνει ομαλή εξέλιξη. Αντίθετα, η αργοπορία του χαμόγελου, που είναι πολύ συνηθισμένη στις νοητικές ανεπάρκειες, δημιουργεί εύλογες ανησυχίες. Η διαταραχή συνοδεύεται και από αισθητή καθυστέρηση της πρώτης οδοντοφυΐας. Στις νοητικές ανεπάρκειες είναι μεγάλη συχνότητα με την οποία παρουσιάζονται τόσο η αργοπορημένη όσο και η ακανόνιστη οδοντοφυΐα. Το φαινόμενο αυτό είναι ποιο έκδηλο, όσο βαρύτερη είναι η μορφή της νοητικής ανεπάρκειας. (Κυπριωτάκης, 1987).

Ο κινητικός τομέας πλήττεται σοβαρότερα από τους άλλους εξαιτίας της διαταραχής. Η αδεξιότητα των κινήσεων, η ατελής οργάνωσή τους, ο ακανόνιστος μυϊκός τόνος, είναι φαινόμενα συνηθισμένα. Σημειώνεται, αρχικά, καθυστερημένη έναρξη του βαδίσματος. Στο ζήτημα της

αργοπορημένης κατάστασης της δεξιότητας του βαδίσματος, όμως, χρειάζεται μεγάλη προσοχή καθώς μπορεί να μη συνδέεται με νοητική ανεπάρκεια. Υπάρχουν π. χ. ατομικές διαφορές, όπως το υπερβολικό βάρος, τα ατυχήματα, οι φόβοι κλπ. γεγονότα δηλαδή που είναι δυνατό να μεταθέσουν την κατάκτηση της δεξιότητας αυτής ακόμη και σε προικισμένα άτομα. Σε αυτά τα άτομα διαπιστώνεται έντονη δυσκολία στην απόκτηση ορισμένων έξεων που είναι σημαντικές για την προσαρμογή του στο άμεσο περιβάλλον, γεύματα, εναλλαγή ασχολιών, χρησιμοποίηση χώρων και αντικειμένων, καθαριότητα, χαρακτηριστική είναι π. χ. η αδυναμία ελέγχου των κενώσεών του. Η κατάκτηση της γλώσσας πραγματοποιείται όμοια με βραδύ ρυθμό. Πολλά από τα παραπάνω χαρακτηριστικά δεν γίνονται αντιληπτά από το περιβάλλον ή τουλάχιστον δεν προκαλούν μεγάλη ανησυχία. Η γλωσσική καθυστέρηση, όμως, γίνεται αισθητή και βιώνεται οδυνηρά από του γονείς. Τελικά, το παιδί με ελαφρά νοητική καθυστέρηση θα κατακτήσει τη γλώσσα, οπωσδήποτε όχι με τον πλούτο και την πληρότητα ενός φυσιολογικού συνομήλικου του, σε βαθμό όμως που θα του επιτρέψει ομαλή επικοινωνία με το περιβάλλον του. (Κυπριωτάκης, 1987).

Στο παιδί με ελαφρά νοητική υστέρηση οι αισθήσεις προσκομίζουν τις πληροφορίες, η μνήμη λειτουργεί σχεδόν ικανοποιητικά, η φαντασία όμως παρά τα φαινόμενα είναι στο βάθος φτωχή, η προσοχή ασταθής και η δημιουργική πρωτοβουλία σχεδόν ανύπαρκτη. Το παιδί πολύ δύσκολα αντιλαμβάνεται αφηρημένες έννοιες και ακόμη δυσκολότερα τις χρησιμοποιεί. Η ικανότητα για σύνθεση ιδεών είναι επίσης σε πολύ χαμηλό σημείο. Περισσότερο από κάθε άλλη λειτουργία προσβάλλεται η ικανότητα για τον σχηματισμό κρίσεων και συλλογισμών. Είναι συναισθηματικά ευερέθιστα και ευμετάβλητα με έντονη την τάση για καυχησιολογία. Οι κανόνες της δικαιοσύνης και της ηθικής δεν τους εμποδίζουν στη δράση τους, καθώς δεν είναι σε θέση να τους

αντιληφθούν. Υπακούουν όμως, σε προσταγές ατόμων, από τα οποία προσδοκούν όφελος. (Παπαγεωργίου, 1985).

Γ. Η μέτρια νοητική υστέρηση

Η μέτρια νοητική υστέρηση χαρακτηρίζει άτομα με δείκτη νοημοσύνης από 40 έως 54. Στην προσχολική ηλικία κάτω των 5, μπορούν να μιλούν και να επικοινωνούν. Η κινητική ανάπτυξη είναι επαρκής. Επωφελούνται από την άσκηση σε αυτοσυντήρηση και μπορούν να αυτοεξυπηρετούνται κάτω από την άμεση εποπτεία. Στη σχολική ηλικία από 5 έως 20 ετών μπορούν να επωφεληθούν από την άσκηση σε κοινωνικές και επαγγελματικές δεξιότητες. Δεν μπορούν να αφομοιώσουν σχολικά μαθήματα πέρα από τη β' τάξη δημοτικού σχολείου. Είναι δυνατόν να κινούνται ελεύθερα μόνα τους σε γνωστά μέρη. Ως ενήλικοι, μπορούν να προσαρμοστούν ικανοποιητικά ως ανειδίκευτοι και ημειδικευμένοι εργάτες σε προστατευτικό περιβάλλον και να αυτοσυντηρηθούν. Έχουν ανάγκη από εποπτεία και καθοδήγηση, όταν βρεθούν κάτω από κοινωνική και οικονομική πίεση. (Παρασκευόπουλος, 1980).

Στη φυσική εμφάνιση δεν υπάρχουν σοβαρά ελαττώματα, ούτε παραμορφώσεις. Τα παιδιά μέσης νοητικής ανεπάρκειας έχουν συνήθως κοινό πρόσωπο και συνηθισμένη σωματική διάπλαση, προδίνονται όμως από την έκφραση και τις ψυχοκινητικές τους αντιδράσεις. Από την άποψη της νοητικής εξέλιξης, διαπιστώνεται ότι είναι αισθητά ανώτερο επίπεδο σε σύγκριση με τις βαριές ανεπάρκειες, όμως είναι αρκετά κατώτερο από το προβλεπόμενο για ομαλή προσαρμογή. Η αντιληπτική και η παραστατική τους λειτουργία βρίσκονται σε κάπως ανεκτό επίπεδο, η προσοχή παρουσιάζεται απαθής, η μάθηση όπου είναι δυνατή εξελίσσεται με βραδύ ρυθμό. Το λεξιλόγιο παραμένει φτωχό και η σύνταξη απλοϊκή. Η αφαιρετική ικανότητα είναι ελάχιστα ανεπτυγμένη

και επιτρέπει το σχηματισμό απλών μόνο εννοιών. Κάθε εξέλιξη των νοητικών δεξιοτήτων παύει γύρω στο 12^ο έτος της ζωής τους. Από την άποψη της κοινωνικότητας και της προσαρμογής, οι αντιδράσεις των ατόμων αυτών είναι συχνά αντιφατικές, από τη μια στιγμή στην άλλη και από ένα πρόσωπο στο άλλο. Είναι συνήθως υπάκουοι και αφοσιωμένοι στα πρόσωπα από τα οποία εξαρτώνται και ταυτόχρονα ευέξαπτοι. Οι αμφιθυμίες τους στα κλάματα, θυμοί, ενθουσιασμοί, εκδηλώνονται και από την παρουσία ξένων στο δικό τους περιβάλλον. Η αμηχανία είναι τόσο έκδηλη στη συμπεριφορά τους, που υποβαθμίζεται σε μεγάλο βαθμό. Οι αντιδράσεις τους παίρνουν αντικοινωνικό χαρακτήρα, εξαιτίας του μειωμένου ανασχετικού ελέγχου που ασκείται από την κεντρική λειτουργία. Οι ορμόνες και οι αμφιθυμίες τους κάνουν επιθετικούς και τους οδηγούν σε αξιόποινες πράξεις (εμπρησμούς, καταστροφές βιασμούς). Γι' αυτό χρειάζονται επίβλεψη. Η κοινωνική ανάπτυξή τους παύει γύρω στο 15^ο έτος της ζωής τους, χωρίς όμως να ξεπεράσει το επίπεδο ενός κανονικού παιδιού χρόνων (μέχρι 6 ετών στις σοβαρότερες περιπτώσεις, μέχρι 9 στις συνηθισμένες). (Κυπριωτάκης ,1987).

Δ. Η βαριά νοητική υστέρηση

Η βαριά νοητική υστέρηση είναι σοβαρή μορφή νοητικής ανεπάρκειας. Τα άτομα με βαριά νοητική υστέρηση έχουν δείκτη νοημοσύνης που κυμαίνεται από 25 έως 39. Τα άτομα αυτής της κατηγορίας παρουσιάζουν έκπτωση ευρύτερα σε πολλές λειτουργίες. Κατά την προσχολική ηλικία δεν παρουσιάζουν ανάπτυξη σε βασικούς τομείς όπως η κινητική δεξιότητα, η ομιλία, και η αυτοεξυπηρέτηση. Οι δεξιότητες επικοινωνίας είναι ελάχιστες ή ανύπαρκτες. Στη σχολική ηλικία 5 έως 20 ετών, μαθαίνουν να μιλούν, να επικοινωνούν και να ασκηθούν σε βασικές συνήθειες υγιεινής. Επωφελούνται από τη συστηματική άσκηση σε συνήθειες ζωής. Ως ενήλικοι μπορούν να

συνεισφέρουν μερικώς στην αυτοσυντήρηση τους κάτω από πλήρη εποπτεία. Μπορούν να αναπτύξουν δεξιότητες αυτοεξυπηρητήσεως σε ελεγχόμενο περιβάλλον. (Παρασκευόπουλος , 1980).

Από την πλευρά της φυσικής εμφάνισης το πρόσωπο των ατόμων αυτών είναι συνήθως ανέκφραστο και απαθές, το βλέμμα τους ζωώδες, η αδεξιότητα των κινήσεων τους έκδηλη, η λειτουργία μερικών αισθήσεων ατελής. Συνηθισμένες είναι π. χ. οι περιπτώσεις ατόμων της κατηγορίας αυτής που δεν αισθάνονται τη δυσσομία όσο έντονη κι αν είναι. Συχνό είναι επίσης το φαινόμενο της μόνιμης σιελόρροιας. Η βαριά επιπλέον νοητική υστέρηση συνοδεύεται συνήθως από σωματικές ανωμαλίες, όπως είναι το μικρό ανάστημα, το ασύμμετρο πρόσωπο, οι κρανιακές ανωμαλίες. Από την άποψη των γνωστικών λειτουργιών η κριτική ικανότητα απουσιάζει ή βρίσκεται σε υποτυπώδη κατάσταση, η φαντασία και η μνήμη, η προσοχή υπολειτουργούν, η γλωσσική ικανότητα παραμένει σε βρεφικό επίπεδο και δεν επιτρέπει την επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους. Η κατάσταση αυτή μπορεί να είναι ίδια και στους τομείς των συναισθημάτων και της κοινωνικής προσαρμογής. (Κυπριωτάκης , 1989).

Ε. Η βαρύτατη νοητική υστέρηση

Πρόκειται για τη χειρότερη μορφή νοητικής ανεπάρκειας με δείκτη νοημοσύνης κάτω του 25. Τα άτομα αυτά που εντάσσονται στην κατηγορία αυτή, θεωρούνται ανεπίδεκτοι αγωγής ή παντελώς εξαρτημένα, άτομα πολύ κάτω του κανονικού, άτομα με βαριά αμβλύνοια (ιατρική ορολογία). Τα άτομα με βαρύτατη νοητική υστέρηση έχουν πνευματική ηλικία κάτω από 3 έτη. Αλλά και η πνευματική αυτή ηλικία αποτελεί κάτι το συμβατικό και το πλασματικό γιατί το φυσιολογικό παιδί των τριών χρόνων έχει εξαιρετη πλαστικότητα και άλλες δυνατότητες, που δεν υπάρχουν στα άτομα με βαρύτατη νοητική

υστέρηση, οποιαδήποτε κι αν είναι η πραγματική τους ηλικία. (Κυπριωτάκης, 1987).

Παρουσιάζουν ολική καθυστέρηση και ελάχιστη δυνατότητα για λειτουργική απόδοση σε κινητικές και αντιληπτικές ικανότητες. Έχουν ανάγκη από συνεχή φροντίδα. Στην ηλικία 5 έως 20 ετών παρουσιάζουν κάποια κινητική ανάπτυξη αλλά σε ελάχιστο βαθμό. Ως ενήλικοι, έχουν πολύ περιορισμένη κινητική και γλωσσική ανάπτυξη. Είναι δυνατόν να επιτύχουν πολύ περιορισμένη αυτοεξυπηρέτηση και χρειάζονται συνεχή φροντίδα για να επιζήσουν. (Παρασκευόπουλος, 1980).

Οι γνωστικές λειτουργίες, σχεδόν απουσιάζουν και κάθε πνευματική εξέλιξη σταματά γύρω στο 6^ο ή 7^ο έτος της ζωής τους. Επιπρόσθετα στο συναισθηματικό και κοινωνικό τομέα δεν παρατηρείται πρόοδος. Η ακράτεια ούρων είναι συνηθισμένο σύμπτωμα της διαταραχής αυτής και ο αυνανισμός αποτελεί σχεδόν κανόνα. Συνοδεύονται συχνά από σωματικές ανωμαλίες όπως το μικρό ανάστημα, το ασύμμετρο πρόσωπο, η μικροκεφαλία, η οξυκεφαλία, το στενό μέτωπο, τα κοντά δάχτυλα, τα παραμορφωμένα δόντια κ. λ. π. Δεν υπάρχει καμία δυνατότητα στο μέλλον για μάθηση ούτε και δυνατότητα για άλλη βελτίωση ή μικρή έστω αυτοεξυπηρέτηση. Υπάρχει ανάγκη για ολική προστασία. Όταν η οικογένεια δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε τέτοιες υποχρεώσεις και τα άσυλα δεν υπάρχουν, η ζωή τους μοιάζει ελάχιστα με ζωή ανθρώπου. (Παρασκευόπουλος, 1985).

Στ. Η απροσδιόριστη νοητική υστέρηση

Στην περίπτωση αυτή υπάρχει μεγάλη πιθανότητα Διανοητικής Καθυστέρησης, αλλά δεν είναι εύκολο να ελεγχθεί η νοημοσύνη του με τις κανονικές δοκιμασίες. Συνήθως, παιδιά που δεν μπορούν να συνεργαστούν ή παρουσιάζουν σημαντικές σωματικές αναπηρίες, όμως η κλινική εκτίμηση είναι ότι λειτουργούν διανοητικά σημαντικά κάτω από

το φυσιολογικό και δεν μπορούν να υποβληθούν σε δοκιμασίες νοημοσύνης, τότε εξάγεται η διάγνωση της Απροσδιόριστης Διανοητικής Καθυστέρησης. Όσο μικρότερη είναι η ηλικία του παιδιού τόσο πιο δύσκολη καθίσταται η διάγνωση, εκτός από οφθαλμοφανείς περιπτώσεις. (Μάνος, 1997)

2.5 Τα αίτια εμφάνισης της νοητικής υστέρησης

Η Νοητική Υστέρηση αναφέρεται σε μία παθολογική κατάσταση που εκδηλώνεται στην περίοδο ανάπτυξης, δηλ. την περίοδο που αρχίζει από την σύλληψη και φτάνει ως το 16^ο έτος της ηλικίας. Το παιδί με Νοητική Υστέρηση χαρακτηρίζεται από νοητική ικανότητα χαμηλότερη από το μέσο όρο των παιδιών της ίδιας χρονολογικής ηλικίας (σήμερα οι ψυχολόγοι χρησιμοποιούν ειδικά σχεδιασμένες δοκιμασίες – τεστ ικανοτήτων του παιδιού). Παράλληλα το παιδί αυτό διαθέτει μειωμένη ικανότητα προσαρμογής, η οποία αντικατοπτρίζεται συνήθως στην ωρίμανση κινητικών και αντιληπτικών ικανοτήτων, δεξιοτήτων αυτοεξυπηρέτησης, στη μάθηση και στην ομαλή κοινωνική ένταξη.

Τα αίτια εμφάνισης της Νοητικής Υστέρησης μπορεί να είναι:

A. Προγεννητικά αίτια: 1. Κληρονομικοί παράγοντες, 2. Χρωμοσωμικές ανωμαλίες (σύνδρομο Down, σύνδρομο Klinefelter, σύνδρομο Turner), 3. Ασθένειες της εγκύου (λοιμώξεις, ερυθρά, ιλαρά, κοκ.), 4. Ανωμαλίες μεταβολισμού (PKU), 5. Ασυμβατότητα του Rh του αίματος της μητέρας με αυτό του εμβρύου, 6. Ανοξία, 7. Τραυματισμοί της εγκύου, 8. Κακή διατροφή, 9. Δηλητηριάσεις από μόλυβδο.

B. Περιγεννητικά αίτια: 1. Ανοξία, 2. Τραυματισμοί και αιμορραγία του εγκεφάλου, 3. Πρόωρη γέννηση.

Γ. Μεταγεννητικά αίτια: 1. Μολυσματικές ασθένειες, 2. Ατυχήματα, 3. Υψηλός πυρετός, 4. Μεταβολικές ανωμαλίες, 5. Ψυχοκοινωνικοί παράγοντες (ιδρυματο- ποίηση, στερημένο εκπαιδευτικό περιβάλλον, συναισθηματική αποστέρηση). (Τσιάντης- Μανωλόπουλος , τ. 2ος, 1999)

Προκειμένου να παρέμβουν θεραπευτικά στα άτομα με Νοητική Υστέρηση λαμβάνουν υπόψη:

1. Το νοητικό δυναμικό τους (όπως αυτό ορίζεται από την εκτίμηση του ψυχολόγου). Διακρίνονται εδώ ότι εξής κατηγορίες: 1. Οριακή νοημοσύνη, 2. Ελαφρά νοητική υστέρηση, 3. Μέτρια νοητική υστέρηση, 4. Βαριά νοητική υστέρηση.

2. Τους στόχους εργασίας που η Ομάδα ειδικών κρίνει άμεσους, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε παιδιού. (Νιτσόπουλος , 1981)

Β΄ ΜΕΡΟΣ

2.1 Η διάγνωση της νοητικής υστέρησης και οι σκοποί της

Η σωστή διάγνωση πληροφορεί για το χαρακτηρισμό ενός παιδιού με νοητική υστέρηση και βοηθά στην κατάρτιση ενός προγράμματος για την αντιμετώπιση της διαταραχής. Αντίθετα μια πρόχειρη και βιαστική διάγνωση μπορεί να οδηγήσει στη λήψη μέτρων που κάθε άλλο παρά αποτελεσματικά μπορούν να προβούν. Χρειάζεται λοιπόν πολύ επιφυλακτικότητα προκειμένου να χαρακτηριστεί ένα παιδί νοητικά υστερημένο. (Κυπριωτάκης ,1987)

Η διάγνωση όμως με την έννοια της διαπιστώσεως της νοητικής υστέρησης εν είναι αυτοσκοπός αλλά είναι η αρχή για τον καταρτισμό και την εφαρμογή ενός κατάλληλου προγράμματος θεραπείας, αγωγής, επαγγελματικής κατάρτισης και ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης. (Παρασκευόπουλος , 1980)

Παράλληλα με τη διαπίστωση – διάγνωση της νοητικής υστέρησης απαιτείται και διαγνωστική αξιολόγηση του νοητικά υστερημένου ατόμου που αποβλέπει σε τρεις τουλάχιστον σκοπούς:

- Ø Στη γενική διάγνωση της νοητικής καθυστέρησης, η οποία αποσκοπεί στη διαπίστωση της νοητικής υστέρησης, στην εύρεση των αιτιών, στον καθορισμό του βαθμού νοητικής και κοινωνικής ανεπάρκειας και στην κατάταξη του παιδιού σε μία από τις βαθμίδες.
- Ø Στην πρόγνωση, η οποία έχει σκοπό να αναφέρει το τελικό επίπεδο ανάπτυξης, τα αποτελέσματα αγωγής και το βαθμό κοινωνικής και επαγγελματικής επάρκειας όταν το άτομο ενηλικιωθεί.
- Ø Στον προγραμματισμό σχολικής αγωγής και ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης του παιδιού. Σε αυτή την περίπτωση γίνεται

αναλυτική περιγραφή του επιπέδου των αντιληπτικών, των κινητικών και των άλλων γνωστικών λειτουργιών του παιδιού και καθορίζονται οι ειδικές ικανότητες στην ανάπτυξή του. Επίσης καθορίζεται το είδος της σχολικής μονάδας και βαθμίδα εκπαίδευσης που θα παρακολουθήσει το παιδί προκειμένου να έχει ένα εξατομικευμένο πρόγραμμα διδασκαλίας και αγωγής. (Παρασκευόπουλος, 1982)

Επιπλέον για να ολοκληρωθεί η διαγνωστική διαδικασία απαιτούνται πληροφορίες που περιλαμβάνουν, την κατάσταση του παιδιού και συγκεκριμένα την ιστορική εξελικτική πορεία του, τη σωματική του κατάσταση, τις νοητικές επικοινωνιακές (χρήση λεκτικού-μη λεκτικού κώδικα) συναισθηματικές και κοινωνικές λειτουργίες του, τις λειτουργίες των αισθητηριακών του δίοδων, τη νευρολογική του κατάσταση και την κινητικότητά του. Ακόμη την προσπάθεια προσδιορισμού του επιπέδου αυτοεκτίμησης και αυτογνωσίας του, την αξιολόγηση του βαθμού αυτοεξυπηρέτησης, τον έλεγχο τυχόν προβλημάτων συμπεριφοράς ή άλλων προβληματικών καταστάσεων ιατρικής φύσης και άλλα. (Κρουσταλάκης, 1994)

Ο ίδιος πάλι συγγραφέας αναφέρει εκτός από την κατάσταση του παιδιού απαιτούνται πληροφορίες που αφορούν το οικογενειακό σύστημα και πιο συγκεκριμένα την δομή της οικογένειας, ποια είναι τα πρότυπα επικοινωνίας που χρησιμοποιεί, το βαθύτερο υπόστρωμα που σχεσιοδυναμικής που διαθέτει, πόσο ευάλωτοι είναι στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος και τέλος σε πιο εξελικτικό πεδίο βρίσκεται το όλο σύστημα. (Κρουσταλάκης, 1994)

Η διάγνωση και τα σχέδια θεραπείας και εκπαίδευσης που απαιτείται να ακολουθήσει το άτομο με νοητική υστέρηση απαιτούν και τη συντονισμένη συμβολή μιας διεπιστημονικής ομάδας που θα προσφέρει ειδικές γνώσεις που προέρχονται από τον κλάδο της καθεμίας. Μέσα σε

διεπιστημονικά εργαστηριακά πλαίσια μπορεί να επιτευχθεί καλύτερος συντονισμός, παρά σε διαφορετικά οργανωμένες υπηρεσίες. (Τσιάντης - Μανωλόπουλος ,1989)

Η διεπιστημονική ομάδα αποτελείται από τους:

- Ø Παιδοψυχίατρο, ο οποίος αξιολογεί το ιατρικό ιστορικό του παιδιού.
- Ø Ψυχολόγο, ο οποίος αξιολογεί τη νοητική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού καθώς και την κοινωνική του προσαρμογή.
- Ø Κοινωνικό λειτουργό, ο οποίος αξιολογεί το οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού.
- Ø Ειδικό παιδαγωγό, ο οποίος εφαρμόζει το τελικό πόρισμα της διάγνωσης στην πράξη. (Σούλης ,1997)

2.2 Η έγκαιρη διάγνωση της νοητικής υστέρησης

Η έγκαιρη διάγνωση της νοητικής υστέρησης είναι το “κλειδί” για την κατάλληλη έναρξη του προγράμματος θεραπείας και αγωγής. Οι γονείς είναι εκείνοι οι οποίοι πρώτοι από όλους μπορούν να βοηθήσουν στη διάγνωση. (Σούλης , 1997)

Κάποιες ενδείξεις μέσω των οποίων γονείς, κηδεμόνες και άλλα ειδικά πρόσωπα μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόηση ύπαρξης μιας μη φυσιολογικής ανάπτυξης του παιδιού είναι οι ακόλουθες:

- Ø Προβλήματα με το μπουσούλημα. Π. χ. όταν το νήπιο στο τέλος του πρώτου μήνα δεν έχει σηκώσει το κεφάλι του ούτε για ένα δευτερόλεπτο.
- Ø Προβλήματα με το κάθισμα. Π. χ. όταν το νήπιο στο τέλος του δεύτερου μήνα δεν μπορεί να κουνήσει δυνατά και συμμετρικά το κεφάλι του ή όταν στο τέλος του τρίτου μήνα δε μπορεί να κρατήσει όρθιο το κεφάλι του τουλάχιστον για μισό λεπτό ακόμα όταν το βάλουν να καθίσει.
- Ø Προβλήματα με το περπάτημα. Π. χ. όταν στο τέλος του τέταρτου μήνα, καθώς το σηκώνουν από τις μασχάλες, δε μπορεί να στηριχτεί στα δάχτυλα των ποδιών του.
- Ø Προβλήματα με το πιάσιμο. Π. χ. όταν στο τέλος του ένατου μήνα δεν προσπαθεί να πιεί από το ποτήρι του ή δε μπορεί να απομακρύνει ένα μαντίλι από το πρόσωπό του. (Νιτσόπουλος , 1981)

Επίσης κάποια προβλήματα οπτικής και ακουστικής αίσθησης όταν π. χ. το βρέφος δεν μπορεί να ακολουθήσει το φως της λάμπας, προβλήματα γλωσσικά και προβλήματα με την κοινωνικότητα όταν π. χ. το νήπιο στο τέλος του ένατου μήνα δεν θέλει να τρώει μόνο του να παίζει με το είδωλό του στον καθρέφτη, είναι ενδείξεις που θα πρέπει να ανησυχήσουν τους γονείς. (Νιτσόπουλος, 1981)

2.3 Πληροφόρηση των γονέων για την διάγνωση

Στον πολιτισμό μας κανείς σήμερα δεν προετοιμάζει τους γονείς για τον ερχομό ενός παιδιού με νοητική υστέρηση. Φαίνεται ιεροσυλία και κακοβουλία να ερωτηθεί σε μέλλοντες γονείς: «τι θα κάνετε εάν το παιδί σας είναι άτομο με νοητική υστέρηση;» Παρόλα αυτά η ερώτηση αυτή πρέπει να γίνεται. Οι περισσότεροι γονείς δεν είναι προετοιμασμένοι για ένα τέτοιο γεγονός. Η σκέψη για αυτό τους φέρνει σε αγωνία. Πανικοβάλλονται αντιμέτωποι με ερωτήσεις που αφορούν τους ίδιους, το παιδί τους και το μέλλον. (Anderson ,1982)

Σύμφωνα με την Browne, (1982) πότε και πως πρέπει να ειπωθεί στην οικογένεια για την νοητική υστέρηση του παιδιού τους είναι ένα πρόβλημα στην ιατρική. Πολλές φορές οι πληροφορίες που δίνονται δεν γίνονται κατανοητές και ο πληροφοριοδότης θεωρείται αναισθητος και αυτό επειδή ο ακροατής δεν θέλει να ακούσει. Οτιδήποτε κι αν λέγεται οι γονείς θα πρέπει να ενημερώνονται απλά, άμεσα και ειλικρινά και να τους δίνεται η ευκαιρία να κάνουν ερωτήσεις. Οι γονείς επιθυμούν να γνωρίζουν την πρόγνωση και τις επιπτώσεις που θα υπάρχουν για το άμεσο μέλλον. (Browne ,1982)

Η ίδια πάλι συγγραφέας υποστηρίζει, «*ότι οι γονείς χρειάζονται χρόνο να σκεφτούν και να αφομοιώσουν την έκταση των προβλημάτων τους οι λύσεις είναι ανάγκη να εξελιχθούν βαθμιαία και οι ερωτήσεις που προκύπτουν προέρχονται από την παρατήρηση της ανάπτυξης και της εξέλιξης των παιδιών τους*». (Browne E. ,1982:21)

Η Callias, (1988) επισημαίνει ότι χρειάζεται προσεκτική αξιολόγηση προκειμένου να ανακοινωθεί η πρόγνωση στους γονείς. Οι απαντήσεις στα ερωτήματά τους θα πρέπει να δίνεται έτσι ώστε να κατευναστούν οι ανησυχίες τους για το παιδί τους. (Τσίαντης. - Μανωλόπουλος ,1989)

Διάφοροι ερευνητές τονίζουν κάθε φορά ότι οι γονείς πρέπει να ενημερώνονται όσο το δυνατό πιο γρήγορα. Ο Car αναφέρει τη σαφή ένδειξη ότι οι περισσότεροι γονείς επιθυμούν να γνωρίζουν από νωρίς εάν πάει κάτι στραβά με το παιδί τους. (Browne ,1982)

Για να ληφθεί μια κατάλληλη απόφαση από τους γονείς θα χρειαστεί μια διαπραγμάτευση πληροφοριών. Γνωρίζουν πολύ λίγα για την νοητική καθυστέρηση και δεν μπορούν να ξέρουν ποιες είναι οι επιπτώσεις, τι θα πρέπει να κάνουν, ποια βοήθεια να ζητήσουν, ποια επίδραση θα έχει αυτό στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Είναι γεγονός ότι πολλοί δεν έχουν στήριξη σε αυτή τη φάση της απόφασης και είναι εύλογο ότι θα χρειαστούν επαναλαμβανόμενες απαντήσεις στις ερωτήσεις τους. (Anderson , 1982)

Ο στόχος της ανακοίνωσης και της αξιολόγησης πρέπει να αναπτύσσει ένα περιεκτικό και σχεδιασμένο πρόγραμμα για να ικανοποιεί συγκεκριμένες κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες του παιδιού καθώς και οποιαδήποτε άλλα προβλήματα που μπορεί να παρουσιαστούν στην οικογένειά του. (Browne, 1982)

2.4 Θεραπευτικοί στόχοι της νοητικής υστέρησης

Συχνά, τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικες με νοητική υστέρηση, εμφανίζουν συμπεριφορές που σχετίζονται με ψυχιατρικές διαταραχές, η διάγνωση των οποίων είναι δύσκολη λόγω της περιορισμένης ικανότητας στην επικοινωνία. Πολλές μελέτες μας δείχνουν ότι, η συχνότητα εμφάνισης ψυχιατρικών διαταραχών σε άτομα με νοητική υστέρηση, είναι μεγαλύτερη για τα άτομα εκείνα που μένουν σε ιδρύματα συγκριτικά με εκείνα που παραμένουν στην κοινότητα.

Δυστυχώς η μέχρι σήμερα εμπειρία για την θεραπευτική αντιμετώπιση των ατόμων με νοητική υστέρηση είναι περιορισμένη και γιατί οι ασθενείς αυτοί θεωρείται ότι έχουν πολύ λίγες δυνατότητες βελτίωσης και γιατί απαιτείται πολυδύναμη αντιμετώπιση των συμπτωμάτων τους, από ομάδα ειδικών θεραπειών.

Όπως όμως συμβαίνει για κάθε άλλον ασθενή έτσι και για τα άτομα με νοητική υστέρηση πρέπει να αναγνωρίζονται και να ικανοποιούνται όλα τα δικαιώματά τους για περίθαλψη και φροντίδα. Κατά καιρούς έχουν περιγραφεί διάφοροι θεραπευτικοί στόχοι όπως:

- Ø πρωτογενής πρόληψη
- Ø διαμονή σε υποστηρικτικό περιβάλλον
- Ø νοσοκομειακή διασύνδεση και παρακολούθηση
- Ø εκπαίδευση του ατόμου με νοητική υστέρηση
- Ø εκπαίδευση της οικογένειας
- Ø διασύνδεση με το αστυνομικό τμήμα της περιοχής ή άλλες σχετικές υπηρεσίες

Στο πλαίσιο αυτό το «κίνημα» για φροντίδα στη κοινότητα, έχει δώσει σε μεγάλο αριθμό ατόμων με νοητική υστέρηση την δυνατότητα να ζουν στο σπίτι, συνήθως με την οικογένειά τους, με υποστήριξη που προέρχεται από τον θεράποντα ιατρό, τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Στα παιδιά με ελαφρά νοητική υστέρηση (85% των πασχόντων), η εκπαίδευση παρέχεται συνήθως στα κανονικά σχολεία αργότερα όμως στην ενήλικη ζωή, τα άτομα αυτά, χρειάζονται μερικές φορές συνεχή υποστήριξη προκειμένου να εργασθούν στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς.

Στα παιδιά με μέτρια νοητική υστέρηση (10% των περιπτώσεων νοητικής υστέρησης), μπορούν να τελειώσουν την 2^α Δημοτικού και στην συνέχεια τα προγράμματα ειδικής εκπαίδευσης τους δίνουν την δυνατότητα να εργασθούν σε κατάλληλα προστατευμένα περιβάλλοντα και να αναπτύξουν ιδιαίτερες δεξιότητες.

Τέλος τα άτομα με σοβαρή ή βαριά νοητική υστέρηση (4-6%), όπου συνήθως συνυπάρχει και άλλη διαταραχή (ψύχωση, κατάθλιψη, μανία, άγχος, διαταραχές συμπεριφοράς), χρειάζονται φροντίδα διεπιστημονικής ομάδας, σε κέντρα τριτοβάθμιας περίθαλψης.

Ανεξάρτητα όμως από την ομάδα που ανήκουν τα άτομα με νοητική υστέρηση, σε όλες τις περιπτώσεις απαιτείται:

- Εξειδικευμένη υποστήριξη.
- Συντονισμός των εμπλεκόμενων υπηρεσιών.
- Ψυχιατρική εκτίμηση του ατόμου και αντιμετώπιση της συνοσηρότητας.
- Υποστήριξη της οικογένειας.
- Εκπαίδευση για εξατομικευμένη απόκτηση δεξιοτήτων .
- Κοινωνικές παροχές.
- Νομική υποστήριξη για τον χειρισμό ποικίλων θεμάτων (συσχέτιση νοητικής υστέρησης και παραπτωματικής συμπεριφοράς όπως κυρίως εμπρησμοί και επιθετική συμπεριφορά). (Τσιάντης – Μανωλόπουλος, 1999)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΗ ΣΤΕΡΗΣΗ

Α΄ ΜΕΡΟΣ

3.1 Η έννοια της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης

Η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση (ΨΚΑ) είναι μια διαδικασία η οποία διευκολύνει τις ευκαιρίες για άτομα με έκπτωση της λειτουργικότητας, ανάκανα ή ανάπηρα από μία ψυχική διαταραχή- να επιτύχουν ένα όσο το δυνατό καλύτερο επίπεδο ανεξάρτητης λειτουργίας στην κοινωνία. Η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση συνεπάγεται τόσο την βελτίωση των ικανοτήτων των ατόμων όσο και την εισαγωγή περιβαλλοντικών αλλαγών ώστε να δημιουργήσει μια ζωή όσο το δυνατό περισσότερο ποιοτική για ανθρώπους που έχουν βιώσει μια ψυχονοητική διαταραχή, ή που έχουν μια έκπτωση της ψυχονοητικής τους ικανότητας τέτοια που να έχει παράγει ένα ορισμένο επίπεδο αναπηρίας. Η ΨΚΑ στοχεύει στο να προσφέρει το καλύτερο δυνατό επίπεδο λειτουργικότητας ατόμων και των κοινωνιών, και στην ελαχιστοποίηση των ανικανοτήτων και των μειονεξιών, επηρεάζοντας τις επιλογές των ατόμων για το πως θα ζουν επιτυχώς στην κοινότητα.

Η ΨΚΑ είναι πολύπλοκη επειδή συμπεριλαμβάνει πολλούς διαφορετικούς τομείς και διαφορετικά επίπεδα. Ακόμη, η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση συμπεριλαμβάνει την κοινωνία ως σύνολο. Η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση είναι ένα ουσιαστικό και ακέραιο κομμάτι της συνολικής διαχείρισης των ατόμων που μειονεκτούν λόγω

ψυχονοητικών διαταραχών. Κατά συνέπεια, αυτοί που εμπλέκονται στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση

ποικίλουν επίσης αρκετά, για παράδειγμα, χρήστες υπηρεσιών, οικογένειες, επαγγελματίες, εργοδότες, υπεύθυνοι και διοικητικοί των κοινοτικών υπηρεσιών και όλης της κοινότητας. Με δεδομένη αυτή την πολυπλοκότητα, τα μέσα για την παροχή ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης ποικίλουν, ανάλογα με τα γεωγραφικά, πολιτισμικά, οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά των χώρων όπου παρέχεται η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση. (Παπάνης ,2007)

3.2 Στόχοι της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης

Οι στόχοι της διαδικασίας της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης εμπλέκουν μια σειρά βημάτων τα οποία, ενώ είναι ξεχωριστά και πολύτιμα καθ' αυτά, αποκτούν την πλήρη σημασία και ισχύ τους όταν διαπλέκονται στενά. Αυτά τα βήματα περιλαμβάνουν:

- Ø Τη μείωση της συμπτωματολογίας μέσω κατάλληλων ψυχολογικών χειρισμών και ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων.
- Ø Τη μείωση των ιατρογενών προβλημάτων μέσα από την μείωση ή και την απόλειψη –όπου είναι δυνατό- των αρνητικών σωματικών και συμπεριφορικών συνεπειών των ανωτέρω αναφερομένων ιατρικών παρεμβάσεων, όπως επίσης –και ιδιαίτερα- του παρατεταμένου ιδρυματισμού.
- Ø Τη μείωση των κοινωνικών ικανοτήτων μέσω της αύξησης των κοινωνικών δεξιοτήτων των ατόμων, της ψυχολογικής αντιμετώπισης και της απασχόλησης.
- Ø Τη μείωση των διακρίσεων και του στίγματος.
- Ø Την παροχή υποστήριξης σε εκείνες της οικογένειες που έχουν ένα μέλος με ψυχονοητική διαταραχή.
- Ø Την κοινωνική υποστήριξη μέσω της δημιουργίας και διατήρησης ενός μακρόπνοου συστήματος κοινωνικής στήριξης, της ελάχιστης κάλυψης των βασικών αναγκών αναφορικά με την εκπαίδευση, την απασχόληση, το κοινωνικό δίκτυο και τον ελεύθερο χρόνο.

Ø Την ενίσχυση των χρηστών των υπηρεσιών μέσα από την αύξηση της αυτονομίας, της αυτάρκειας και των ικανοτήτων αυτουποστήριξης των χρηστών και των επαγγελματιών. (Παπάνης , 2007)

3.3 Στρατηγικές ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης

Η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση του νοητικά υστερημένου ατόμου είναι μια διαδικασία, μέσα από την οποία επιδιώκεται η αλλαγή της συμπεριφοράς του ατόμου, η ενίσχυση των ικανοτήτων του και τελικά η ομαλή ενσωμάτωση του στο κοινωνικό σύνολο.

Το πρώτο βήμα για την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση είναι η ενημέρωση των γονέων και η συμβουλευτική υποστήριξή τους καθώς οι γονείς είναι αυτοί που αρχικά θα συμβάλλουν στην εκμάθηση των κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών τους.

Στη συνέχεια μέσα από την ειδική εκπαίδευση το νοητικά υστερημένο άτομο θα μπορέσει να αναπτύξει την προσωπικότητά του, να αλλάξει συμπεριφορά, να κοινωνικοποιηθεί και να αποκτήσει περισσότερο πρακτικές γνώσεις που θα το βοηθήσουν στην καθημερινή του ζωή. Είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος της ειδικής εκπαίδευσης στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση καθώς το παιδί μαθαίνει για πρώτη φορά να λειτουργεί ομαδικά και να αξιοποιεί τις ικανότητές του.

Ακόμα μέσα από την επαγγελματική εκπαίδευση – κατάρτιση μπορεί να επιτευχθεί ψυχοκοινωνική αποκατάσταση καθώς η εργασία και η δημιουργικότητα δίνουν στο νοητικά υστερημένο άτομο την δυνατότητα να συνεργαστεί με άλλα άτομα και να νοιώσει ικανό. Βλέπουμε λοιπόν ότι η επαγγελματική κατάρτιση σε άτομα με νοητική υστέρηση αποβλέπει στην παροχή ίσων ευκαιριών για εκπαίδευση και έχει ως σκοπό να εντάξει τα άτομα αυτά στο κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι με τον πλέον ομαλό τρόπο.

Η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση λοιπόν μπορεί να επιτευχθεί σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα:

I. Σε ατομικό επίπεδο

Εκπαίδευση σε κοινωνικές δεξιότητες. Η Εκπαίδευση σε κοινωνικές δεξιότητες μπορεί να οριστεί ως το σύνολο εκείνων των μεθόδων που χρησιμοποιούν τις ειδικές αρχές της θεωρίας της μάθησης για να προάγουν την απόκτηση, την γενίκευση και διάρκεια των δεξιοτήτων που απαιτούνται σε κοινωνικές και διαπροσωπικές καταστάσεις.

Η εκπαίδευση σε κοινωνικές δεξιότητες είναι πολύ χρήσιμη όταν παρέχεται ως μέρος ενός συνολικού αποκαταστασιακού πακέτου. (Παπάνης, 2007)

Ψυχολογική στήριξη σε άτομα με νοητική υστέρηση και στις οικογένειες τους. Η ψυχολογική υποστήριξη αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό πλαίσιο στο οποίο η ΨΚΑ αναπτύσσεται. Ανεξάρτητα από τις ιδιαίτερες τεχνικές που χρησιμοποιούνται, η εντατική και συνεχιζόμενη ψυχολογική στήριξη στα νοητικά υστερούντα άτομα και στις οικογένειές τους, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης, είναι ευρέως αποδεκτή ως ένα βασικό συστατικό των προγραμμάτων της ΨΚΑ. Οι ομάδες αυτοβοήθειας για συγγενείς ατόμων που πάσχουν από βαριά νοητική υστέρηση έχουν αποδειχθεί ως μία ιδιαίτερα αποτελεσματική στρατηγική.

Η ψυχολογική στήριξη πρέπει επίσης να περιλαμβάνει ενημέρωση σχετικά με τα δικαιώματα των νοητικά υστερούντων και των οικογενειών τους και με τη διαθεσιμότητα των ψυχοκοινωνικών πόρων. (Παπάνης, 2007)

Επαγγελματική αποκατάσταση και απασχόληση. Η σημασία της εργασίας και της απασχόλησης για τους νοητικά υστερούντες δεν πρέπει να υπερτονιστεί. Η εργασία και η απόκτηση ενός επαγγέλματος αυξάνει την ικανοποίηση και την αυτοεκτίμηση του υστερημένου ατόμου και

σπάει τον κύκλο της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού. Επιπλέον, η εργασία παρέχει δυνατότητες κοινωνικοποίησης και επικοινωνίας. Γι' αυτό, είναι ουσιώδους σημασίας η προαγωγή δραστηριοτήτων επαγγελματικής κατάρτισης που θα σχετίζονται με πραγματικές και συγκεκριμένες εργασιακές εμπειρίες.

Η επαγγελματική κατάρτιση μπορεί να ξεκινήσει σε προστατευμένα εργαστήρια που βρίσκονται σε επαφή με την αγορά εργασίας. (Παπάνης , 2007)

Δίκτυα κοινωνικής υποστήριξης. Τα δίκτυα κοινωνικής στήριξης ενεργούν κυρίως μέσω της ενδυνάμωσης των ικανοτήτων του ατόμου. Μπορούν επίσης να παρέχουν ένα ολοκληρωμένο και περιεκτικό πλαίσιο για όλες τις πιθανές υπηρεσίες ΨΚΑ. (Παπάνης ,2007)

II. Σε κοινωνικό επίπεδο.

Βελτίωση της σχετικής νομοθεσίας. Στα περισσότερα μέρη, οι βελτιώσεις στις ισχύουσες νομικές διατάξεις, ή η διατύπωση νέων, που καθορίζουν την οργάνωση και την πρόσβαση στο σύστημα φροντίδας της ψυχικής υγείας είναι απαραίτητες έτσι ώστε να δημιουργήσουν το τυπικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τα προγράμματα ΨΚΑ θα μπορούν να επιτύχουν την μέγιστη αποτελεσματικότητα. Τα νοητικά υστερημένα άτομα θα πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα και οφέλη, ανεξάρτητα από τις υφιστάμενες αιτίες της μειονεξίας τους. Η αναθεωρημένη νομοθεσία θα πρέπει να καλύπτει την ακούσια αγωγή, τα δικαιώματα των νοητικά υστερούντων και την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, την εκπαίδευση και άλλα οφέλη της κοινωνικής πρόνοιας. (Παπάνης ,2007)

Βελτίωση της κοινής γνώμης και των στάσεων που σχετίζονται με την νοητική υστέρηση. Το στίγμα και οι διακρίσεις βασίζονται σε

αρνητικές στάσεις και πεποιθήσεις (λανθασμένες) γύρω από τα άτομα με νοητική υστέρηση. Η τροποποίηση των στάσεων που σχετίζονται με την νοητική υστέρηση μπορεί να πάρει πολύ χρόνο, οι παρεμβάσεις μέσα από την νομοθεσία μπορούν να παράγουν αποτελέσματα σε μικρότερο χρονικό διάστημα. (Παπάνης ,2007)

Β΄ ΜΕΡΟΣ

3.1 Ο ρόλος της ενημέρωσης των γονέων στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των νοητικά υστερούντων ατόμων

Ο ερχομός του νοητικά υστερημένου παιδιού βρίσκει τους γονείς ψυχολογικά απροετοίμαστους. Σε αυτή τη φάση η σύγχυση είναι αυξημένη και δεν υπάρχει ενημερωτική ή ψυχολογική συμβουλευτική. (Μπουσκάλια,1993)

Σε αυτή την κρίσιμη στιγμή, οι γονείς χρειάζεται να ενημερωθούν έγκαιρα για την κατάσταση του παιδιού προκειμένου να συνειδητοποιήσουν και να προσαρμοστούν στο νέο και απαιτητικό ρόλο τους. Είναι ανάγκη να κατανοήσουν τη φύση του προβλήματος, για να είναι σε θέση να εφαρμόσουν ένα ρεαλιστικό πρόγραμμα βοήθειας για το παιδί. Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο παίζει και η ειδική καθοδήγηση των γονέων για τη διαχείριση των δυσκολιών και των προβλημάτων που ανακύπτουν από την παρουσία του νοητικά υστερημένου παιδιού στην οικογένεια. (Παρασκευόπουλος ,1980)

Οι ίδιοι οι γονείς, όταν πλέον ανακαλύψουν τη ρεαλιστική φύση της κατάστασης, αποζητούν έντονα ακριβείς πληροφορίες από τους ειδικούς, μια πλήρη ενημέρωση και συστηματική καθοδήγηση ώστε να είναι αποτελεσματική στη θεραπευτική και παιδαγωγική αντιμετώπιση του παιδιού. (Κρουσταλάκης ,1994)

Οι γονείς είναι αυτοί που θα εντοπίσουν τυχόν εξελικτικά προβλήματα στο παιδί, για τα οποία θα αναζητήσουν και τη συμβουλή των ειδικών. Από την πλευρά των ειδικών χρειάζεται προσεχτική αξιολόγηση του παιδιού και να προσπαθήσουν να δώσουν απαντήσεις στα ερωτήματα για τις αιτίες που προκάλεσαν τη νοητική υστέρηση, ώστε να κατευνάσουν τις ανησυχίες τους. (Κρουσταλάκης, 1994)

Ακόμα σε αυτή την περίοδο της αβεβαιότητας που διέρχονται οι γονείς απαιτείται η ειδικευμένη βοήθεια καθώς μερικοί γονείς ίσως να θεωρούν ευκολότερο να εκπαιδευτούν ώστε να αντιμετωπίζουν βαθμιαία την κατάσταση. (Browne , 1982)

Η ίδια συγγραφέας θεωρεί πως κατά το στάδιο της ενημέρωσης οι γονείς μπορούν να λάβουν βοήθεια και να σηματοδοτήσουν με τον τρόπο αυτό, την αρχή της επαφής με τους ειδικούς. Είναι μια φάση, στην οποία μπορούν οι γονείς να επικεντρωθούν σε συγκεκριμένους στόχους.

Η διάγνωση πρέπει να ανακοινώνεται απλά και να εξηγούνται τα συμπεράσματα και οι επιπτώσεις, ώστε να συμβάλλουν στην καλύτερη και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του παιδιού. (Μπουσκάλια, 1993)

Τέλος υποστηρίζεται πως ανεξάρτητα από το πόσο αποτελεσματικό είναι το στάδιο της ενημέρωσης για την διάγνωση της νοητικής υστέρησης, έχουν ανάγκη να συζητήσουν τα συναισθήματα, τα προβλήματά τους και να δεχθούν υποστήριξη γι' αυτά. (Browne , 1982)

Καθώς λοιπόν οι γονείς προσεγγίζουν διερευνητικά και συνειδησιακά το πρόβλημά τους χωρίς να μπορούν να το κατανοήσουν απόλυτα, κρίνεται αναγκαία η συμβουλευτική τους υποστήριξη. (Κρουσταλάκης , 1994)

3.2 Η συμβουλευτική υποστήριξη των παιδιών με νοητική υστέρηση και των γονέων τους ως παράγοντας ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης

Η ενημέρωση για τη φύση του προβλήματος της νοητικής υστέρησης θα πρέπει να γίνεται και στους δύο γονείς. Έπειτα, προβάλλεται ως αναγκαιότητα να παρέχεται από πολύ νωρίς συμβουλευτική υποστήριξη στην οικογένεια που μεγαλώνει παιδί με νοητική υστέρηση. Η επιτυχία της συμβουλευτικής κρίνεται από το ψυχολογικό κλίμα που θα διαμορφωθεί ανάμεσα στους γονείς και τους ειδικούς επιστήμονες το οποίο θα επιτρέπει την επικοινωνία και την αμοιβαία σύγκλιση των δυο πλευρών. (Κρουσταλάκης, 1994)

Σκοπός της συμβουλευτικής, στις οικογένειες παιδιών με νοητική υστέρηση, την εξασφάλιση της λειτουργίας της οικογένειας και του ζευγαριού. Επιπλέον, στοχεύει στην υγιή εξέλιξη των μελών στο πλαίσιο της οικογένειας και στην αυτοπραγμάτωσή τους. (Δημητρόπουλος , 1999)

Η συμβουλευτική του νοητικά υστερημένου παιδιού θα πρέπει να κινηθεί πάνω σε δυο άξονες, την παροχή πληροφόρησης και την αυτογνωσία. Η συμβουλευτική αυτή πρέπει να αρχίσει πολύ νωρίς στη ζωή του παιδιού. Κατά τη διαδικασία της παροχής συμβουλευτικής θα πρέπει να εξετάζονται παράγοντες όπως οι νοητικοί περιορισμοί του παιδιού, το οικογενειακό περιβάλλον, η συναισθηματική και κοινωνική προσαρμογή του, καθώς επίσης οι γνωστικές ικανότητες του παιδιού και η πρόγνωση για την εξέλιξή του. (Μπουσκάλια , 1993)

Ο ίδιος συγγραφέας θεωρεί πως η θετική αποκατάσταση του παιδιού μπορεί να επιτευχθεί ευκολότερα με την αλληλεπίδραση πολλών ειδικών επιστημόνων, τη συνεργασία και την ενεργό συμμετοχή της οικογένειας,

η οποία κρίνεται ως η πιο σημαντική διαθέσιμη πηγή βοήθειας.
(Μπουσκάλια 1993)

Η καθοδήγηση των γονέων αποσκοπεί στη διευκόλυνση τους και της υπόλοιπης οικογένειας να ανταπεξέρχονται στις δυσμενείς επιδράσεις των ψυχολογικών, κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων που ανακύπτουν από την παρουσία του νοητικώς υστερημένου παιδιού.
(Παρασκευόπουλος, 1980)

Οι δύο κατευθύνσεις που περιλαμβάνει η διαδικασία της συμβουλευτικής των γονέων με διαφοροποιημένους στόχους και επιδιώξεις:

- Ø Η πρώτη συμβουλευτική κατεύθυνση εστιάζεται στο να βοηθήσει τους γονείς να εξωτερικεύσουν αβίαστα τα συναισθήματά τους για το παιδί με ανώτερο στόχο να αποδεχτούν την κατάσταση του παιδιού και να αντιμετωπίσουν τα τυχόν προβλήματα που προκύπτουν.
- Ø Η δεύτερη συμβουλευτική κατεύθυνση στοχεύει στο να καταστούν οι γονείς ικανοί να επιτελούν οι ίδιοι ένα προληπτικό, συμβουλευτικό, ψυχοπαιδαγωγικό και θεραπευτικό έργο μέσα στην οικογένεια, με την κατάλληλη εκπαίδευσή τους και τη σωστή πληροφόρηση. (Κρουσταλάκης, 1994).

Οι δύο θεωρητικοί προσανατολισμοί της συμβουλευτικής των γονέων, τη συμβουλευτική αντικατοπτρισμού και τη συμβουλευτική που βασίζεται στη θεωρία της συμπεριφοράς. Έτσι, στη συμβουλευτική αντικατοπτρισμού ή μη κατευθυνόμενη συμβουλευτική, οι γονείς υποβοηθούνται να αποδεχτούν τα συναισθήματά τους και τις ανάγκες του παιδιού. Αυτή η συμβουλευτική βασίζεται στην πεποίθηση ότι θα βοηθήσει τους γονείς στην καλύτερη αντιμετώπιση του παιδιού. Η συμβουλευτική που διέπεται από τις αρχές της θεωρίας της συμπεριφοράς επικεντρώνεται στην παροχή βοήθειας προς τους γονείς

για να μάθουν να χειρίζονται την προβληματική συμπεριφορά του παιδιού τους καθώς επίσης και να μάθουν πώς να διδάσκουν νέες δεξιότητες στο παιδί τους. (Κρουσταλάκης ,1994)

Ο Parad (1989), υπογραμμίζει πώς η παρεχόμενη βοήθεια γίνεται πιο εύκολα αποδεκτή από τα άτομα που διέρχονται μια κρίση. Αρχικά, κατά την περίοδο της κρίσης θα πρέπει να μειωθεί η σύγχυση και η ταραχή που επικρατεί. Ένας τρόπος για επιτευχθεί αυτό είναι να αναλυθούν στα άτομα τα χαρακτηριστικά της κρίσης. Σύμφωνα με αυτό, οι γονείς ενός υστερημένου παιδιού πρέπει να ενισχυθούν για να κατανοήσουν τα γεγονότα που συνέβαλλαν στην κρίση. Η Rapoport, υποστηρίζει πως πρέπει να βοηθούνται οι γονείς να δεχτούν τις συναισθηματικές τους αντιδράσεις ως φυσιολογικές στην αντιμετώπιση της αγχωτικής κατάστασης. (Browne , 1982)

Οι πέντε συγκεκριμένοι στόχοι της παροχής συμβουλευτικής στο νοητικά υστερημένο παιδί και των γονιών του. Αυτοί είναι:

- Ø Να συνειδητοποιήσουν οι γονείς πως το παιδί τους είναι πρώτα από όλα παιδί και έπειτα να σκεφτούν τη νοητική υστέρηση του.
- Ø Να υποβοηθήσει τους γονείς και το παιδί να αποδεχτούν τα μοναδικά τους συναισθήματα, που σχετίζονται με τη νοητική υστέρηση.
- Ø Να κατανοηθούν τα στοιχεία και τα προβλήματα που συνθέτουν τη μειονεκτική κατάσταση του παιδιού, ώστε να δοθεί αποτελεσματική βοήθεια στο παιδί.
- Ø Να αποδεχθούν οι γονείς τη νοητική υστέρηση του παιδιού, χωρίς να υποτιμήσουν το παιδί.

Να βοηθηθούν οι γονείς και το παιδί, αναπτύσσοντας τις ικανότητές τους και να φτάσουν στην αυτοπραγμάτωσή τους. (Μπουσκάλια , 1993)

Η συμβουλευτική θα διευκολύνει τους γονείς να αποκτήσουν μεγαλύτερη αυτογνωσία, αυτοκυριαρχία και ηρεμία. Επιπλέον, οι γονείς

μέσω της συμβουλευτικής θα καταφέρουν να διαμορφώσουν μια προσωπική παιδαγωγική πιο άμεση και ορθολογιστικά θεμελιωμένη, ώστε να διαμορφωθεί ένα περιβάλλον ασφάλειας και βεβαιότητας για την οικογένεια. (Κρουσταλάκης, 1994)

Η συμβουλευτική των παιδιών με νοητική υστέρηση εστιάζεται κυρίως σε τρεις άξονες:

Ο πρώτος άξονας στρέφεται στα ίδια τα άτομα και τα ποικίλα σωματικά και ψυχικά προβλήματα τους. Στόχος είναι η αντιμετώπιση των συναισθημάτων μειονεξίας που νιώθουν αυτά τα άτομα και η αντιστάθμιση της ανικανότητας, της αχρηστίας, της αδυναμίας, της έλλειψης προσαρμογής καθώς επίσης και η εξάλειψη της απομόνωσης.

Ο δεύτερος άξονας αναφέρεται στην επανένταξη των ατόμων αυτών με την επαγγελματική κατάρτιση και απασχόληση. Σήμερα, διάφοροι επαγγελματικοί τομείς, απασχολούν ειδικά άτομα. Έργο των επαγγελματιών της συμβουλευτικής είναι να βοηθήσουν τα ειδικά άτομα να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του κάθε επαγγελματικού χώρου και η προσπάθεια στήριξης των εργοδοτών ώστε να προσλαμβάνουν ειδικά άτομα.

Ο τρίτος άξονας αφορά τα πρόσωπα που βρίσκονται κοντά στα νοητικώς υστερημένα παιδιά. Η διαδικασία αυτής της συμβουλευτικής στοχεύει σε δυο κυρίως κατευθύνσεις: την εκπαίδευση των προσώπων αυτών, προκειμένου να ενισχύουν και να συμπληρώνουν την παρεχόμενη βοήθεια από τις υπηρεσίες και την ψυχολογική στήριξη αυτών ώστε να μην εγκαταλείπουν την προσπάθεια συμπαράστασης προς τα νοητικά υστερημένα παιδιά. (Δημητρόπουλος, 2000)

Η συμβουλευτική θα βοηθήσει τους γονείς να αποκτήσουν μια ρεαλιστική εικόνα της κατάστασης του παιδιού τους και να την αποδεχθούν. Η διαδικασία αυτή απαιτεί μεγάλη προσπάθεια και κόπο, καθώς πρόκειται για αλλαγή των τρόπων εσωτερικής βίωσης της

κατάστασης από τις φαντασιώσεις που έχουν δημιουργήσει γι' αυτή στη μετάβαση στο χώρο της πραγματικότητας. Αν οι γονείς αποτύχουν σε αυτή τη διαδικασία, δεν θα κατορθώσουν να αναπροσαρμόσουν τις προσδοκίες τους για το παιδί. (Κρουσταλάκης, 1994)

Επιπρόσθετα, η συμβουλευτική διαδικασία απαιτεί ιδιαίτερη συγκρότηση από την πλευρά των συμβούλων. Προβάλλεται ως αναγκαιότητα πλέον η συμβουλευτική να εστιάζεται στο νοητικά υστερημένο παιδί και τους γονείς του και ο σύμβουλος να δομεί μια θεραπευτική σχέση εμπιστοσύνης, απαλλαγμένη από την καταπίεση και την ανελευθερία. Για να επιτευχθεί μια σχέση ισοτιμίας μεταξύ συμβούλου-πελάτη χρειάζεται οι σύμβουλοι να μάθουν την ισότητα για να μπορούν να κατανοήσουν πως η ανικανότητα που παρουσίαζαν είναι κοινωνικό κατασκευάσματα και όχι μόνο προσωπική τραγωδία. (www.disabled.gr/gr-arts/anapiria tora)

3.3 Ο ρόλος της πρώιμης υποστηρικτικής παρέμβασης

3.3.1. Πρώιμη Υποστηρικτική Παρέμβαση σε Παιδιά με Νοητική Υστέρηση

Ο όρος «πρώιμη υποστηρικτική παρέμβαση» αναφέρεται σε ένα πλέγμα ιατρικής, ψυχολογικής, παιδαγωγικής και κοινωνικής βοήθειας με στόχο τη στήριξη και τη δημιουργία ευνοϊκών προϋποθέσεων εξέλιξης κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής σε παιδιά που παρουσιάζουν προβλήματα και αποκλίσεις. (Κυπριωτάκης , 1987).

Με την παρέμβαση γίνεται μια προσπάθεια να κατασταθεί το άτομο ικανό για να μπορεί να αποκτήσει γνώσεις και δεξιότητες που θα το κάνουν ικανό να ενσωματωθεί κοινωνικά και να μπορεί να αντιμετωπίζει μόνο του, όσο γίνεται, τη ζωή του. (Speck. , 1996).

Η πρώιμη υποστηρικτική παρέμβαση απευθύνεται σ' όλα τα παιδιά που η εξέλιξή τους παρουσιάζει εμπόδια ή διαταραχές, στον περίγυρο του παιδιού, σ' όλα δηλ. τα πρόσωπα του περιβάλλοντός τους που ασκούν και δέχονται επιδράσεις από αυτό, πιο πολύ στους γονείς και γενικότερα σ' όλα εκείνα τα συστήματα που εμπλέκονται στις διαδικασίες εξέλιξης του παιδιού.

Ειδικότερα απευθύνεται στους γονείς των οποίων τα παιδιά χρειάζονται υποστήριξη κατά τα πρώτα χρόνια της εξέλιξης τους σ' όλους τους τομείς γνωστικό, γλωσσικό, συναισθηματικό και κοινωνικό. Απευθύνεται επίσης στα παιδιά και στους γονείς που ζουν σε υποβαθμισμένες κοινωνικό- πολιτιστικά και οικονομικά περιοχές και που χρειάζονται στήριξη για την εξέλιξή τους.

Οι έρευνες έχουν δείξει ότι οι παρεμβάσεις που απευθύνονται και στην οικογένεια όπως η γενική ενημέρωση και συμβουλευτική, η συμμετοχή σε προγράμματα, η άσκηση αλλά και η ψυχοθεραπεία ακόμη έχουν καλύτερα αποτελέσματα παρά τα μέτρα που απευθύνονται μόνο σε παιδιά. (Μαλακιώτη –Λοίζου , 1990)

3.3.2 Πρώιμη παρέμβαση στο άμεσο περιβάλλον του παιδιού (οικογένεια)

Στις περιπτώσεις ελαφριάς επιβράδυνσης της εξέλιξης επιβάλλεται η πρώιμη υποστηρικτική παρέμβαση απ' το πρώτο έτος της ζωής του παιδιού.

Ο ρόλος των γονιών σε αυτή τη φάση είναι πολύ σημαντικός. Κατ' αρχήν οι γονείς χρειάζονται βοήθεια και στήριξη για να μπορέσουν ν' ανακαλύψουν, ν' αποδεχτούν και να μπορέσουν ν' ασκήσουν το ρόλο τους στις επιστημονικές διαδικασίες της πρώιμης υποστηρικτικής παρέμβασης. (Winnicot , 1995)

Είναι γνωστό ότι η πρώιμη παιδική ηλικία είναι η πιο κρίσιμη σ' ότι αφορά την εξέλιξη του παιδιού. Πολύ περισσότερο συμβαίνει αυτό στα άτομα με Νοητική Υστέρηση. Τα άτομα αυτά επειδή η πορεία της εξέλιξης τους εξαρτάται αποκλειστικά από την ποσότητα και την ποιότητα των ερεθισμάτων που δέχονται την περίοδο αυτή έχουν και περισσότερη ανάγκη από πρώιμη υποστηρικτική βοήθεια για να υπερπηδήσουν τα εμπόδια που τους παρουσιάζονται λόγω των ανεπαρκειών τους.

Συνήθως οι γονείς διαπιστώνουν την ύπαρξη του προβλήματος αλλά αδυνατούν να το συνειδητοποιήσουν ή μάλλον δεν θέλουν να το πιστέψουν. Τρέφουν ελπίδες ότι κάτι μπορεί να γίνει και έτσι αφήνουν τον χρόνο να περνά και όταν πια το παιδί τους πάει σχολείο τότε πια καταλαβαίνουν ότι έχουν ένα παιδί που χρειάζεται βοήθεια και προστασία. (Καλυβά – Μυλωνά, 1989)

Η συμβουλευτική προς τους γονείς έχει ως στόχο να κάνει τους γονείς να αναγνωρίσουν το πρόβλημα του παιδιού τους να το αποδεχτούν, να το συνειδητοποιήσουν και να τους προετοιμάσει για το ρόλο τους ως γονείς

ενός παιδιού με Νοητική Υστέρηση. Η έγκυρη παρέμβαση σ' ένα βρέφος ή νήπιο εξαρτάται απ' το αν οι γονείς τους έχουν βιώσει και επεξεργαστεί το πρόβλημα του παιδιού τους. Εδώ θα παίζει το ρόλο της και η υπομονή γιατί στα άτομα με Νοητική Υστέρηση οι παρεμβάσεις δεν έχουν άμεσα ορατά αποτελέσματα. (Winnicot , 1995)

Μπορεί να χρειαστεί πολύς χρόνος και κόπος για να φανεί κάποιο αποτέλεσμα. Οι γονείς γίνονται συνπαιδαγωγοί και με μέσο σ' ένα ήρεμο ψυχολογικό οικογενειακό κλίμα προσπαθούν να αντιμετωπίσουν με εμπιστοσύνη και αγάπη το πρόβλημα του παιδιού τους.

Επιβάλλεται βέβαια και η μύηση των υπόλοιπων μελών της οικογένειας στις υποστηρικτικές τεχνικές αντιμετώπισης των συγκεκριμένων ανεπαρκειών και όλα τα μέλη να δεχτούν να συμμετέχουν σε προγράμματα στήριξης και θεραπείας του μέλους με Νοητική Υστέρηση.

Οι έρευνες έχουν δείξει ότι σε πολλές περιπτώσεις η βελτίωση ή και η αποκατάσταση ακόμα της ανεπάρκειας οφείλεται στη συμμετοχή της οικογένειας στις διαδικασίες θεραπείας και παρέμβασης.

Η εργασία που θα ξεκινήσει στο σπίτι θα συνεχιστεί στο σχολείο (Παιδικό Σταθμό, Νηπιαγωγείο) με συνεχή ενημέρωση σ' όσους εμπλέκονται στην διαδικασία παρέμβασης που έχει ως σκοπό την πλήρη κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση του ατόμου με Νοητική Υστέρηση.

Η πρώιμη υποστηρικτική παρέμβαση είναι μια σύνθετη διαδικασία στην οποία λαμβάνονται υπόψη όχι μόνο οι αντιληπτικές ικανότητες του παιδιού με Νοητική Υστέρηση αλλά και οι συνθήκες διαβίωσης, οι στάσεις και οι πεποιθήσεις των ανθρώπων του άμεσου οικογενειακού του περιβάλλοντος. (Μαλακιώτη – Λοίζου , 1999).

3.3.3. Πρώιμη παρέμβαση στο κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού με Νοητική Υστέρηση

Η έγκαιρη υποστηρικτική παρέμβαση στοχεύει στην κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου. Η διαδικασία όμως αυτή είναι όμως μακρόχρονη γι ' αυτό επιτυγχάνεται μόνο με συγχρωτισμό και αλληλεπίδραση όλων όσων συμμετέχουν σε αυτή. Καμιά από τις προσπάθειες του συνθεραπευτή γονέα δεν θα φέρει αποτέλεσμα αν δεν συνεχιστεί με τις προσπάθειες των παιδαγωγών που θα αναλάβουν το παιδί όταν αυτό θα έρθει στο σχολείο. Κοινωνική ενσωμάτωση σημαίνει αλληλοκατανόηση, αλληλεπίδραση, σεβασμό και ιδιαιτερότητα του άλλου και κοινωνικοποίηση του ατόμου σε άτομο σε τέτοιο βαθμό που να μπορεί να συνυπάρχει και να γίνεται αποδεκτός από τους γύρω του. (Winnicott , 1995)

Η κοινωνική ενσωμάτωση επιτυγχάνεται όταν ο άλλος καταλαβαίνει και δέχεται την ιδιαιτερότητα και με μια κοινή προσπάθεια καταφέρνουν να είναι μαζί.

Η διαδικασία αυτή σε πρώτο στάδιο επιτυγχάνεται στην οικογένεια και σε δεύτερο στάδιο στο σχολείο με την κοινή ζωή σε ομάδα. Πρώτα στο νηπιαγωγείο και έπειτα στο σχολείο, όπου στα πλαίσια της ομαδικής ζωής δεν υπάρχουν διακρίσεις και προκαταλήψεις.

Όσοι ασχολούνται με την ειδική αγωγή γνωρίζουν ότι τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες αναπτύσσονται μέσα από την συνεχή ενεργή συμμετοχή σε δραστηριότητες και θεραπευτικά βήματα που μετατρέπονται σε λειτουργικά.

Σε ένα ειδικό σχολείο όπου το παιδί με νοητική υστέρηση ή άλλες διαταραχές βρίσκεται σε μια αμιγή σχολική ομάδα με παιδιά που παρουσιάζουν τις ίδιες διαταραχές με αυτό δεν του μένει παρά να

υιοθετήσει παρόμοιες συμπεριφορές και να χτίσει την εξέλιξή του πάνω σε μη κανονικές συμπεριφορές τις οποίες μιμείται σε καθημερινή βάση. Η συμπεριφορά, του δασκάλου που αποτελεί το πρότυπο για το παιδί δεν είναι η ίδια στο ειδικό και στο μη ειδικό σχολείο. Συμπεριφέρεται ειδικά σε ένα ειδικό παιδί. Η κατάσταση επιδεινώνεται με την ειδική συμπεριφορά που εκδηλώνουν τα κανονικά άτομα προς τα άτομα με «ειδικές ανάγκες». Το αποτέλεσμα είναι στα άτομα αυτά να πολλαπλασιάζονται τα προβλήματά τους με σοβαρές συνέπειες στο γνωστικό, κοινωνικό και συναισθηματικό τομέα. (Καιλά - Πολέμικος - Φιλίππου , 1997)

Αυτό που προέχει για την αποδοχή των ατόμων με νοητική υστέρηση στο κανονικό σχολείο είναι η σωστή ενημέρωση και πληροφόρηση. Τα Μ. Μ. Ε. μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο σ' αυτή την περίπτωση με το να οργανώσουν ανοικτές συζητήσεις, να οργανώσουν εκπομπές όπου με κριτική και ευαισθησία να προσεγγίσουν το θέμα των παιδιών με ειδικές ανάγκες και έτσι να επηρεάσουν την κοινωνία ώστε ν' αλλάξει στάση και συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά αυτά. Σημαντικό ρόλο μπορούν να παίξουν και οι ίδιοι οι μαθητές των κανονικών σχολείων ύστερα από μία σωστή ενημέρωση από μέρους των ειδικών. Τα ίδια τα παιδιά επειδή διακρίνονται για την ευαισθησία τους μπορούν να γίνουν οι καλύτεροι δέκτες και οι καλύτεροι πομποί για να ευαισθητοποιήσουν την κοινωνία μας στο θέμα της ενσωμάτωσης των ατόμων με «ειδικές» ανάγκες. (Winnicot,1988)

3.4 Ο ρόλος της εκπαίδευσης σε κοινωνικές δεξιότητες

Για να επιτευχθεί η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των νοητικά υστερημένων ατόμων είναι απαραίτητη η ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων, που μπορούν να αναπτυχθούν από τους γονείς αλλά και μέσα από το σχολικό πρόγραμμα.

Μέσα από την εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων δίνεται η ευκαιρία στο νοητικά υστερημένο άτομο να ακολουθήσει τον δρόμο προς την "ανεξαρτησία" και την κοινωνική ένταξη. Οι κοινωνικές δεξιότητες προσφέρουν στους νοητικά υστερούντες τέτοιους τρόπους και συνθήκες ζωής που να προσεγγίζουν όσο είναι δυνατό τους τρόπους ζωής της υπόλοιπης κοινωνίας.

Η εκμάθηση των κοινωνικών δεξιοτήτων μπορεί να γίνει είτε από την οικογένεια του νοητικά υστερημένου ατόμου, είτε από το ειδικό σχολείο που φοιτά, είτε από διάφορους συλλόγους - υπηρεσίες που απευθύνονται σε νοητικά υστερούντες.

Όπως αναφέρει η Πολυχρονοπούλου (1995), το σχολικό πρόγραμμα παραμένει γλωσσοκεντρικό, δίνεται περισσότερη έμφαση στη γνώση και λιγότερη στις κοινωνικές δεξιότητες και στην προετοιμασία για επαγγελματική εκπαίδευση.

Για να διδαχθούν κοινωνικές δεξιότητες στο ειδικό σχολείο θα πρέπει να υπάρχει συνεργασία μεταξύ καθηγητών και γονέων, να υπάρχει χρόνος, σωστή δομή του προγράμματος και εξειδικευμένο προσωπικό. Η επιπλέον εκπαίδευση των δασκάλων μπορεί να προσφέρει γνώσεις στον τομέα της διδασκαλίας των κοινωνικών δεξιοτήτων και της αξιολόγησης μέσω σεμιναρίων που μπορούν να γίνουν από εξωτερικούς συνεργάτες, μέσω ανάλογης βιβλιογραφίας, μέσω διαλέξεων, μέσω ανταλλαγές επισκέψεων μεταξύ σχολείων. Με αυτούς τους τρόπους, οι δάσκαλοι

μπορούν να κατανοήσουν σε βάθος τις ικανότητες των μαθητών τους και να τους οδηγήσουν σε μια μεγαλύτερη ανεξαρτησία.

Οι γονείς των νοητικά υστερημένων ατόμων θα πρέπει να συνεργάζονται με τα παιδιά τους αλλά και τους ειδικούς παιδαγωγούς ώστε να συνεχίζουν την εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων στο σπίτι. Δεν θα πρέπει να δείχνουν υπερπροστατευτικοί και να κρατούν τα παιδιά τους στο σπίτι αφαιρώντας τους το δικαίωμα για επικοινωνία και ανεξαρτησία. Κάθε συνεργασία μεταξύ γονέων και δασκάλων θα πρέπει να στηρίζεται στον αμοιβαίο σεβασμό. Οι γονείς θα πρέπει να γνωρίζουν τις δραστηριότητες του σχολείου και να συμμετέχουν στην καθημερινή ζωή των παιδιών τους, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται συνεργασία προς όφελος των μαθητών. (Πολυχρονοπούλου , 1995)

Οι κοινωνικές δεξιότητες βοηθούν τα άτομα με νοητική υστέρηση να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο αφού μέσα από αυτές μαθαίνουν να λειτουργούν αυτόνομα και να διεκδικούν όσα τους αναλογούν.

3.5. Ο ρόλος της ειδικής αγωγής στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση

Ένα σύστημα ειδικής αγωγής έχει σκοπό να βοηθήσει το παιδί που παρουσιάζει κάποια σωματική μειονεξία ή γενική αναπτυξιακή διαταραχή και συνήθως δευτερογενώς κάποια ψυχική δυσλειτουργία, με διάφορα μέσα και μεθόδους παιδαγωγικές, ψυχολογικές, συμβουλευτικές, θεραπευτικές:

- i. Να αναπτύξει ισόρροπα την προσωπικότητα του
- ii. Να καλλιεργήσει και να αναπτύξει τις αισθητηριακές- αντιληπτικές λειτουργίες, οι οποίες αποτελούν το θεμέλιο της επικοινωνιακής του ικανότητας, αλλά και της πνευματικής ανάπτυξης
- iii. Όταν έχει κάποιας μορφής κινητικής δυσλειτουργίας, με την εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων να βελτιώσει τη γενική κινητική του κατάσταση
- iv. Όταν παρουσιάζει κάποια προβλήματα ψυχολογικής φύσεως, αδυναμίες προσαρμογής ή άλλα προβλήματα συμπεριφοράς, με συμβουλευτικές διαδικασίες αλλά και ψυχοθεραπευτικά σχήματα, να μειώσει τις συναισθηματικές εντάσεις και να αλλάξει την συμπεριφορά του.
- v. Να αναπτύξει στο μέγιστο βαθμό τις διανοητικές του δυνάμεις, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται και στις απαιτήσεις της εργασίας.
- vi. Να αναπτύξει επίσης στην υψηλότερη βαθμίδα τη γλωσσική του ικανότητα, ώστε να την χρησιμοποιεί ως μέσο διαπροσωπικής επικοινωνίας
- vii. Να ενταχθεί κανονικά σε ένα κατάλληλα οργανωμένο σχολικό περιβάλλον

- viii. Με κατάλληλες μεθόδους και ασκήσεις να αποκτήσει περισσότερο πρακτικές γνώσεις, που θα βοηθήσουν το άτομο στην καθημερινή του ζωή.
- ix. Να κοινωνικοποιηθεί
- x. Να αντιμετωπίσει στην παιδική και κυρίως στην εφηβική ηλικία αυστηρά προσωπικά θέματα και προβλήματα ζωής.
(Κρουσταλάκη,2005)

3.6 Ο ρόλος της επαγγελματικής κατάρτισης στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση

Η ειδική επαγγελματική κατάρτιση απευθύνεται σε όλα εκείνα τα άτομα που δε μπορούν λόγω νοητικής υστέρησης ή άλλης ψυχικής διαταραχής να ακολουθήσουν την κανονική επαγγελματική εκπαίδευση. Με τον όρο ειδική επαγγελματική κατάρτιση εννοούμε το σύνολο των γνώσεων θεωρητικών, τεχνικών και γενικών, οι οποίες θα βοηθήσουν το άτομο να αντεπεξέλθει στα καθημερινά προβλήματα του επαγγελματικού χώρου. Η ειδική επαγγελματική κατάρτιση απευθύνεται σε όλα εκείνα τα άτομα που δε μπορούν λόγω νοητικής υστέρησης και άλλων τυχόν δυσκολιών να ακολουθήσουν την κανονική επαγγελματική εκπαίδευση. Η επιθυμία των ατόμων με νοητική υστέρηση να ενταχθούν στην οικονομική ζωή της χώρας είναι αναφαίρετο και με νόμο κατοχυρωμένο δικαίωμα. Επειδή κανείς δε μπορεί στη σύγχρονη κοινωνία να εργασθεί χωρίς κάποια επαγγελματική κατάρτιση για το λόγο αυτό πρέπει να τύχει επαγγελματικής κατάρτισης. Επί πρόσθετα η επαγγελματική κατάρτιση θα βοηθήσει το νοητικά υστερημένο άτομο στην ομαλή του ένταξη μειώνοντας την αποτυχία σε ελάχιστο βαθμό. Βλέπουμε λοιπόν ότι η επαγγελματική κατάρτιση σε άτομα με νοητική υστέρηση αποβλέπει στην παροχή ίσων ευκαιριών για εκπαίδευση και έχει ως σκοπό να εντάξει τα άτομα αυτά στο κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι με τον πλέον ομαλό τρόπο. Η επαγγελματική κατάρτιση παρέχεται από δημόσια κέντρα κατάρτισης ή μη κερδοσκοπικούς φορείς και η διάρκεια της εκπαίδευσης είναι περίπου ο διπλάσιος ή και μεγαλύτερος χρόνος από ότι κάνει ένας άλλος νέος για να εκπαιδευτεί. Τέλος μέσα από την επαγγελματική κατάρτιση των ατόμων με νοητική υστέρηση προωθούνται α)οι επαγγελματικοί στόχοι, β)οι κοινωνικοί στόχοι και επιτυγχάνεται η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση καθώς το νοητικά υστερημένο άτομο εντάσσεται ομαλά μέσα στο κοινωνικό σύνολο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΟΗΤΙΚΑ ΥΣΤΕΡΟΥΝΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ

4.1 Το θεσμικό πλαίσιο για την στήριξη των νοητικά υστερούντων ατόμων

Το Ελληνικό Σύνταγμα περιέχει ειδικές προβλέψεις για τα άτομα με ειδικές ανάγκες και για τα άτομα που παρουσιάζουν νοητική υστέρηση. Συγκεκριμένα στο άρθρο 21, παρ. 2 προβλέπει ότι, μεταξύ άλλων και τα άτομα που πάσχουν από πνευματική νόσο έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το κράτος. Επίσης η παράγραφος 22 του ως άνω άρθρου ορίζει ότι τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία τους, την επαγγελματική ένταξη και την συμβολή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας.

Η Ελληνική νομοθεσία, θεσπίζοντας κατά καιρούς νομούς, έχει δώσει προτεραιότητα κυρίως στην ενσωμάτωση των ατόμων με νοητική υστέρηση στην εκπαίδευση και στην εργασία

Συγκεκριμένα, Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠΕΠΘ), με βάση το άρθρο 16 του Συντάγματος, τις Διακηρύξεις των Διεθνών Οργανισμών, τις σύγχρονες παιδαγωγικές, ψυχολογικές, κοινωνικές και λοιπές επιστημονικές αντιλήψεις, τις προτάσεις του γονεϊκού και αναπηρικού κινήματος, καθώς και των συναρμόδιων φορέων, καταβάλλει προσπάθειες, για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του ευαίσθητου τομέα της Ειδικής Αγωγής.

Σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις, «Άτομα με ειδικές ανάγκες θεωρούνται, τα πρόσωπα τα οποία από οργανικά, ψυχικά ή κοινωνικά αίτια παρουσιάζουν καθυστερήσεις, αναπηρίες ή διαταραχές στη γενικότερη ψυχοσωματική κατάσταση ή στις επιμέρους λειτουργίες τους.....».

Κατά τα έτη 1972 και 1973 ιδρύθηκαν τα πρώτα 43 δημόσια Ειδικά Δημοτικά Σχολεία για παιδιά με νοητική καθυστέρηση, στις έδρες των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και σε μεγάλες πόλεις.

Το 1979 ψηφίστηκε ο Νόμος της Ειδικής εκπαίδευσης (47/79). Ο Νόμος αυτό διαχωρίζει τα παιδιά με ειδικές ανάγκες σε 4 κατηγορίες και προσβλέπει τη δημιουργία ειδικών σχολείων για την εκπαίδευση τους. Πρόσφατα ο Νόμος αυτός έχει τροποποιηθεί ώστε να συνάδει με την ένταξη και ενσωμάτωση των παιδιών στα κανονικά σχολεία. Σύμφωνα με την νέα νομοθεσία 113/99 τα παιδιά με νοητική υστέρηση ή άλλες αναπηρίες θα πρέπει να φοιτούν σε κανονικά σχολεία ενώ η εκπαίδευση σε ειδικά σχολεία θα πρέπει να συστήνεται κατ' εξαίρεση.

Οριακός σταθμός στις προοδευτικές προσπάθειες ήταν η ψήφιση του νόμου των δικαιωμάτων των ατόμων με νοητική υστέρηση και του προσδιορισμού της υποχρέωσης της πολιτείας απέναντι τους. Οι Νόμοι, 1143/1981, 1566/1985 και ιδιαίτερα οι 2817/2000 και 3194/2003, καθορίζουν το θεσμικό πλαίσιο της Ειδικής Αγωγής για τα άτομα με νοητική υστέρηση. Σύμφωνα με το νόμο 2817/2000 αρμόδιος φορέας της Ειδικής Αγωγής σε θέματα εκπαίδευσης είναι το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το οποίο συμπράττει και στις διαδικασίες ίδρυσης των κέντρων και εργαστηρίων ειδικής επαγγελματικής κατάρτισης αρμοδιότητας του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, εφόσον εκεί φοιτούν άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές

ανάγκες σχολικής ηλικίας, ενώ ο νόμος 3194/2003 ορίζει μεταξύ άλλων ότι ειδικής εκπαιδευτικής μεταχείρισης μπορεί να τύχουν άτομα που έχουν ιδιαίτερες νοητικές ικανότητες και ταλέντα.

Όταν η διάγνωση-αξιολόγηση παιδιού με νοητική υστέρηση προσχολικής ηλικίας απαιτεί πρόωμη παρέμβαση ή παροχή εξειδικευμένων υποστηρικτικών υπηρεσιών, τότε η παρακολούθηση και η υποστήριξη του παιδιού, εάν είναι κάτω των 4 ετών, χρηματοδοτείται από την κοινωνική ασφάλιση της οικογένειας του παιδιού. Για παιδιά προσχολικής ηλικίας 4-7 ετών παρέχεται δωρεάν ειδική εκπαίδευση και άλλες υποστηρικτικές υπηρεσίες από τις σχολικές δομές του Υπουργείου Παιδείας

Ο επόμενος νόμος, που αφορούσε την ειδική αγωγή, ήταν ο Ν. 1566/30. 9. 85 (ΦΕΚ 16 ΤΑ) Κεφ. 1, αρθ. 32-36. Το καινούριο στοιχείο ήταν ότι οι ρυθμίσεις για την ειδική αγωγή ήταν ενσωματωμένες στο νόμο για τη πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, γεγονός που μπορούσε να ειπωθεί και να αξιολογηθεί ως απαρχή της ενσωμάτωσης της ειδικής αγωγής και των παιδιών με ειδικές ανάγκες στο όλο εκπαιδευτικό σύστημα. Επρόκειτο όμως για μια επιφανειακή και όχι ουσιαστική αλλαγή, για έναν επιδερμικό εξωραϊσμό του προηγούμενου Ν. 1143(28). Επιβάλλεται όμως να αναγνωριστεί το γεγονός ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 80 (1983-84), ξεκίνησε ο θεσμός των ειδικών τάξεων, που αποτέλεσε ένα ουσιαστικό βήμα από την αποκοπή και τον εξοβελισμό προς την ένταξη και ενσωμάτωση(29). Επιπλέον θα μπορούσε να τεθεί και θέμα πιστότητας εφαρμογής του Συντάγματος, το οποίο ενώ στο άρθρο 16 προσδιόριζε την υποχρέωση της Ελληνικής Πολιτείας για δωρεάν παιδεία, τα άτομα με ειδικές ανάγκες δεν απολάμβαναν αυτού του δικαιώματος. Για παράδειγμα, ενώ χορηγούνταν δωρεάν βιβλία ή συγγράμματα για το μαθητή που έβλεπε, για τον τυφλό

μαθητή δεν υπήρχε πρόβλεψη για χορήγηση βιβλίων σε Braille, ούτε κατάλληλη τεχνική βοήθεια. Επιπροσθέτως, στα σχολεία δεν υπήρχαν (μήπως τώρα υπάρχουν;) ράμπες, ειδικές τουαλέτες κ. λ. π. γεγονός ανασταλτικό για τη φοίτηση ενός ατόμου με ειδικές ανάγκες. Με το νόμο 2000 για την ειδική αγωγή, οι ειδικές τάξεις μετονομάστηκαν σε τμήματα ένταξης

Το 2000 ο νόμος 2817/2000, έδωσε τη δυνατότητα ρύθμισης χρονιζόντων θεμάτων των Ατόμων με Νοητική Υστέρηση (Άτομα με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες-ΑμΕΕΑ) όπως τα **Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ)** για τον εντοπισμό, τη διάγνωση, την αξιολόγηση και κατάταξη των ατόμων με νοητική υστέρηση καθώς και το αναλυτικό πρόγραμμα των **Σχολικών Μονάδων Ειδικής Αγωγής (ΣΜΕΑ)**.

Στα άτομα αυτά η ειδική αγωγή τόσο στην Πρωτοβάθμια όσο και στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, καθώς και η Επαγγελματική Εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν από το κράτος σε δημόσια σχολεία σε εξαιρετικές, δε περιπτώσεις στο σπίτι, με ευθύνη του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ενώ οι Περιφερειακές Υπηρεσίες του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας έχουν την αρμοδιότητα για την διαγνωστική εξέταση και την παραπομπή.

Στα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες παρέχεται ειδική εκπαίδευση, η οποία, στο πλαίσιο των σκοπών της Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας και Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, επιδιώκει ιδιαίτερα την:

- Ανάπτυξη της προσωπικότητάς
- Βελτίωση των ικανοτήτων και δεξιοτήτων, ώστε να καταστεί δυνατή η ένταξη ή επανένταξή στο κοινό εκπαιδευτικό σύστημα

και η συμβίωση με το κοινωνικό σύνολο, μαθησιακή ετοιμότητα, βασικές ακαδημαϊκές γνώσεις.

- Προεπαγγελματική ετοιμότητα με σκοπό την ημιαυτόνομη διαβίωση.
- Επαγγελματική εκπαίδευση όσων έχουν νοητική επάρκεια.
- Επαγγελματική κατάρτιση και συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία.
- Κοινωνική προσαρμογή.
- Αλληλοαποδοχή με το κοινωνικό σύνολο και ισότιμη κοινωνική εξέλιξη.

Για την επίτευξη των στόχων της Ειδικής Εκπαίδευσης, λαμβάνονται μέτρα και παρέχονται υπηρεσίες στα άτομα ηλικίας από 4 έως 22 ετών, για όλες τις τάξεις των σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονται η κατάρτιση και η εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων και μεθόδων διδασκαλίας, η χρησιμοποίηση διδακτικού υλικού, η χορήγηση οργάνων και λοιπού ειδικού εξοπλισμού και γενικά κάθε είδους διευκόλυνση και εργονομική διευθέτηση. Στις υπηρεσίες περιλαμβάνονται η διάγνωση των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών, η αξιολόγηση, η παιδαγωγική και ψυχολογική υποστήριξη, η φυσικοθεραπεία, η εργοθεραπεία, η αγωγή λόγου, η κοινωνική και συμβουλευτική εργασία, η μεταφορά και η μετακίνηση και κάθε άλλο μέτρο ή πρόσφορη υπηρεσία που υποστηρίζουν την ισότιμη μεταχείριση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Δωρεάν χορήγηση στους μαθητές των απαιτούμενων μέσων για την Ειδική Αγωγή και την ειδική επαγγελματική τους εκπαίδευση.

Η γεωγραφική κατανομή των **Σχολικών Μονάδων Ειδικής Αγωγής** (ΣΜΕΑ) δεν ακολουθεί κάποιους συγκεκριμένους κανόνες. Η ίδρυσή τους γίνεται σε συνεργασία με τα **Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης και**

Υποστήριξης (ΚΔΑΥ) και τις κατά τόπους Διευθύνσεις Εκπαίδευσης και τις Νομαρχιακές Επιτροπές Παιδείας, που γνωρίζουν τα προβλήματα των περιοχών τους.

Τα Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ), είναι αρμόδια για:

- τη διάγνωση και την αξιολόγηση του είδους και του βαθμού των δυσκολιών
- την εισήγηση σχετικά με την εγγραφή, κατάταξη και φοίτησή στην κατάλληλη σχολική μονάδα γενικής ή ειδικής αγωγής,
- την κατάρτιση εξατομικευμένου εκπαιδευτικού προγράμματος,
- την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών και ενημέρωσης στους μαθητές, τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς,
- την ειδική παιδαγωγική υποστήριξη στο σπίτι (σε εξαιρετικές περιπτώσεις),
- την πρώιμη παρέμβαση κ. ο. κ.

Από την 1η Σεπτεμβρίου 2003 λειτουργούν 54 ΚΔΑΥ, ένα σε κάθε πρωτεύουσα νομού, τα οποία στελεχώνονται από:

α) εκπαιδευτικό προσωπικό Ειδικής Αγωγής και για τις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης: Προσχολική, Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και

β) ειδικό επιστημονικό προσωπικό, δηλαδή ψυχιάτρους, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, λογοθεραπευτές, φυσιοθεραπευτές.

Η γνωμάτευση που παρέχεται από τις παραπάνω υπηρεσίες, **έχει ισχύ για τρία χρόνια** και είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την εγγραφή ενός μαθητή σε ειδικό σχολείο.

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με δεδομένα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (Ιούνιος 2005), ο αριθμός των μαθητών με νοητική υστέρηση που φοιτούν σε ειδικά σχολεία ανέρχονται συνολικά σε 3. 964. Από τα άτομα αυτά περισσότερα από 2. 500 παρακολουθούν ειδικά δημοτικά (1. 494) ή τμήματα ένταξης δημοτικών (1. 037).

Με διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις εξασφαλίζεται επίσης η επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία καθώς και η προετοιμασία της αγοράς για να υποδεχθεί τα άτομα με νοητική υστέρηση, ποιο συγκεκριμένα:

- Η έλλειψη φυσικών, σωματικών δεξιοτήτων δεν εμποδίζει την πρόσληψη, εφόσον ο υπάλληλος με την κατάλληλη και δικαιολογημένη τεχνική υποστήριξη μπορεί να ασκήσει τα καθήκοντα της αντίστοιχης θέσης. (Ν. 2683/1999, άρθρο 7 και Ν. 2839/2000, άρθρο 3).
- Γίνονται προσλήψεις προστατευμένων προσώπων σε δημόσιες υπηρεσίες, ΝΠΔΔ, ΟΤΑ χωρίς διαγωνισμό ή επιλογή σε ποσοστό 5% των θέσεων που προκηρύσσονται κάθε φορά (Ν. 2643/1998)
- Επιχορηγούνται οι εργοδότες που απασχολούν άτομα με ειδικές ανάγκες (ΥΑ Υπουργού Εργασίας, 30278/23-02-2000).
- Επιχορηγούνται τα άτομα με ειδικές ανάγκες προκειμένου να ασκήσουν ελεύθερα επαγγέλματα (ΥΑ 30278/23-02-2000).
- Εξασφαλίζεται η καταπολέμηση του αποκλεισμού των ατόμων με αναπηρία από την αγορά εργασίας (ΥΑ 33605/15-06-1999).
- Προγράμματα που επιδοτούν την εργονομική διευθέτηση του χώρου εργασίας των ατόμων με αναπηρία εντάσσονται στα προγράμματα επιδότησης για την απασχόληση των Α. Μ. Ε. Α. (ΥΑ 30278/23-02-2000).

Αν και δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη σύνδεση ή δομή μεταξύ Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και Υπουργείου Εργασίας για τη σύνδεση των αποφοίτων Σχολικών Μονάδων Ειδικής Αγωγής (ΣΜΕΑ) με την αγορά εργασίας, προωθείται η στελέχωση κυρίως των Εργαστηρίων Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΕΕΚ) με επαγγελματικούς Συμβούλους καθώς και η επέκταση των δομών του Επαγγελματικού Προσανατολισμού στα Τεχνολογικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ) Ειδικής Αγωγής καθώς αυτοί οι δύο τύποι ΣΜΕΑ συνδέονται κυρίως με την επαγγελματική αποκατάσταση

Για τα άτομα με νοητική υστέρηση ψηφίστηκαν νέοι νόμοι(26) , οι οποίοι συγκριτικά με την προηγούμενη περίοδο κινούνταν προς θετικότερη κατεύθυνση, χωρίς όμως να μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι τους χαρακτήριζε πληρότητα. Άρχισε να γίνεται επίσημα παραδεκτό ότι τα άτομα με νοητική υστέρηση είχαν το δικό τους δυναμικό και αρκετά απ' αυτά θα μπορούσαν με κατάλληλη εκπαίδευση να ζήσουν ημιανεξάρτητα και να βρουν επαγγελματική απασχόληση. Στο τομέα της εκπαίδευσης των ατόμων με νοητική υστέρηση, σημαντικός σταθμός ήταν η ίδρυση στη δεκαετία του 80 των ειδικών τάξεων μέσα στις κοινές σχολικές μονάδες, ενώ μέχρι τότε υπήρχαν ειδικά σχολεία, που λειτουργούσαν ξεκομμένα από το όλο εκπαιδευτικό σύστημα. Άρχισε δηλ. να απασχολεί ουσιαστικότερα το θέμα της ενσωμάτωσης (mainstreaming). Στα πλαίσια αυτά πάρθηκαν μια σειρά θεσμικού χαρακτήρα πρωτοβουλίες, όπως ήταν η ίδρυση ειδικών σχολείων και σχολών λειτουργικής ή επαγγελματικής αποκατάστασης. Ο νόμος 1143/31-3-81, σύμφωνα με το Στασινό, ήθελε την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες εντελώς αποκολλημένη και αποστασιοποιημένη από τον όλο κορμό της εκπαίδευσης των υπολοίπων

παιδιών. Συνδέθηκε άμεσα με τη υλοποίηση της αστικής ιδεολογίας, ότι τα παιδιά και τα άτομα με ειδικές ανάγκες στοιχειοθετούν περιθωριακές και κοινωνικά εξοβελιστέες ομάδες ατόμων. Τα μέτρα που προέβλεπε δεν αποσκοπούσαν στο να συνδράμουν τα παιδιά αυτά στην αντιμετώπιση των προβλημάτων μάθησης, αλλά συνιστούσαν μια ασπίδα προφύλαξης και προστασίας των κανονικών παιδιών από τις παρενοχλήσεις των πρώτων στο συντελούμενο διδακτικό έργο. Επίσης οριζόταν με τρόπο ρατσιστικό και δογματικό το <<φυσιολογικό>> άτομο και γινόταν διαχωρισμός των πολιτών σε κατηγορίες(27).

4.2 Τα μέτρα που έχει εφαρμόσει η ελληνική πολιτεία

Όπως προκύπτει από την προηγούμενη ενότητα η Ελληνική κοινωνία με την λήψη θεσμικών μέτρων, όπως η ίδρυση των ειδικών σχολείων, των σχολών επαγγελματικής κατάρτισης κ. α, έχει αρχίσει να ασχολείται ουσιαστικότερα με το θέμα της ενσωμάτωσης και ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης των νοητικά υστερούντων ατόμων.

Η ανταπόκριση και κάλυψη των αναγκών του νοητικά υστερημένου ατόμου περιλαμβάνει την συνδυασμένη προσφορά παραδοσιακών και καινοτομικών υπηρεσιών ανοικτής και κλειστής φροντίδας υγείας και κοινωνικής προστασίας σε τρία επίπεδα: πρωτοβάθμια κοινωνική φροντίδα (ανοικτή φροντίδα), δευτεροβάθμια κοινωνική φροντίδα (κλειστή φροντίδα), και τριτοβάθμια κοινωνική φροντίδα (εξειδικευμένη φροντίδα).

Πιο συγκεκριμένα:

- **Παρέχει ειδική αγωγή που ασκείται σήμερα σε κατάλληλες οργανωμένες μονάδες.**

Ως μονάδες ειδικής αγωγής θεωρούνται:

α) τα αυτοτελή ειδικά σχολεία όλων των βαθμίδων, (δημόσια και ιδιωτικά)

β) οι ειδικές τάξεις ή τμήματα ειδικής αγωγής, που λειτουργούν σε κανονικά σχολεία της γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης. (Κρουσταλάκη,2005)

Πρόκειται για ειδικές σχολικές τάξεις ή τμήματα κανονικών εκπαιδευτικών μονάδων, στα οποία ασκείται ειδική αγωγή.

Στις ειδικές τάξεις φοιτούν διαφόρων περιπτώσεων αποκλίνοντες μαθητές που είναι εγγεγραμμένοι στο κανονικό σχολείο, στο οποίο ανήκει οργανικά η ειδική τάξη. Στο τμήμα αυτό της ειδικής αγωγής

μπορούν να φοιτούν και μαθητές γειτονικών σχολείων, οι οποίοι παρουσιάζουν οριακή νοημοσύνη που δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν ένα κανονικό σχολικό πρόγραμμα.

Παιδιά με ελαφρά νοητική υστέρηση, εμφανή δυσμάθεια, με επιμέρους διαταραχές στο λόγο, στην ανάγνωση, στη γραφή. Για αυτές τις παιδευτικές μονάδες υπάρχουν και άλλες ονομασίες: Ειδικές παράλληλες τάξεις αναπροσαρμογής. (Κρουσταλάκη ,2005)

Υπάρχουν τέσσερα είδη διδακτικών μοντέλων διδασκαλίας παιδιών με νοητική υστέρηση που έχουν ενσωματωθεί στην τάξη του σχολείου:

α. Δίχως την παροχή ειδικής βοήθειας. Στην περίπτωση αυτή η ειδική βοήθεια παρέχεται στο παιδί από τον εκπαιδευτικό της συνηθισμένης τάξης και οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιτυχία του προγράμματος είναι οι εξής:

- Τοποθέτηση μικρού αριθμού παιδιών με νοητική υστέρηση μέσα στην ίδια τάξη.
- Ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση ή επιμόρφωση του δασκάλου ή του καθηγητή σε θέματα αξιολόγησης κι αντιμετώπισης παιδιών με νοητική υστέρηση ή οριακή νοημοσύνη.

Οι περισσότεροι δάσκαλοι γενικής εκπαίδευσης της χώρας μας κι όλοι σχεδόν οι καθηγητές, δεν έχουν ποτέ εκπαιδευτεί σε θέματα ειδικής αγωγής.

β. Με συνδιδασκαλία Στην περίπτωση αυτή ο εκπαιδευτικός της τάξης συνεργάζεται με τον ειδικό ή υποστηρικτή εκπαιδευτικό για ορισμένες ώρες την εβδομάδα ή για ορισμένα μαθήματα. Κι ενώ οι δύο εκπαιδευτικοί σχεδιάζουν από κοινού τις δραστηριότητες της τάξης, ο ειδικός επικεντρώνει το έργο του περισσότερο στους μαθητές με νοητική υστέρηση, δίνοντας περισσότερη έμφαση στην αποφυγή ετικετοποίησης

του μαθητή. Γι αυτό, εκτός από την ατομική βοήθεια που δέχεται το παιδί μέσω της εξατομικευμένης διδασκαλίας, εκπαιδεύεται επίσης μέσα σε μικρή ομάδα, άλλοτε από το συνηθισμένο δάσκαλο κι άλλοτε από τον ειδικό. Τούτο σημαίνει ότι ο τελευταίος βοηθάει όχι μόνο τα δύο ή περισσότερα παιδιά με αναπηρίες, αλλά και τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης. Αποφεύγεται έτσι ο στιγματισμός του παιδιού ως ειδικού.

γ. Με την παροχή βοήθειας από περιπατητικό εκπαιδευτικό. Σε αυτό το μοντέλο διδασκαλίας ο εκπαιδευτικός έχει και πάλι όλη την ευθύνη της τάξης, αλλά υποστηρίζεται από τον περιπατητικό ειδικό, σχολικός ψυχολόγος ή άλλος περιοδεύων ειδικών. Ο περιπατητικός εκπαιδευτικός

έχει συνήθως ειδική εκπαίδευση σε θέματα αξιολόγησης και αντιμετώπισης μιας συγκεκριμένης κατηγορίας ειδικών αναγκών. Μπορεί έτσι να είναι ειδικός στην εκπαίδευση νοητικά υστερούντων ή παιδιών με ειδικές δυσκολίες στην ανάγνωση και στη γραφή. Βοηθάει το παιδί σε τακτά χρονικά διαστήματα (μία ή περισσότερες φορές την εβδομάδα) είτε ατομικά είτε σε μικρές ομάδες μέσα στην τάξη. (το μοντέλο αυτό εφαρμόζεται σε ορισμένες περιπτώσεις μέσα και έξω από την τάξη). Ο περιοδεύων βοηθάει επίσης τον δάσκαλο ή τον καθηγητή να κατανοήσει το πρόβλημα του παιδιού να αξιολογήσει την πρόοδό του, να επιλέξει και να χρησιμοποιήσει σωστά τα κατάλληλα διδακτικά μέσα και όργανα για την διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθητή. Ο ίδιος ο περιπατητικός προμηθεύει συχνά τον εκπαιδευτικό της τάξης με το κατάλληλο διδακτικό υλικό.

δ. Με τη βοήθεια ειδικής υποστηρικτικής ομάδας. Σε αυτή την περίπτωση υπάρχει υποστηρικτική ομάδα που αποτελείται από τον ψυχολόγο και τους σχολικούς συμβούλους της ειδικής αγωγής της γενικής εκπαίδευσης. Η ομάδα αυτή είναι υπεύθυνη για την

συμβουλευτική υποστήριξη και βοήθεια παιδιών και εκπαιδευτικών ενός συγκεκριμένου αριθμού σχολείων ή μίας περιοχής. Τα μέλη της έχουν όλα διδακτική προϋπηρεσία σε δημόσια ή ιδιωτικά σχολεία της πρωτοβάθμιας ή και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, εμπειρία στην εφαρμογή μεθόδων εξατομικευμένης διδασκαλίας, ικανότητες υποστηρικτικής συμβουλευτικής και επικοινωνίας.

Η ομάδα είναι δυνατόν να συναντήσει τον εκπαιδευτικό ή τους εκπαιδευτικούς που την καλούν, το διευθυντή του σχολείου, το παιδί και τους γονείς του, μία ή περισσότερες φορές , ανάλογα πάντα με την περίπτωση. Το πρόγραμμα αυτό δεν βασίζεται στην παροχή "εξωτερικής βοήθειας" στο παιδί. Αντίθετα στοχεύει να εκμεταλλευτεί και να χρησιμοποιήσει τις γνώσεις, τις δεξιότητες και την εμπειρία του δασκάλου της συνηθισμένης τάξης. Συγκεκριμένα η ομάδα βοηθάει τον εκπαιδευτικό ως εξής:

- Να κατανοεί τη φύση του προβλήματος εξετάζοντάς το από διαφορετικές πλευρές όπως είναι εκείνη του σχολικού ψυχολόγου, του ειδικού παιδαγωγού του γονέα κλπ.

- Να δεχτεί το παιδί με το πρόβλημά του

- Να ακολουθήσει τις πρακτικές υποδείξεις, οδηγίες και προτάσεις της ομάδας για εναλλακτικές λύσεις εκπαίδευσης του παιδιού μέσα στην τάξη, μειώνοντας έτσι τις πιθανότητες παραπομπής του σε μονάδα ειδικής αγωγής.

Η ειδική υποστηρικτική ομάδα ενημερώνεται για την πρόοδο του μαθητή, παρακολουθεί και στηρίζει αν χρειαστεί το έργο του εκπαιδευτικού σε τακτά χρονικά διαστήματα. (Πολυχρονοπούλου ,2001)

- Έχει αναπτύξει διάφορες μορφές επαγγελματικής αποκατάστασης για άτομα με νοητική υστέρηση

A) Προστατευμένη Εργασία

Με τον όρο προστατευμένη εργασία εννοούμε κάθε μορφή εργασίας που παρέχεται σε άτομα με αναπηρίες, τα οποία, λόγω της σοβαρότητας της αναπηρίας, είναι δύσκολο να απορροφηθούν στην ελεύθερη αγορά εργασίας. Όσον αφορά το νομικό καθεστώς, ο όρος προστατευμένη εργασία δεν έχει την ίδια σημασία σε όλα τα κράτη μέλη. Σε μερικά οι απασχολούμενοι θεωρούνται ως εργαζόμενοι και απολαμβάνουν ακριβώς τα ίδια δικαιώματα. Αλλού δεν έχουν κανονικό συμβόλαιο εργασίας και πληρώνονται με το κατώτατο ημερομίσθιο.

Ο πληθυσμός που αφορά τα 2/3 των εργαζομένων στα προστατευόμενα εργαστήρια στην Ευρώπη πάσχει από νοητική υστέρηση, αν και αυτό το στοιχείο ποικίλει από κράτος σε κράτος. Η προστατευμένη απασχόληση έχει πολλές μορφές:

- α. ομαδική εργασία σε εργαστήρια σχεδιασμένα για αναπήρους
- β. εργασία σε προστατευμένες συνθήκες σε κανονικές επιχειρήσεις (enclave)
- γ. τοποθέτηση στη ελεύθερη αγορά μέσα από μηχανισμούς Συνοδευτικών Υποστηρικτικών δομών.
- δ. εργασία στο σπίτι

B) Προστατευμένα Εργαστήρια

Επιχορηγούνται και εποπτεύονται από το Υπουργείο Εργασίας. Είναι εργασιακοί χώροι, οι οποίοι δεν διαφέρουν από τους κανονικούς και στους οποίους εργάζονται άτομα με σοβαρές μειονεξίες, των οποίων η επαγγελματική αποκατάσταση στη ελεύθερη αγορά θεωρείται αδύνατη. Απασχολούνται σε εργασίες προσαρμοσμένες προς τις δυνατότητες τους. Τα προϊόντα των εργαστηρίων διατίθενται στην αγορά και αποφέρουν

έσοδα, τα οποία όμως, είναι ανεπαρκή για την κάλυψη μισθών – ασφαλίσεων και αποκλείουν την ύπαρξη πλεονάσματος. Τα εργαστήρια αυτά καλύπτονται οικονομικά από το κράτος και την τοπική αυτοδιοίκηση και επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό , προσφέρουν όμως ουσιαστική κάλυψη των αναγκών των ατόμων με νοητική υστέρηση και άλλες αναπηρίες.

Από αυτή την μορφή εργασίας δεν αποκλείεται, μετά από μία μακρόχρονη παραμονή, ένας αριθμός ατόμων να αποκαθίστανται στην ελεύθερη αγορά. Τα προστατευμένα εργαστήρια παρέχουν ασφάλεια στους εργαζόμενους σε αυτά, καθώς εργάζονται με τον δικό τους ρυθμό, σύμφωνα με τον βαθμό των ικανοτήτων τους. Ταυτόχρονα , το γεγονός ότι εργάζονται και αμείβονται με το κατώτατο ημερομίσθιο και ασφαρίζονται, τους καλύπτει το συναίσθημα της ισότιμης μεταχείρισης στην εργασία και της μη διαφοροποίησης τους από τον υπόλοιπο πληθυσμό. (Δροσίνου , τ. 63, 2001)

Γ) Παραγωγικά εργαστήρια ή κοινωνικές επιχειρήσεις

Τα παραγωγικά εργαστήρια αποτελούν τον πλέον προωθημένο τύπο αυτόνομης ή ημιαυτόνομης αποκατάστασης και επανένταξης του ατόμου με νοητική υστέρηση η άλλες αναπηρίες. Η κατασκευή των προϊόντων πρέπει να είναι τυποποιημένη και ποιοτικά υψηλή, ώστε τα παραγόμενα προϊόντα να είναι ανταγωνιστικά προς εκείνα του ελεύθερου εμπορίου. Η αμοιβή γίνεται ανάλογα με το ποσοστό παραγωγής του προϊόντος και όχι σύμφωνα με τις ανάγκες των εργαζομένων, εκτός αν υπάρχει άλλη συμφωνία. Συνήθως η όλη παραγωγή βασίζεται ή σε αυτόνομη κατασκευή προϊόντων ή συνήθως σε υπερεργολοβίες ιδιωτικές ή κρατικές (εξειδίκευση στην κατασκευή επίπλων, χαρτικών, ρούχων κ. α).

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τον συσταθέντα νόμο Ν. 1836/89, στα Παραγωγικά Ειδικά Κέντρα «απασχολούνται» άτομα που

προστατεύονται από τις διατάξεις του α' εδαφίου της παραγράφου 1 του Ν. 1648/86, το οποίο αναφέρει:

«ανάπηρα άτομα, ηλικίας 15 – 65 ετών, που έχουν περιορισμένες δυνατότητες για επαγγελματική απασχόληση από οποιαδήποτε χρόνια σωματική ή πνευματική ή ψυχική πάθηση ή βλάβη, εφόσον είναι εγγεγραμμένοι στα μητρώα αναπήρων του ΟΑΕΔ. » (Δροσίνου Μ. , τ. 63, 2001:34)

Δ) Εργασία σε Προστατευμένες Συνθήκες (μέσα σε κανονικές επιχειρήσεις)

Οι νοητικά υστερούντες εργαζόμενοι, υπό τον έλεγχο υπευθύνων, ασχολούνται σε διάφορους τομείς εργασίας σε έναν κανονικό εργασιακό χώρο. Με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται η ενσωμάτωση τους με τις άλλες ομάδες εργαζομένων και η συναλλαγή τους με το υπόλοιπο προσωπικό. (Δροσίνου , τ. 63, 2001)

Ε) Τοποθέτηση στην Ελεύθερη Αγορά Εργασίας (με την συνοδεία υποστήριξης)

Το πρόγραμμα εφαρμόζεται ως εξής: μικρές ομάδες ατόμων με νοητική υστέρηση αναλαμβάνουν εργασίες μέσα στην ελεύθερη αγορά εργασίας, όπως τη φροντίδα κήπων ή οτιδήποτε άλλο έχει σχέση με αυτό.

Στ) Εργασία στο Σπίτι

Απευθύνεται σε άτομα με αναπηρίες που δεν μπορούν να μετακινηθούν λόγω της αναπηρίας τους (σωματικής ή νοητικής). Τα άτομα αυτά αμείβονται στον βαθμό της παραγωγικής τους ικανότητας. (Δροσίνου ,τ. 63, 2001)

Z) Υποστηριζόμενη εργασία

Υποστηριζόμενη εργασία είναι μια εναλλακτική πρόταση για εργασία για άτομα με αναπηρίες μέσω ψυχοεκπαιδευτικής και κοινωνικής στήριξης. Στόχος είναι να δοθεί η δυνατότητα και η ευκαιρία στα άτομα αυτά να βρουν και να διατηρήσουν εργασία στην ελεύθερη αγορά εργασίας, προκειμένου να εξασφαλίσουν κανονικό μισθό, ασφάλιση και κατ' επέκταση κανονικό τρόπο ζωής. (Δροσίνου , τ. 63, 2001)

- **Λειτουργεί κέντρα ημέρας**

Σκοπός του κέντρου ημέρας είναι να προσφέρει στους αποδέκτες των υπηρεσιών του μια διαδρομή κατάκτησης της δεξιότητας, της αυτονομίας και της ταυτότητάς τους, διαμέσου μιας αποκαταστασιακής διαδικασίας, που να κατοχυρώνει την διαπραγματευτική – διεκδικητική ικανότητά τους, ώστε να εξασκούν τα δικαιώματά τους ως πολίτες σε ατομικό, εργασιακό και κοινωνικό επίπεδο.

Το κέντρο ημέρας ως μεταβατική ημιστεγαστική δομή διασφαλίζει, μέσω της «προσομοίωσης», τη διασύνδεση με το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, έτσι ώστε να διατίθεται και να λειτουργεί για την μορφή των εξυπηρετούμενων σε μία φυσιολογική συνθήκη ζωής και απασχόλησης.

- **Λειτουργεί κέντρα δημιουργικής Απασχόλησης ΑΜΕΑ**

Αναπτύσσονται-μέσα από τα Π. Ε. Π. - 30 Κέντρα (μικρές δομές ανοικτής φροντίδας με λειτουργία σε 8ωρη βάση) με σκοπό την ένταξη παιδιών και εφήβων με νοητική υστέρηση σε προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης, την ανάπτυξη ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, την προεπαγγελματική εκπαίδευση και την προετοιμασία ένταξης σε ολοκληρωμένα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Ο στόχος του

προγράμματος δεν είναι άμεσα εκπαιδευτικός. Πιο συγκεκριμένα, δεν φιλοδοξεί να είναι μια προέκταση του ειδικού σχολείου και της ειδικής τάξης. Η προσπάθεια που γίνεται έχει κατά κύριο λόγο κοινωνική κατεύθυνση και μέσα από δραστηριότητες όπως συμβολικό παιχνίδι, ζωγραφική, κατασκευές, έργα μίμησης, συζητήσεις, επισκέψεις σε εξωτερικούς χώρους και διάφορες άλλες εκδηλώσεις, το πρόγραμμα επιδιώκει να συμβάλλει στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, στη γλωσσική ανάπτυξη, στη βελτίωση της αυτοεξυπηρέτησης και στην κοινωνική προσαρμογή των νοητικά υστερημένων ατόμων.

- **Παρέχει προγράμματα Αυτόνομης διαβίωσης**

Στόχος της Αυτόνομης Διαβίωσης είναι να επιτρέψει στα άτομα με νοητική υστέρηση αλλά και άλλες αναπηρίες να πετύχουν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό την οικονομική και κοινωνική τους ενσωμάτωση, την ανεξαρτησία και την άσκηση ίσων δικαιωμάτων με τους μη-ανάπηρους ομότιμους τους. Βασική προϋπόθεση για την Αυτόνομη Διαβίωση είναι μία σειρά μέτρων, όπως οι υπηρεσίες Προσωπικών Βοηθών, η έννοια της "προσαρμογής" που περιλαμβάνει πρακτικές όπως, αλλαγή ωραρίων εργασίας, προσπελασιμότητα του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος. Με το πρόγραμμα αυτό άτομα με νοητική υστέρηση αλλά και άλλες αναπηρίες που ζουν σε ιδρύματα εντάσσονται σταδιακά σε πρόγραμμα αυτόνομης ή ημιαυτόνομης διαβίωσης (προστατευμένα διαμερίσματα, ξενώνες, οικοτροφεία). Για την αποασυλοποίηση έχουν αναπτυχθεί σε πρώτη φάση δύο ενδιάμεσες δομές

A. Ξενώνες

Ο ξενώνας είναι μονάδα ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης που φιλοξενεί άτομα με ψυχικές διαταραχές και σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα για διαβίωση, θεραπεία και υποστήριξη με σκοπό την επίτευξη ικανοποιητικού βαθμού ανεξάρτητης λειτουργίας τους στην κοινότητα. Η λειτουργία του ξενώνα είναι ανοικτή στην κοινωνία και προσομοιάζει με οικογενειακό περιβάλλον. Για τον λόγο αυτό κρίνεται απαραίτητη η παρουσία τους σε περιοχές κατοικίας. (www.noesi.gr)

B. Προστατευμένα διαμερίσματα

Τα προστατευμένα διαμερίσματα είναι χώροι στέγασης σε πολυκατοικίες ή μονοκατοικίες, για άτομα με νοητική υστέρηση ή ψυχικές διαταραχές τα οποία έχουν αυξημένες αλλά όχι πλήρης ικανότητες αυτοφροντίδας και αυτοεξυπηρέτησης. Σε ένα προστατευμένο διαμέρισμα δεν μπορούν να διαμένουν περισσότερα από έξι άτομα. Η ψυχοκοινωνική φροντίδα που παρέχεται σε αυτά τα άτομα έχει σκοπό την επίτευξη μεγαλύτερης και δυνατής ανεξαρτησίας, αυτονομίας και αποτελεσματικότητάς τους, ώστε να λειτουργήσουν στην κοινότητα με επιτυχία.

Γ. Οικοτροφεία

Το οικοτροφείο είναι Μονάδα ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης υψηλού βαθμού προστασίας στον οποίο φιλοξενούνται για διαβίωση, υποστήριξη, θεραπεία άτομα με ψυχικές διαταραχές ή νοητική υστέρηση με σκοπό να διασφαλιστεί η παραμονή τους στην κοινότητα και η συνέχιση των σχέσεων αυτών των ατόμων με τη ζωή και την δράση της τοπικής κοινωνίας.

- **Λειτουργεί Κατασκηνώσεις**

Στις κατασκηνώσεις συμμετέχουν ετησίως περίπου 2. 200 άτομα από 100 και πλέον φορείς. Με χρηματοδότηση από το ΕΤΠΑ υλοποιήθηκαν έργα σχετικά με την προσβασιμότητα και τη βελτίωση των εγκαταστάσεων. (Αρθρ. 14Ν. 3106/2003) Η οργάνωση και λειτουργία των παιδικών εξοχών του Κρατικού Προγράμματος (αρμοδιότητας ΠΙΚΠΑ) ανατίθεται από το 2003 στις οικείες Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις ή σε Ν. Π. εποπτευόμενα από το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας.

- **Παρέχει προγράμματα ψυχαγωγίας- αθλητισμού νοητικά υστερούντων σε κλειστές προνοιακές δομές**

Το πρόγραμμα ψυχαγωγίας – αθλητισμού νοητικά υστερούντων σε κλειστές προνοιακές δομές έχει στόχο να βοηθήσει τα άτομα με νοητική υστέρηση να μάθουν να συνεργάζονται και να λειτουργούν ομαδικά.

- **Λειτουργεί Κέντρα Κοινωνικής Υποστήριξης και Κατάρτισης νοητικά υστερούντων.**

Τα κέντρα κοινωνικής υποστήριξης και κατάρτισης, αποτελούν υπηρεσίες που έχουν ως σκοπούς τη διάγνωση των αναγκών, την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής στήριξης και την προεπαγγελματική και επαγγελματική κατάρτιση των Α. Μ. Ε. Α. Σήμερα λειτουργούν 7 κέντρα κοινωνικής υποστήριξης και κατάρτισης(Δωδεκανήσου, Εύβοιας, Ηλείας, Μεσσηνίας, Ρεθύμνου, Χίου και Λέσβου).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

5.1 Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των νοητικά υστερούντων ατόμων

Αν και οι διαγνωστικές επιγραφές των νοητικά καθυστερημένων δίνουν συγκεκριμένες πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά, η πρόγνωση και τα πιθανά αποτελέσματα δεν παρέχουν καμία σειρά “συνταγών” που να καλύπτουν όλες τις μορφές αποκλίσεων με εφαρμογή, στα πλαίσια της Κοινωνικής Εργασίας, συγκεκριμένων και αντικειμενικών θεραπευτικών μοντέλων – προγραμμάτων.

Η κατάσταση σωματικής ή ψυχικής υγείας δεν είναι ο μόνος καθοριστικός παράγοντας της συναισθηματικής, ακαδημαϊκής και κοινωνικής εξέλιξης των ατόμων με νοητική υστέρηση. Η εξελικτική πορεία επηρεάζεται επίσης από τη λειτουργική σχέση που συνδέει το ανάπηρο άτομο με το οικογενειακό, σχολικό, κοινοτικό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον αφενός και την οικογένεια, το σχολείο και την ευρύτερη κοινωνία μεταξύ τους αφετέρου. Η επιρροή αυτή μπορεί να είναι ανασταλτική ή καταλυτική, καθώς ο Κοινωνικός Λειτουργός έχει να αντιμετωπίσει ένα σύμπλεγμα παραγόντων εξίσου σημαντικών. (Κοινωνική Εργασία, τ. 13, 1989, σελ. 19.) Είναι εμφανές ότι θα πρέπει κάθε φορά να επιλέγει (με επιστημονικά κριτήρια και όχι διαισθητικά) τεχνικές ανάλογες με την ιδιαίτερη φύση του ατόμου, τον τύπο της διαταραχής, τον βαθμό σοβαρότητας και το περιβάλλον μέσα στο οποίο επιχειρούνται οι ειδικές διορθωτικές ή θεραπευτικές παρεμβάσεις.

Τα πλαίσια εκπαίδευσης, κατάρτισης και αποκατάστασης προσφέρονται για ευρεία εφαρμογή όλων των μεθόδων Κοινωνικής Εργασίας.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός που ασχολείται με την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση καλείται να εφαρμόσει μεθόδους και τεχνικές της κοινωνικής εργασίας σε μικρο-επίπεδο, δηλαδή με άτομα, οικογένειες και ομάδες, να εφαρμόσει τεχνικές ως μέλος της διεπιστημονικής ομάδας στο εκπαιδευτικό πλαίσιο και, τέλος, να εργασθεί σε μακρο-επίπεδο, χρησιμοποιώντας τις μεθόδους της κοινωνικής εργασίας με κοινότητες, του κοινωνικού σχεδιασμού και της κοινωνικής δράσης, προκειμένου να υπάρξουν επιθυμητές αλλαγές σε επίπεδο κοινότητας.

Η θεσμοθέτηση της λειτουργίας Κοινωνικής Υπηρεσίας στο οργανωτικό σχήμα των ειδικών εκπαιδευτικών μονάδων, αποτελεί σημαντικό βήμα στην επέκταση του επαγγελματικού ρόλου των Κοινωνικών Λειτουργών και την αναγνώριση της συμβολής της Κοινωνικής Εργασίας ως επιστήμης, στην επιδίωξη κοινωνικής αλλαγής. (Δαβάζογλου , τ. 13,1989)

5.1.1. Εκπαίδευση

Το πολύπλευρο επιστημονικό έργο – ερευνητικό, διαγνωστικό, συμβουλευτικό, υποστηρικτικό, συντονιστικό, έργο μεσολάβησης και επικοινωνίας – το οποίο καλείται να επιτελέσει ο Κοινωνικός Λειτουργός στις ειδικές εκπαιδευτικές μονάδες, συνοψίζεται στις ακόλουθες δραστηριότητες:

- Διερευνά όλες τις ανάγκες και δυνατότητες ικανοποίησης των αιτήσεων που υποβάλλονται για εγγραφή παιδιών στο ειδικό σχολείο, εργάζεται, ενημερώνει τους γονείς και τους υποδέχεται στο σχολικό περιβάλλον.
- Παραπέμπει τους γονείς στις κατά περίπτωση αρμόδιες υπηρεσίες, εφόσον κρίνεται αδύνατη η εγγραφή τους στο ειδικό σχολείο, συνεργαζόμενος μαζί τους με αγάπη και κατανόηση. ([www. Skle. gr](http://www.Skle.gr))
- Εξατομικευμένη συνεργασία με τα παιδιά.

Οι σωματικές αναπηρίες, οι ψυχικές και διανοητικές διαταραχές προκαλούν συγκινησιακές εντάσεις που συχνά αναστέλλουν τη θέληση, τη διάθεση και το ενδιαφέρον για εκπλήρωση στόχων ή / και εμποδίζουν την επιτυχή προσέγγιση καθηκόντων.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός βοηθά το παιδί προσαρμοστεί στο σχολικό περιβάλλον και να αναπτύξει το αίσθημα της ασφάλειας, αυτοεκτίμησης και αυτοπεποίθησης για να μπορέσει να αναλάβει ενεργό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία και να επωφεληθεί ουσιαστικά, αποκτώντας γνώσεις και δεξιότητες που θα διευκολύνουν μακροπρόθεσμα την ισότιμη και αυτοδύναμη ενσωμάτωσή του στην κοινωνική ζωή. Σ' αυτή τη διαπροσωπική σχέση ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού είναι κυρίως υποστηρικτικός και συμβουλευτικός και έχει σκοπό να κατευθύνει το παιδί σε χειρισμούς και επιλογές ανάλογες των ικανοτήτων

του ώστε να αποφευχθούν αποτυχίες που θα το αποθαρρύνουν, θα εντείνουν το άγχος τους και θα ενισχύσουν τις συγκινησιακές τους αντιδράσεις. (www.skle.gr)

- Συγκρότηση μαθητικών ομάδων

Η απειλή της κοινωνικής απόρριψης άλλοτε προκαλεί στα παιδιά με “ειδικές ανάγκες” τάσεις απομόνωσης και παθητικότητας και άλλοτε τα οδηγεί σε αντιπαιδαγωγική συμπεριφορά. Με τις ομαδικές δραστηριότητες οι μαθητές α) ενθαρρύνονται για δημιουργικές ενασχολήσεις, β) ανακαλύπτουν ενδιαφέροντα, γ) αναπτύσσουν αυτοέλεγχο, δ) καλύπτουν συναισθηματικές ανεπάρκειες, ε) ασκούνται στο να διακρίνουν καλές εναλλακτικές λύσεις για υπερκίνηση δυσκολιών, στ) δημιουργούν διαπροσωπικές σχέσεις, ζ) υιοθετούν σωστές αξίες και συμπεριφορές κοινωνικά αποδεκτές.

Παράλληλα, οι ομαδικές δραστηριότητες προσφέρουν στον Κοινωνικό Λειτουργό ευκαιρίες για παρατήρηση. Η γνώση και η ερμηνεία των κινήτρων και των στόχων της συμπεριφοράς των μαθητών είναι καθοριστική της αποτελεσματικότητας των προσπαθειών για διόρθωση ή βελτίωση της συμπεριφοράς. (www.skle.gr)

A) Οργάνωση πολιτιστικών – ψυχαγωγικών – επιμορφωτικών εκδηλώσεων σε συνεργασία με μαθητικές κοινότητες “κανονικών” σχολείων για την καλλιέργεια, ενίσχυση και προαγωγή της κοινωνικής αλληλοαποδοχής και αλληλεγγύης.

B) Συνεργασία ε την οικογένεια

Επισκέπτεται τις οικογένειες των μαθητών στο σπίτι, επειδή οι οικογενειακές αλληλεπιδράσεις που βιώνει το παιδί και ο τρόπος που τις ερμηνεύει κατευθύνουν την εξελικτική του πορεία και γι’ αυτό το λόγο η διερεύνηση του οικογενειακού περιβάλλοντος κρίνεται σκόπιμη και αναγκαία. Το Κοινωνικό Ιστορικό που συγκεντρώνει ο Κοινωνικός Λειτουργός (συνθήκες διαβίωσης, σύνθεση οικογένειας, μορφωτικό

επίπεδο και επάγγελμα γονέων, οικονομική κατάσταση, κατάσταση υγείας των μελών, ενδοοικογενειακές σχέσεις, στάση της οικογένειας στο πρόβλημα – αντιδράσεις – ενέργειες, αποδοχή του εκπαιδευτικού έργου, συνεργασία με το σχολείο, κλπ) καταχωρείται στον ατομικό φάκελο του μαθητή, ο οποίος συμπληρώνεται ανελλιπώς ενώ τηρούνται όλες οι σχετικές, με το επαγγελματικό απόρρητο, διατάξεις. (www.pedia.gr)

Λειτουργώντας ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο σχολείο και την οικογένεια, ο Κοινωνικός Λειτουργός α) ενημερώνει τους γονείς για το εκπαιδευτικό – κοινωνικοπαιδαγωγικό έργο και τους στόχους των σχολικών προγραμμάτων, β) τους ενισχύει συναισθηματικά επιδιώκοντας τη θετική στάση τους απέναντι στο πρόβλημα του παιδιού και την ανάπτυξη υγιών ενδοοικογενειακών σχέσεων, γ) τους συμβουλεύει και τους καθοδηγεί για κατάλληλους χειρισμούς, δ) τους παραπέμπει σε άλλες ειδικές υπηρεσίες για την αντιμετώπιση άλλων τυχόν προβλημάτων, ε) τους κινητοποιεί για συστηματική συνεργασία με το σχολείο. (Κόμπος Χ. , 1984:36)

Γ) Οργάνωση ομάδων γονέων με κύριο στόχο την εξασφάλιση της ενεργητικής θετικής συμμετοχής τους στη θεραπευτική διαδικασία.

Δ) Συστηματική συνεργασία με το προσωπικό του σχολείου.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός ενημερώνει τους εκπαιδευτικούς, ψυχολόγους και τους υπόλοιπους άμεσους συνεργάτες για το πρόγραμμα δράσης του και τις παρατηρήσεις του από τη συνεργασία του με τους μαθητές και τους γονείς. Επίσης, ενημερώνεται ο ίδιος για την πορεία κάθε μαθητή χωριστά, στους διάφορους τομείς. Στα πλαίσια αυτής της συνεργασίας επανεκτιμάται η καταλληλότητα των προγραμμάτων και λαμβάνονται από κοινού αποφάσεις για περαιτέρω ενέργειες.

Ε) Συνεργασία με το σύλλογο γονέων, με στόχο τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων και την ενεργοποίησή τους για την υλοποίηση των γενικών και ειδικών επιδιώξεων.

Στ) Ενεργός συμμετοχή στις επιστημονικές, πολιτιστικές, ψυχαγωγικές δραστηριότητες του σχολείου.

Ζ) Συστηματική συνεργασία με τον Ιατροπαιδαγωγικό σταθμό της περιφέρειας (ή την Νομαρχιακή Διαγνωστική Επιτροπή) για έγκαιρη διάγνωση και υπεύθυνη εκτίμηση των προβλημάτων που εντοπίζονται σε παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας.

Η) Διερεύνηση και αξιοποίηση των κοινοτικών πηγών για διευκόλυνση του εκπαιδευτικού – ιατροκοινωνικού θεραπευτικού έργου.

Θ) Συνεργάζεται με το προσωπικό των ΚΔΑΥ και ειδικότερα με τον κοινωνικό λειτουργό.

Ι) Συνεργασία με τοπικούς φορείς και άλλες συναρμόδιες υπηρεσίες (Νομαρχιακά – ΚΔΑΥ – Ιατροπαιδαγωγικά κέντρα – Νοσοκομεία κ. α) για την οργάνωση προγραμμάτων ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης της κοινότητας.

Κ) Προετοιμάζει τους γονείς και τους μαθητές για την αποφοίτησή τους από το ειδικό σχολείο και φροντίζει για την προεπαγγελματική και επαγγελματική κατάρτιση καθώς και την αποκατάστασή τους σε συνεργασία με τις αρμόδιες υπηρεσίες.

Λ) Παρακολουθεί την τύχη και την πρόοδο ή την εργασιακή αποκατάσταση των απόφοιτων μαθητών για εύλογο χρονικό διάστημα και βοηθά όσο μπορεί πιο αποτελεσματικά.

Μ) Συμμετέχει στη διενέργεια ερευνών και οργάνωση διαλέξεων με σκοπό την πλήρη ενημέρωση του προσωπικού του σχολείου και του συλλόγου γονέων για το έργο και τους στόχους της Κοινωνικής Υπηρεσίας.

Ν) Παρουσίαση εισηγήσεων προς τους αρμόδιους φορείς για την ανάπτυξη του τομέα της Ειδικής Αγωγής και της γενικότερης Κοινωνικής Πολιτικής με βασική επιδίωξη την ατομική και συλλογική καταξίωση των παιδιών με “ειδικές ανάγκες” (www.pedia.gr)

Είναι απολύτως αναγκαίο, προκειμένου ο κοινωνικός λειτουργός να εκπληρώσει τα πιο πάνω καθήκοντά του, να εξασφαλιστεί ιδιαίτερος χώρος (γραφείο) εντός του σχολικού κτιρίου, κατάλληλος για τη συνεργασία του με γονείς – παιδιά – εκπαιδευτικούς, που θα διαθέτει την απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή (αρχειοθήκη, τηλέφωνο παιδαγωγικό υλικό) για την καλύτερη εκτέλεση της εργασίας του σύμφωνα με τη δεοντολογία του επαγγέλματός του.

Απαραίτητη κρίνεται η ύπαρξη ανεξάρτητης τηλεφωνικής γραμμής όπως επίσης, υπολογιστή και fax.

Εξίσου σημαντικό, τέλος για την αποτελεσματική άσκηση του έργου του Κοινωνικού Λειτουργού, είναι η εξασφάλιση υπηρεσιακών και εργασιακών συνθηκών τέτοιων που να επιτρέπουν ανεμπόδιστα την άσκηση των παραπάνω περιγραφόμενων αρμοδιοτήτων του, στο πλαίσιο διεπιστημονικής προσέγγισης.

5.1.2. Κατάρτιση

Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού σε πλαίσια κατάρτισης είναι πολυδιάστατος γι' αυτό και ένας επαγγελματίας δεν επαρκεί για να καλύψει τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες μιας τέτοιας υπηρεσίας. Πιο συγκεκριμένα, ο κοινωνικός λειτουργός σε χώρους που παρέχουν επαγγελματική κατάρτιση καλείται να πραγματοποιήσει τις εξής ενέργειες:

A) Υποδοχή και εκπροσώπηση του προς κατάρτιση ατόμου

Σε πρώτο επίπεδο ο κοινωνικός λειτουργός καλείται να πάρει τα λεγόμενα in-take των νεοεισερχόμενων στο κέντρο κατάρτισης. Στο ιστορικό αυτό θα περιλαμβάνονται στοιχεία όπως, ονοματεπώνυμο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, προηγούμενη εκπαιδευτική εμπειρία, προσωπικές κλίσεις και δεξιότητες. Τα νέα περιστατικά καλείται να τα παρουσιάσει αργότερα στη Διαγνωστική Ομάδα που απαρτίζεται συνήθως από ψυχολόγο, ψυχίατρο, κοινωνικό λειτουργό, ειδικό παιδαγωγό και εκπαιδευτές. Εκεί επιλέγονται τα άτομα εκείνα που θεωρούνται κατάλληλα να ενταχθούν σε κάποιο πρόγραμμα κατάρτισης, καθώς και ερευνάται η πιθανότητα παραπομπής. (Καλλινικάκη Θ. , 1998:90)

B) Αξιολόγηση περιστατικού

Σε δεύτερο επίπεδο γίνεται μια αξιολόγηση του ατόμου και των δυνατοτήτων του ώστε να προσανατολιστεί στο καταλληλότερο γι' αυτό πρόγραμμα, σύμφωνα με τις προσωπικές του δυνατότητες και επιθυμίες.

Γ) Εμπύχωση και καθοδήγηση των καταρτιζομένων

Στη συνέχεια, ο κοινωνικός λειτουργός υποστηρίζει το νέο μέλος να προσαρμοστεί στα δεδομένα και τις απαιτήσεις του προγράμματος. Η εισαγωγή του ατόμου σε ένα νέο, άγνωστο περιβάλλον, μπορεί να δημιουργήσει άγχος, φόβο, ματαίωση, εκνευρισμό, απόσυρση. Τα

φαινόμενα αυτά καλείται να τα «προλάβει» ο κοινωνικός λειτουργός, να είναι σε ετοιμότητα και να υποστηρίξει το άτομο ώστε να περάσει όσο πιο ανώδυνα γίνεται το μεταβατικό αυτό στάδιο. Επιπλέον προσπαθεί να υποδείξει νέους τρόπους συμπεριφοράς, που μπορούν να αποβούν πιο αποδοτικοί και ωφέλιμοι για το ίδιο το άτομο και το περιβάλλον του. (Καλλινικάκη Θ. , 1998:91)

Δ) Συμβουλευτική στους εκπαιδευτές

Συχνά ωστόσο η υποστήριξη προσανατολίζεται και προς τους ίδιους τους εκπαιδευτές ώστε να συνειδητοποιήσουν τις ιδιαίτερες ανάγκες αυτών των παιδιών και να δημιουργηθεί ένα ομαλό και αξιοπρεπές κλίμα συνεργασίας, χωρίς ακρότητες ή υπερπροστατευτισμούς. (Καλλινικάκη Θ. , 1998:92)

Ε) Συμβουλευτική στο οικογενειακό περιβάλλον

Πέρα από το ίδιο το άτομο, ο κοινωνικός λειτουργός καλείται να διατηρήσει στενή επικοινωνία και συνεργασία με το οικογενειακό περιβάλλον του κατάρτιζόμενου. Η οικογένεια χρειάζεται εντατική δουλειά ώστε να συνειδητοποιήσει το πρόβλημα και τις πραγματικές του διαστάσεις, να το αποδεχθεί και να λειτουργήσει με τέτοιο τρόπο ώστε οι δεξιότητες στις οποίες εκπαιδεύεται το παιδί να διατηρούνται και να εξελίσσονται μέσα στην οικογένεια και όχι να καταστρέφονται. (Καλλινικάκη Θ. , 1998:92) Εν ολίγοις, ο στόχος του κέντρου κατάρτισης, που δεν είναι άλλος από την εκπαίδευση και την κατάκτηση αυτονομίας, πρέπει να γίνει και στόχος όλης της οικογένειας. Το κομμάτι αυτό αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα, δεδομένου ότι οι γονείς συχνά αισθάνονται ότι είναι οι μοναδικοί αρμόδιοι για να έχουν λόγο για την προσωπικότητα, τις ικανότητες και την εκπαίδευση του παιδιού τους και αμύνονται έντονα στις παροτρύνσεις του κοινωνικού λειτουργού για αλλαγή, εάν και εφόσον χρειάζεται. (Εργαστήρι Ειδικής Αγωγής «ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ» "Πρόγραμμα Επαγγελματικής Ένταξης".)

Στ) Συντονισμός ομάδας καταρτιζομένων

Η ομάδα αποτελεί ένα πολύ βασικό εργαλείο δουλείας για τον κοινωνικό λειτουργό. Στις ομάδες αυτές προτρέπει τα μέλη να εκφράσουν τυχόν προβλήματα που αντιμετωπίζουν στα πλαίσια της εκπαίδευσής τους. Μέσα από τις ομάδες έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες, το συναίσθημα της συντροφικότητας και αλληλεγγύης. (Καλλινικάκη Θ. , 1998:92)

Ε) Αρχαιοθήτηση

Παράλληλα με την υποστηρικτική δουλειά, ο κοινωνικός λειτουργός οφείλει να ανταποκριθεί και σε γραφειοκρατικές εργασίες. Τέτοιου είδους είναι η συμπλήρωση φακέλων, η καταγραφή της πορείας των καταρτιζομένων, η διευθέτηση ασφαλιστικών εκκρεμοτήτων, η αλληλογραφία με φορείς, η ανάπτυξη δημοσίων σχέσεων. (Καλλινικάκη Θ. , 1998:92.)

5.1.3. Επαγγελματική αποκατάσταση

Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στον τομέα της αποκατάστασης είναι ρόλος «πρόκληση», που απαιτεί πολλές δεξιότητες στην ορθή αξιολόγηση του προς αποκατάσταση του ατόμου καθώς και ικανότητα και ευελιξία στις δημόσιες σχέσεις.

A) Υποδοχή και εκπροσώπηση

Όπως και στις προηγούμενες φάσεις, ο ενδιαφερόμενος προσέρχεται και συμπληρώνει μία αίτηση. Αν δεν έχει καταρτιστεί στον χώρο που παρέχεται και η αποκατάσταση, τότε είναι απαραίτητη η λήψη ιστορικού. Το ιστορικό παρουσιάζεται στο επιστημονικό συμβούλιο και αποφασίζεται η δρομολόγηση της περίπτωσης. Βασικοί τομείς οι οποίοι μελετώνται είναι: η επιθυμία του ενδιαφερόμενου, η ποιότητα της εκπαίδευσής του, το επίπεδο της λειτουργικότητας και αυτονομίας (π. χ κυκλοφοριακή αγωγή).

B) Αξιολόγηση περιστατικών

Εάν η απόφαση είναι θετική τότε, ο κοινωνικός λειτουργός οφείλει να μελετήσει σε βάθος την λειτουργικότητα και τις δεξιότητες του ατόμου σε προσωπικό, οικογενειακό και κοινωνικό επίπεδο. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού χρειάζονται αρκετές συνεδρίες τόσο με το ίδιο το άτομο, όσο και με την οικογένεια του και το ευρύτερο περιβάλλον του.

Γ) Μεσολάβηση για την εύρεση θέσης εργασίας

Εφόσον ο κοινωνικός λειτουργός αισθανθεί ότι έχει σχηματίσει μία ολοκληρωμένη εικόνα για τον ενδιαφερόμενο, ξεκινάει την δυσκολότερη ίσως εργασία, αυτή της επαφής με τους εργοδότες και την επιλογή του κατάλληλου χώρου υποδοχής, αφού έχει συντάξει μαζί με τον ενδιαφερόμενο ένα βιογραφικό. Είναι αναγκαίες ορισμένες λεπτές και προσεκτικές διαδικασίες πριν από την τοποθέτηση όπως:

1. η επιλογή των θέσεων εργασίας

2. η ευαισθητοποίηση- προετοιμασία του εργοδότη και των μελλοντικών συναδέλφων του και
3. η ρύθμιση των γραφειοκρατικών διαδικασιών όπως είναι η επιδότηση του μισθού από το κράτος, ώστε το άτομο να γίνει δεκτό ως ισότιμο μέλος στη μικρή κοινότητα του εργοστασίου ή της επιχείρησης.

Η γενικότερη φιλοσοφία είναι: «Ο κατάλληλος άνθρωπος στην κατάλληλη θέση». Συχνά βέβαια οι επαφές με πιθανούς εργοδότες έχουν γίνει πολύ νωρίτερα από την εύρεση ατόμων προς απασχόληση, δεδομένου ότι η διαδικασία πειθούς των εργοδοτών και η διευθέτηση των ανάλογων διεργασιών είναι ιδιαίτερα χρονοβόρα. Αφού εντοπισθεί ο κατάλληλος χώρος, ο κοινωνικός λειτουργός προσπαθεί να κλείσει ένα ραντεβού με τον εργοδότη. Στο ραντεβού αυτό προσπαθεί να τον πείσει να επιλέξει ένα άτομο με νοητική υστέρηση έναντι ενός φυσιολογικού ατόμου, μη αποκρύβοντας ωστόσο τις αντικειμενικές δυσκολίες. Εάν το ραντεβού λήξει με θετική απάντηση του εργοδότη, ξεκινάει το δεύτερο σκέλος. Πλέον, ο κοινωνικός λειτουργός καλείται να στηρίζει εργοδότη και εργαζόμενο καθόλη την διάρκεια της συνεργασίας, με στόχο την συνέχιση της συνεργασίας αυτής διατηρώντας το άτομο και μετά την λήξη της σύμβασης αλλά και με την προώθηση νέων εργαζομένων.

Δ) Συντονισμός ομάδας

Όπως και στα δύο προηγούμενα στάδια ο συντονισμός ομάδων και η συνεργασία με το οικογενειακό περιβάλλον, είναι απαραίτητα εργαλεία για την ολοκληρωμένη και αποδοτικότερη δουλειά του κοινωνικού λειτουργού. (Καλλινικάκη Θ. ,1998:97-98)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

6.1 Συμπεράσματα

- Τα άτομα με νοητική υστέρηση έχουν συγκεκριμένες εκπαιδευτικές, γνωστικές, κοινωνικές, ψυχολογικές και ψυχιατρικές ανάγκες. Η αξιολόγηση, ο προσδιορισμός και η αποτελεσματική ικανοποίηση αυτών των αναγκών είναι σημαντικοί παράγοντες για την εκπαιδευτική, επαγγελματική και κοινωνική ενσωμάτωση.

- Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 20 ετών, έχει αναπτυχθεί ένας αριθμός υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας που παρέχουν φροντίδα, υποστήριξη και ψυχοκοινωνική αποκατάσταση στα άτομα με αναπηρίες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση.

- Ωστόσο, ο αριθμός, η δομή και το εξειδικευμένο προσωπικό αυτών των υπηρεσιών δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες του αντίστοιχου πληθυσμού.

- Όσον αφορά τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, η ελληνική νομοθεσία προωθεί και αναγνωρίζει το δικαίωμά τους για ίση μεταχείριση, το δικαίωμά τους στην υποχρεωτική και δωρεάν παιδεία, την αναγκαιότητα να τους προσφέρει υποστήριξη ανάλογα με τις ικανότητες και τις ειδικές ανάγκες τους, το δικαίωμά τους για την εξίσωση των ευκαιριών στη συμμετοχική εκπαίδευση, και τη σημαντικότητα προσαρμογής των σχολικών μαθημάτων και δομών σύμφωνα με τις ειδικές τους ανάγκες.

- Τέλος, παρά τις νομοθετικές προβλέψεις και παροχές, οι εκπαιδευτικές ανάγκες των ατόμων με νοητική υστέρηση δεν καλύπτονται ικανοποιητικά στην πράξη. Σύμφωνα με το ελληνικό Σύνταγμα, κάθε άτομο με αναπηρία σωματική ή νοητική έχει δικαίωμα

στην επαγγελματική εκπαίδευση και κοινωνική ενσωμάτωση, ανεξάρτητα από το είδος της αναπηρίας του.

Είναι άδικο να μιλάμε για ισότητα και να μην δίνεται σε όλους τους πολίτες η δυνατότητα για ίση μεταχείριση και ίδια δικαιώματα.

6.2. Προτάσεις

Παρά την πρόσφατη πρόοδο, ιδιαίτερα στον τομέα της ασυλιακής διαβίωσης, τα άτομα με νοητική υστέρηση στην Ελλάδα, αντιμετωπίζουν ακόμα σοβαρά προβλήματα τόσο στην ποσοτική όσο και στην ποιοτική παροχή, όλων των τύπων, κοινωνικών υπηρεσιών.

Αν και η συνθήκες διαβίωσης έχουν σταδιακά βελτιωθεί σημαντικός αριθμός ατόμων με νοητική υστέρηση ζουν ιδρυματικά (10. 000). Προτείνουμε διαβίωση στην κοινότητα όλων των ατόμων με νοητική υστέρηση.

Οι παρεμβάσεις πρόληψης, έγκαιρης παρέμβασης, αξιολόγησης και υποστήριξης των ατόμων με νοητική υστέρηση είναι περιορισμένες, ή και ανύπαρκτες για κάποιες περιοχές, παρά τα ερευνητικά δεδομένα που επιβεβαιώνουν ότι η έγκαιρη αντιμετώπιση συνδέεται άμεσα με την αποτελεσματικότητα των μέτρων. Χρειάζεται άμεση και έγκαιρη αξιολόγηση των ατόμων με νοητική υστέρηση, επιστημονική και ποσοτική επάρκεια των Κ. Δ. Α. Υ. σε όλες τις περιοχές της χώρας.

Επίσης θα πρέπει να υπάρξουν εκπαιδευτικά προγράμματα ανάλογα με την κατηγορία της νοητικής υστέρησης προσαρμοσμένα και εξατομικευμένα στις δυνατότητες και ανάγκες κάθε ατόμου. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί για τα άτομα με βαριά νοητική υστέρηση γιατί στην κατηγορία αυτή οι ελλείψεις είναι σημαντικές. Κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών όλων των κατηγοριών νοητικής υστέρησης με προγράμματα που διευκολύνουν την συνολική ένταξη των ατόμων.

Ακόμα θα πρέπει να υπάρξει πρόβλεψη για συνεχή εκπαίδευση και επαρκή αριθμό των εκπαιδευτικών για εξειδικευμένη εκπαιδευτική στήριξη των ατόμων με νοητική υστέρηση σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Κάλυψη όλων των αναγκών των εκπαιδευτικών για την αντιμετώπιση της εκπαίδευσης ατόμων με νοητική υστέρηση.

Αναγκαία κρίνεται επίσης η παροχή μέσων για την εκπαιδευτική διαδικασία, σχολεία, εκπαιδευτικά υλικά, μετακίνηση ατόμων, υποστηρικτικές υπηρεσίες.

Τέλος τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα θα πρέπει να αναλαμβάνουν δράση προκειμένου να εξασφαλίζονται οι προϋποθέσεις για την ίση συμμετοχή των ατόμων με νοητική υστέρηση στην κοινωνία. Θα πρέπει συγκεκριμένα να αναλαμβάνουν δράση με στόχους:

- Την ενημέρωση της κοινωνίας για τα άτομα με νοητική υστέρηση ,τα δικαιώματα τους ,τις ανάγκες τους τις δυνατότητες και την συνεισφορά τους
- Να διασφαλίζουν την παροχή αποτελεσματικής ιατρικής περίθαλψης των
- Να διασφαλίζουν την παροχή υπηρεσιών αποκατάστασης στα άτομα με νοητική υστέρηση, προκειμένου αυτά να επιτύχουν και να διατηρήσουν το βέλτιστων επίπεδων αυτονομίας και λειτουργικότητας
- Να διασφαλίζουν τη δημιουργία και την παροχή υπηρεσιών υποστήριξης, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών βοηθημάτων για τα άτομα με νοητική υστέρηση, ώστε να τα βοηθήσουν στην αύξηση του επιπέδου αυτονομίας στην καθημερινή τους ζωή και στην άσκηση των δικαιωμάτων τους
- Να αναγνωρίζουν την σημασία της πρόσβασης στην διαδικασία εξίσωσης των ευκαιριών σε όλες τις πλευρές της κοινωνίας . Τα κράτη θα πρέπει να εισαγάγουν προγράμματα δράσης που θα καταστήσουν το φυσικό περιβάλλον προσβάσιμο και να λάβουν τα μέτρα για την πρόσβαση στην πληροφόρηση και στην επικοινωνία.

- Να αναγνωρίζουν την αρχή της ισότητας των ευκαιριών στην βασική και μέση εκπαίδευση για τα παιδιά, τους νέους και τους ενήλικες με νοητική υστέρηση, σε συντεταγμένες δομές . Πρέπει να φροντίζουν ώστε η εκπαίδευση των ατόμων με νοητική υστέρηση να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του εκπαιδευτικού συστήματος. Να αναγνωρίζουν την ανάγκη των νοητικά υστερούντων να ενδυναμωθούν, προκειμένου να είναι σε θέση να ασκούν τα ανθρώπινα δικαιώματά τους, ειδικά στον τομέα της εργασίας.

Στις αστικές αλλά και στις αγροτικές περιοχές, θα πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες για την παραγωγική και επικερδή απασχόληση στην αγορά εργασίας .

- Να παρέχουν στα άτομα με νοητική υστέρηση ευκαιρίες και δυνατότητες κοινωνικής ασφάλισης και διατήρησης του εισοδήματος
- Να προωθούν την πλήρη συμμετοχή των νοητικά υστερούντων στην οικογενειακή ζωή και το δικαίωμά τους στην ατομική ακεραιότητα.
- Να φροντίζουν για την ισότιμη ένταξη και συμμετοχή των ατόμων με νοητική υστέρηση σε πολιτιστικές δραστηριότητες
- Να λαμβάνουν μέτρα ώστε τα άτομα με νοητική υστέρηση να αποκτήσουν ίσες ευκαιρίες για αναψυχή και αθλητισμό
- Να μεριμνούν για την ισότιμη συμμετοχή των ατόμων με νοητική υστέρηση στην θρησκευτική ζωή της κοινότητάς τους.
- Να θέτουν τις νομικές βάσεις που απαιτούνται ώστε τα μέτρα που λαμβάνονται να οδηγούν στην επίτευξη του σκοπού της πλήρους συμμετοχής και ισότητας για τα άτομα με νοητική υστέρηση

- Να αναγνωρίζουν το δικαίωμα των οργανώσεων των ατόμων με ειδικές ανάγκες να εκπροσωπούν τα άτομα με νοητική υστέρηση σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και
- Να συμμετέχουν ενεργά σε διεθνείς συνεργασίες που αφορούν σε πολιτικές για την εξίσωση των ευκαιριών για τα άτομα με νοητική υστέρηση.

Έχοντας ολοκληρώσει την προσπάθεια μιας ολικής προσέγγισης του ευαίσθητου τομέα της νοητικής υστέρησης θα θέλαμε να κλείσουμε με την έκκληση του ποιητή Peter Rsegser. Μια έκκληση που εκφράζει απόλυτα και τις δικές μας ευαισθησίες και ελπίδες, με την προσδοκία ότι τα άτομα με νοητική υστέρηση θα βρουν μια μέρα τη θέση που τους ανήκει σε μια κοινωνία όπου συχνά οι "δυνατοί" αδυνατούν να είναι Άνθρωποι.

Από την πορεία προς το φως

Να μην αφήσετε κανέναν πίσω.

Πάρτε μαζί σας, όποιον λησμόνησε

Η Ευτυχία.

Αυτόν που η Λυχνία του έσβησε.

Αυτόν που το τζάκι του δεν φλόγισε ποτέ.

Το παιδί που ποτέ " τ' άστρο το λαμπρό

Που οδηγεί " δεν γνώρισε,

Όσους πλανιούνται

ανέλπιδα μέσα στη

Νύχτα και στη λήθη.

Πάρτε μ' αγάπη κι έγνοια όλους αυτούς

Μαζί σας,

Να μην αφήσετε κανέναν πίσω

Από την πορεία προς το φως.

Έκκληση του PETER RSEGSE (1843 - 1918) Προς τους ειδικούς
παιδαγωγούς το 1912 στο Salzburg

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Κ. , (1995), *Μαθησιακές δυσκολίες*: Δανία
2. ΒΕΡΓΙΔΗΣ Δ. ,(1999),*Εκπαίδευση ενηλίκων, σχεδιασμός, οργάνωση και αξιολόγηση πραγμάτων*: Ελληνικά γράμματα
3. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ε. ,(2000), *Συμβουλευτική - Προσανατολισμός. Συμβουλευτική και Συμβουλευτική Ψυχολογία*: Ελληνικά Γράμματα
4. ΔΙΑΒΑΖΟΓΛΟΥ-ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ Α. ,(1999), *Θέματα ειδικής εκπαίδευσης- Τα χαρακτηριστικά στην εκπαίδευση*: Ελληνικά Γράμματα
5. ΖΩΝΙΟΥ-ΣΙΔΕΡΗ Α. , (1998),*Οι ανάπηροι και η εκπαίδευση τους. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης*: Ελληνικά Γράμματα
6. ΚΑΙΛΑ Μ. – ΠΟΛΕΜΙΚΟΣ Ν. – ΦΙΛΙΠΠΟΥ Γ. ,(1997),*Άτομα με ειδικές ανάγκες*: Ελληνικά Γράμματα
7. ΚΑΛΛΙΝΙΚΑΚΗ Θ. ,(1998), *Κοινωνική Εργασία-εισαγωγή στην θεωρία και την πρακτική της κοινωνικής εργασίας*: Ελληνικά Γράμματα
8. ΚΑΛΟΥΡΗ – ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Ρ. ,(1994), *Παιδαγωγική ψυχολογία*: Έλλην
9. ΚΑΛΥΒΑ –ΜΥΛΩΝΑ Ν. ,(1989), *Συμβουλευτική και δημοκρατική παιδεία*: Πατάκη
10. ΚΟΥΜΠΙΟΣ Χ. ,(1984),*Η αρχή της ενσωμάτωσης στην εκπαίδευση*: Έλλην
11. ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΑΚΗΣ Γ. ,(1992), *Διαπαιδαγώγηση, πορεία ζωής*: Δανία
12. ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΑΚΗΣ Γ. , (2000),*Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες*: Δανία
13. ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΑΚΗΣ Γ. ,(2005), *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες*: Δανία

14. ΚΥΠΡΙΩΤΑΚΗΣ Α. ,(1987),Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους: Ψυχοτεχνική
15. ΚΩΣΤΑΡΑΣ Δ. ,(2001), Στο ειδικό σχολείο: Ελληνικά Γράμματα
16. ΜΑΛΑΚΙΩΤΗ-ΛΟΙΖΟΥ Μ. ,(1999), Συμβουλευτική Ψυχολογία: Ελληνικά Γράμματα
17. ΜΑΝΤΕΣ Δ. ,(1999),Παιδιά με ειδικές ανάγκες: Μπαρμπουνάκη
18. ΜΠΟΥΣΚΑΛΙΑ Λ. ,(1993),Άτομα με ειδικές ανάγκες και οι γονείς τους: Γλάρος
19. ΝΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Μ. ,(1981),Ειδικά πνευματικά καθυστερημένα παιδιά: Παρατηρητής
20. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ,(1982),Ψυχολογία των ατομικών διαφορών: Ελληνικά Γράμματα
21. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ,(1985), Εξελικτική ψυχολογία. Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση: Ελληνικά Γράμματα
22. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ,(1995), Νοητική καθυστέρηση, Διατροφική διάγνωση, Αιτιολογία – Πρόληψη, Ψυχοπαιδαγωγική αντιμετώπιση: Ελληνικά Γράμματα
23. ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ Σ. ,(2000),Παιδιά και έφηβοι με Ειδικές Ανάγκες- σύγχρονες τάσεις εκπαίδευσης και ειδικής υποστήριξης: Άτραπος
24. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Π. ,(1999),Κοινωνική Πρόνοια- μια γενική θεώρηση: Έλλην
25. ΣΤΑΣΙΝΟΣ Δ. ,(2001),Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα- αντιλήψεις, θεσμοί και πρακτικές: Gutenberg
26. ΤΣΙΑΝΤΗΣ Γ. - ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ Σ. ,(1989), Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής: Καστανιώτη
27. ΤΣΙΑΝΤΗΣ Γ. –ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ Σ. ,(1998), Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής: Καστανιώτη

28. ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ Σ. ,(1997),*Διδακτική προσέγγιση ατόμων με ειδικές ανάγκες, η προσέγγιση ατόμων με νοητική καθυστέρηση*: Χρηστάκης
29. WINNICOT D. W. ,(1995),*Συζητήσεις με τους γονείς*: Ελληνικά Γράμματα
30. WINNICOT D. W. ,(1988),*Το παιδί, η οικογένεια, και ο εξωτερικός κόσμος*: Καστανιώτη

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ANDERSON D. ,(1982),*Social work and Mental Handicap Practical Social Work: Campling BASW*
2. BROWNE E. ,(1985),*Mental Handicap: the role for social workers joint until for social services:Researd*

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ-ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ-ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ:

1. -Δρ. ΔΑΒΑΖΟΓΛΟΥ Α. ,(1989), *Η ειδική αγωγή στην Ελλάδα- ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στις ειδικές εκπαιδευτικές μονάδες*: Κοινωνική Εργασία, τ. 13
2. -ΔΡΟΣΙΝΟΥ Μ. ,(2001), *Ειδικές Τάξεις ή τμήματα ένταξης*: Κοινωνική Εργασία, τ. 64
3. ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ (Ε. Σ. Α. Ε. Α.), «*Αναβάθμιση της ζωής των ατόμων με βαριές αναπηρίες: ατόμων με νοητική υστέρηση, αυτισμό, βαριές ψυχοσωματικές και πολλαπλές αναπηρίες*», Βασικά Συμπεράσματα, 3^η Δεκέμβρη 1997
4. -ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ «ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ»,(2000), *Προγράμματα επαγγελματικής ένταξης*.
5. -ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ/ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ, *Υποστήριξη κοινωνικά ευπαθών ομάδων και ατόμων*

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ:

- <http://skle.gr> , «Το αντικείμενο της κοινωνικής εργασίας στην Ειδική Αγωγή», ΣΚΛΕ
- <http://www.disabled.gr>, «Κατάλογος υπηρεσιών- ιδρυμάτων»
- <http://www.edf-feph.org>, «Εγχειρίδιο: Άτομα με βαριές αναπηρίες και πολλαπλές ανάγκες εξάρτησης», ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΦΟΡΟΥΜ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΕΣ (Μετάφραση Ε. Σ. Α. Ε. Α.)
- <http://www.disabled.gr>, «Ειδική εκπαίδευση- Νομοθεσία»
- <http://www.oaed.gr>
- <http://www.eiaa.gr>, «Επαγγελματική αποκατάσταση»
- <http://www.pedia.gr>, «Η ειδική αγωγή στην Ελλάδα»
- <http://www.ekke.gr>
- <http://www.noesi.gr>
- <http://www.specialeducation.gr>, «Ένταξη ατόμων με ειδικές ανάγκες και αναλυτικά προγράμματα»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1ο

ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΜΕΝΩΝ ΑΤΟΜΩΝ

Προκηρύχτηκε από την γενική συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών της 20ης Δεκεμβρίου 1971 (Απόφαση 2856)

Η γενική συνέλευση,

έχοντας υπόψη την εγγύηση των κρατών μελών των Ηνωμένων Εθνών από το καταστατικό χάρτη να αναλάβει από κοινού και χωριστά δραστηριότητα σε συνεργασία με τον οργανισμό για να προάγει υψηλότερο επίπεδο ζωής, πλήρη απασχόληση και συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής πρόοδο και ανάπτυξης,

επιβεβαιώνοντας την πίστη στα ανθρώπινα δικαιώματα και στις βασικές ελευθερίες και στις αρχές της ειρήνης, της αξιοπρέπειας και της αξίας του ανθρώπου και της κοινωνικής δικαιοσύνης που προκηρύχτηκε στον καταστατικό χάρτη,

ανακαλώντας τις αρχές της παγκόσμιας διακήρυξης των ανθρώπινων δικαιωμάτων, των διεθνών συμβολαίων των ανθρώπινων δικαιωμάτων, την διακήρυξη των δικαιωμάτων του παιδιού και τους κανόνες που ήδη έχουν οριστεί για κοινωνική πρόοδο στο σύνταγμα, στις συμβάσεις, στις ενστάσεις και στις αποφάσεις του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας, της ΟΥΝΕΣΚΟ, του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, του Ταμείου των Ηνωμένων Εθνών για τα παιδιά και άλλων αρμόδιων οργανισμών,

τονίζοντας ότι η διακήρυξη και η ανάπτυξη έχει προκηρύξει την αναγκαιότητα προστασίας των δικαιωμάτων και επιβεβαιώνοντας την ευημερία και την αποκατάσταση των φυσικά και πνευματικά μειωνεκτούντων,

έχοντας υπόψη την αναγκαιότητα για την συμπαράσταση των πνευματικά καθυστερημένων ατόμων για να αναπτύξουν τις ικανότητές τους σε διάφορους τομείς δραστηριοτήτων και για προώθηση της ενσωμάτωσής τους στην κανονική ζωή, όσο αυτό είναι δυνατό,

γνωρίζοντας ότι μερικές χώρες στο τωρινό στάδιο ανάπτυξής τους, μπορούν να προσφέρουν περιορισμένες προσπάθειες για αυτό τον σκοπό,

προκηρύσσει αυτή την διακήρυξη για τα δικαιώματα των πνευματικά καθυστερημένων ατόμων, και καλεί για εθνική και διεθνή δραστηριότητα με σκοπό να επιβεβαιώσει ότι θα χρησιμοποιηθεί σε κοινή βάση και πλαίσιο αναφοράς για την προστασία αυτών των δικαιωμάτων:

1. Το πνευματικά καθυστερημένο άτομο έχει στον ανώτατο βαθμό ικανότητας τα ίδια δικαιώματα όπως τα άλλα ανθρώπινα όντα.

2. Τα πνευματικά καθυστερημένο άτομο έχει δικαίωμα για την κατάλληλη ιατρική φροντίδα και φυσική θεραπεία καθώς και εκπαίδευση, κατάρτιση, αποκατάσταση και καθοδήγηση που θα το κάνουν να αναπτύξει τις ικανότητες, στο μέγιστο δυνατό.
3. Το πνευματικά καθυστερημένο άτομο έχει το δικαίωμα για οικονομική ασφάλεια και για το κατάλληλο βιοτικό επίπεδο. Έχει δικαίωμα να εκτελεί παραγωγική δουλειά ή να ενασχολείται με οποιοδήποτε άλλο σκόπιμο επάγγελμα στο ανώτατο δυνατό όριο των δυνατοτήτων του.
4. Οποτεδήποτε είναι δυνατό, το πνευματικά καθυστερημένο άτομο πρέπει να ζει με την δική του οικογένεια ή με τους θετούς γονείς και να συμμετέχει σε διάφορες εκδηλώσεις της κοινοτικής ζωής. Η οικογένεια με την οποία μένει πρέπει να λαμβάνει βοήθεια. Εάν η περίθαλψη σε ίδρυμα γίνει απαραίτητη, πρέπει να παρέχεται σε περιβάλλοντα και υπό τέτοιες συνθήκες όσο το δυνατό πλησιέστερες σε εκείνες της κανονικής ζωής.
5. Το πνευματικά καθυστερημένο άτομο έχει δικαίωμα για έναν προσοντούχο κηδεμόνα όταν αυτό απαιτείται για να προστατέψει την προσωπική του καλή διαβίωση και τα ενδιαφέροντα.
6. Το πνευματικά καθυστερημένο άτομο έχει το δικαίωμα για προστασία από την εκμετάλλευση, κατάχρηση και τον υποβιβασμό της θεραπείας του. Εάν του γίνει δικαστική αγωγή για οποιοδήποτε αδίκημα, θα έχει το δικαίωμα να θέσει τέρμα στη νομική διαδικασία με πλήρη αναγνώριση που του δίνεται για το βαθμό της πνευματικής του υπευθυνότητας.
7. Οποτεδήποτε πνευματικά καθυστερημένα άτομα είναι ανάκανα ένεκα τη σοβαρότητας της μειονεξίας τους να ασκούν όλα τα δικαιώματά τους ενσυνείδητα ή επιβάλλεται να απαγορευτούν ή να τους αρνηθούν μερικά ή όλα αυτά τα δικαιώματα, η διαδικασία που χρησιμοποιείται για τέτοια απαγόρευση ή άρνηση δικαιωμάτων πρέπει να περιέχει κατάλληλες νόμιμες διασφαλίσεις ενάντια σε κάθε τύπο κατάχρησης. Αυτή η διαδικασία πρέπει να βασίζεται σε μία εκτίμηση της κοινωνικής ικανότητας για το πνευματικά καθυστερημένο άτομο από προσοντούχους εμπειρογνώμονες. Και πρέπει να υποβάλλεται σε περιοδική αναθεώρηση και να δίδεται το δικαίωμα έφεσης στις ανώτερες αρχές. (ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ, "Σχολική και κοινωνική ενσωμάτωση", σελ. 25-27).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2^ο

ΕΚΘΕΣΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ

Στο πλαίσιο του διακρατικού προγράμματος, «Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Παρακολούθησης και Συνηγορίας-EUMAP» που εσπεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα σχετικά νομικά ζητήματα, πραγματοποιήθηκε και στην Ελλάδα Έκθεση για τα δικαιώματα των ατόμων με νοητική υστέρηση (Παν/κή Παιδοψυχιατρική Κλινική Αθηνών «Αγία Σοφία»). Από την Έκθεση προκύπτει ότι τα τελευταία 20 χρόνια, η σταδιακή κατάργηση των ιδρυμάτων ασυλιακού τύπου, ενώ βελτίωσε σημαντικά την ποιότητα διαβίωσης των ατόμων με νοητική υστέρηση δεν φαίνεται να έχει επηρεάσει ουσιαστικά την πρόσβαση στην εκπαίδευση και στην εργασία. Αν και η νομοθεσία ανταποκρίνεται με επάρκεια στις σχετικές ανάγκες, στην πράξη η διαθεσιμότητα και η προσβασιμότητα στις εκ του νόμου προβλεπόμενες υπηρεσίες, είναι πολύ περιορισμένες ιδιαίτερα για τα άτομα με σοβαρή και μέτρια νοητική υστέρηση (στην επαρχία και τα νησιά έλλειψη δομών και εξειδικευμένου προσωπικού). Η διαδικασία αξιολόγησης και διάγνωσης των ατόμων με νοητική υστέρηση για εκπαιδευτικούς ή επαγγελματικούς λόγους είναι εκτενής και χρονοβόρα για τα ίδια τα άτομα αλλά και για τις οικογένειές τους. Δεν υπάρχουν στατιστικές πληροφορίες για τον αριθμό των ατόμων με νοητική υστέρηση, την ταξινόμησή τους κατά κατηγορία βαρύτητας, τις υπηρεσίες εξυπηρέτησης, τον τύπο της δικαστικής συμπαράστασης. Από τα στοιχεία των απογραφών αναφέρεται ότι ο αριθμός των ατόμων με νοητική υστέρηση ανέρχεται σε 150. 000, ενώ εκτιμάται ότι 10. 000 από αυτά παραμένουν σε συνθήκες ιδρυματικής διαβίωσης.

Σχετικά με τα ΚΔΑΥ η έκθεση αναφέρει ότι λειτουργούν μόνο τα μισά και όχι όλα με επάρκεια, ιδιαίτερα στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης (προσχολική ηλικία), με αποτέλεσμα το δικαίωμα της δωρεάν παροχής υπηρεσιών να καταστρατηγείται με την κάλυψη των αναγκών από τον ιδιωτικό τομέα. Παράλληλα ο θεσμός της κατ'οίκον εκπαίδευσης είναι πολύ περιορισμένος σε περιπτώσεις υποπολλαπλάσιες των πραγματικών αναγκών. Αντίστοιχες ελλείψεις αναφέρονται και για την προ-επαγγελματική εκπαίδευση που μεγιστοποιούνται στην φάση μετάβασης από την εκπαίδευση στην εργασία. Τα επιδόματα αναπηρίας, αν και ανεπαρκή για την αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών, διακόπτονται σε περίπτωση που το άτομο με νοητική υστέρηση εξασφαλίσει εισόδημα για κάποιο διάστημα. Η διαδικασία επανέγκρισης του αναπηρικού επιδόματος είναι τόσο γραφειοκρατικές και χρονοβόρες που αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα για την αναζήτηση εργασίας ή και να μην δηλώνονται αυτές οι περιπτώσεις με αποτέλεσμα την έλλειψη

αξιόπιστων στοιχείων. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία πολύ λίγα άτομα με νοητική υστέρηση έχουν προσληφθεί σε κάποια υποστηριζόμενη ή μη εργασία.

Τέλος η έλλειψη προγραμμάτων ευαισθητοποίησης για δασκάλους, μαθητές, οικογένειες, τόσο στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής όσο και στο πλαίσιο της ευρύτερης κοινότητας, διαιωνίζει τον στιγματισμό και την περιθωριοποίηση.

\

ΠΑΡΑΤΗΜΑ 3^ο

ΝΕΟΣ ΝΟΜΟΣ- ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ- ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΙΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ.

Ένα μεγάλο βήμα μπροστά για την ουσιαστική κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων με αναπηρία έγινε με το νέο νόμο - πλαίσιο για την Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση, που παρουσίασε στο Ζάππειο την **Τετάρτη 2 Απριλίου 2008**, ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Ευριπίδης Στυλιανίδης. Το νέο σχέδιο νόμου που έγινε δεκτό με ικανοποίηση από μεγάλο μέρος του εκπαιδευτικού κόσμου, τον ατόμων με αναπηρία και των οικογενειών τους αλλά και των ΜΜΕ, χαράσσει τη γενική εθνική πολιτική με βάση τα διεθνώς αναγνωρισμένα χαρακτηριστικά και τις έννοιες της ανθρωποκεντρικής εκπαίδευσης. Πιο συγκεκριμένα το νομοσχέδιο στηρίζεται στις ακόλουθες βασικές αρχές:

Εισάγει- για πρώτη φορά στην ιστορία της εκπαίδευσης - την υποχρεωτικότητα στην ειδική αγωγή εναρμονίζοντας την πλήρως με τις διατάξεις που αφορούν την γενική εκπαίδευση. Αυτό αποτελεί εδώ και δεκαετίες το κύριο αίτημα όλου του αναπηρικού κινήματος της χώρας.

Εκφράζει την πολιτική βούληση για ουσιαστική κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων με αναπηρία μέσα από τον ίδιο τον τίτλο του

<< Ειδική Αγωγή & εκπαίδευση για την διασφάλιση ίσων ευκαιριών στα άτομα με αναπηρία & ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες >>

Εισάγει τον όρο <<Ειδική Αγωγή & Εκπαίδευση >> (ΕΑΕ), ο οποίος αντικαθιστά τον απλό όρο <<Ειδική Αγωγή>>. Ο νέος όρος συμπεριλαμβάνει όλα τα παιδιά, είτε ασκήσιμα, είτε εκπαιδύσιμα χωρίς διάκριση και καθιστά προφανές ότι μέσα στις παρεχόμενες υπηρεσίες της παιδείας για τα άτομα με αναπηρία, η ανάπτυξη της προσωπικότητας και των προσωπικών, κοινωνικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων τους, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις δυνατότητες τους για σχολική και κοινωνική ενσωμάτωση και συμμετοχή.

Εισάγει τον διεθνή ορισμό της αναπηρίας ως προέκταση της ανθρώπινης ύπαρξης ,δίνοντας έμφαση στην λειτουργικότητα και την δυνατότητα για συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία και όχι στην αναπηρία καθαυτή.

Επαναπροσδιορίζει τον σκοπό της ΕΑΕ , που είναι να διασφαλίσει ίσες ευκαιρίες για πλήρη συμμετοχή, ανεξάρτητη διαβίωση και οικονομική αυτάρκεια & ανεξαρτησία στα άτομα με αναπηρία.

Προσδιορίζει τη γενική εθνική πολιτική για την ΕΑΕ , που βασίζεται στην συνεκπαίδευση στο γενικό σχολείο για όλους τους μαθητές με

οριακές ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και οι σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής & εκπαίδευσης για τους μαθητές με μεγαλύτερες δυσκολίες , καθώς και όλο το φάσμα των λοιπών διαγνωστικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών που είναι αναγκαίες στην ΕΑΕ .

Καθορίζει ποίοι είναι οι δικαιούχοι της ΕΑΕ , αναγνωρίζει και τους μαθητές με ιδιαίτερες νοητικές ικανότητες και ταλέντα ως άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Εισάγει δε για πρώτη φορά τον επίσημο ορισμό των μαθητών με ιδιαίτερες νοητικές ικανότητες και ταλέντα , και προβλέπει για πρώτη φορά ενέργειες για την εκπαιδευτική τους υποστήριξη. Με βάση την αρχή αυτή προβλέπεται για πρώτη φορά ιδιαίτερη εκπαιδευτική στήριξη για τα περίπου 70. 000 παιδιά που έχουν αυξημένες νοητικές ικανότητες και ταλέντα και αποτελούν το 5% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού, που υπολογίζεται σε 1,4 εκατομμύρια παιδιά.

Παράλληλα με τον νόμο-πλαίσιο κινείται και το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα 'Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση' της 4ης προγραμματικής περιόδου 2007-2013, μέσω του οποίου θα υλοποιηθούν πολλές από τις δράσεις που θεσμοθετούνται με το νέο νομοσχέδιο. Συγκεκριμένα οι δράσεις για την ειδική αγωγή & εκπαίδευση έχουν οργανωθεί σε πέντε βασικούς άξονες , που υποστηρίζουν ουσιαστικά και λειτουργικά τις καινοτομίες που εισάγονται με το παρόν σχέδιο νόμου:

Εξειδίκευση & επιμόρφωση εκπαιδευτικών στην ειδική αγωγή & εκπαίδευση.

Ανάπτυξη και προμήθεια βοηθημάτων και εξειδικευμένων αξιολογικών και εκπαιδευτικών εργαλείων.

Ανάπτυξη δομών εκπαιδευτικής υποστήριξης παιδιών με πολλαπλές αναπηρίες με έμφαση στον αυτισμό και την νοητική υστέρηση.

Ενίσχυση της δια βίου εκπαίδευσης των ατόμων με αναπηρία

Άρση των κοινωνικών προκαταλήψεων έναντι των ατόμων με αναπηρία. (Ηλεκτρονικό περιοδικό του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου e-Emph@sis)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4^ο

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΑΕ ΚΑΙ ΠΑΡΕΧΟΜΕΝΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ

Όσον αφορά στην λειτουργία της ΕΑΕ και τις παρεχόμενες διαγνωστικές, υποστηρικτικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες περιλαμβάνει 20 τομές, ενδεικτικά αναφέρουμε τις δύο πρώτες :

Προσδιορίζει, συστηματοποιεί και εμπλουτίζει με νέους, τους υπαρκτούς διαγνωστικούς, αξιολογικούς και υποστηρικτικούς θεσμούς της ΕΑΕ.

Μετονομάζει τα ΚΔΑΥ (Κέντρα Διάγνωσης, Αξιολόγησης & Υποστήριξης Ειδικών Εκπαιδευτικών Αναγκών) σε ΚΕΔΔΥ (Κέντρα Διαφοροδιάγνωσης, Διάγνωσης & Υποστήριξης Ειδικών Εκπαιδευτικών Αναγκών), με στόχο την λειτουργική και επιστημονική τους αναβάθμιση. (Ηλεκτρονικό περιοδικό του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου e-Emp@sis)

ΚΤΙΡΙΑΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

Αναφερόμενος στις κτιριακές υποδομές, ο κ. Στυλιανίδης ανακοίνωσε ότι κατασκευάζονται 56 νέες σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής σε όλη την Ελλάδα, συνολικού προϋπολογισμού 100. 440. 589 ευρώ, ενώ δρομολογούνται παρεμβάσεις στα γενικά σχολεία για να διευκολυνθεί η πρόσβαση ατόμων με ειδικές ανάγκες. Από αυτές τις σχολικές μονάδες οι 12 έχουν ήδη παραδοθεί, οι επόμενες 11 θα παραδοθούν εντός του 2008 και κάποιες στις αρχές του 2009, οι 22 βρίσκονται στο στάδιο της μελέτης και οι 11 υπόλοιπες στο στάδιο του προγραμματισμού. (Ηλεκτρονικό Περιοδικό του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου e-Emp@sis)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5^ο

1. ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΛΑΙΣΙΩΝ Ν. Π. Δ. Δ. ΚΑΙ Ν. Π. Ι. Δ. ΠΟΥ ΠΑΡΕΧΟΥΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΣΕ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΕΣ

A. ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

1. ΠΑΙΔΟΨΥΧΙΑΤΡΙΚΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΑΤΤΙΚΗΣ

I. Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο, Διασταύρωση Ραφήνας, 190 09, τηλ. : 22940 77791-5

II. Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο, Σωκράτους 32, Ν. Ηράκλειο, τηλ. : 210 2830312, 2816598

III. Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο, Σισίνη & Δημητρέσσα 1 (όπισθεν ΑΙΓΙΝΗΤΕΙΟΥ Νοσοκομείο), τηλ. : 210 7220133, 7245048

IV. Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο Δυσλεξίας, Ηχούς 3, Γαλάτσι, τηλ. : 210 2928333

2. ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΠΑΙΔΩΝ « ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ»

I. Τμ. Ψυχολογίας Παιδιατρικής, Θηβών & Μ. Ασίας, Γουδί, τηλ. : 210 7798748, 7757496

II. Κέντρο Εκπ/σης και Επαγγελματικής Αποκατάστασης, Πατριάρχου Ιερεμίου 28, Γκύζη, τηλ. : 210 6447966

3. ΓΕΝΙΚΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Μονάδα Ψυχικής Υγείας Εφήβων, Μεσογείων 154, Παπάγου, τηλ. : 210 7778901

4. ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

I. Ιατροπαιδαγωγική Υπηρεσία Αθηνών, Ζαΐμη 2, 106 83, Εξάρχεια, τηλ. : 210 3644733, 3615711

II. Ιατροπαιδαγωγική Υπηρεσία Πειραιά, Μπουμπουλίνας 15 & Νοταρά, 185 35, Πειραιάς, τηλ. : 210 4170500, 4118784

III. Ιατροπαιδαγωγική Υπηρεσία Αιγάλεω, Σούτσου 4, 122 43, Πλ. Δαβάκη – Αιγάλεω, τηλ. : 210 5910065-68

5. ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΙΔΙ «ΣΠΥΡΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ»

Ειδική διαγνωστική μονάδα, Καρέα 11 (Αρχή Λεωφ. Βουλιαγμένης), 116 36 Αθήνα, τηλ. : 210 9232347, 9222666

6. ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ

Ικαρίας 18, 121 32, τηλ. : 210 5756226, 5753234

7. ΚΕΝΤΡΟ ΠΑΙΔΟΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ (Ι. Κ. Α.)
Ιπποκράτους 17, Αθήνα, τηλ. : 210 3604929, 3604972, 3604919
8. ΚΡΑΤΙΚΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΟ ΨΥΧΙΚΩΝ ΠΑΘΗΣΕΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
(Κ. Θ. Ψ. Π. Α.)
Συμβουλευτικός Ιατροπαιδαγωγικός Σταθμός, Σλανίκου 3, τηλ. :
210 7235313
9. ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΠΑΙΔΙΩΝ «ΜΙΧΑΛΗΝΕΙΟ»
Ακτή Κουντουριώτη 3, 185 34 Πειραιάς, τηλ. : 210 4172400
10. ΙΔΡΥΜΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ «Η
ΘΕΟΤΟΚΟΣ»
135 01, Άγιοι Ανάργυροι, τηλ. : 210 2611910, 2311078
11. ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΠΑΓΚΡΑΤΙΟΥ
Φερεκύδου 5, 116 35 Παγκράτι, τηλ. :210 7519550
12. ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Κέντρο Κοινωνικής Ψυχικής Υγιεινής Καισαριανής, Δήλου 14, 161
21 Καισαριανή, τηλ. : 210 7640111
13. ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
Μεσογείων & Ζαλόγγου 6, Αγ. Παρασκευής, τηλ. : 210 6399195,
6391151
14. ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ
Κατσιμπίρη 20, 191 60 Χολαργός, τηλ. : 210 6529976
15. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΓΕΝΙΚΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Τμήμα εφήβων, Καποδιστρίου 23, 152 37 Φιλοθέη, τηλ. : 210
6834208
16. ΣΧΟΛΙΑΤΡΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΡΟΝΟΙΑΣ
Αριστοτέλους 17, Αθήνα, τηλ. : 210 5235827
- Β. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1. ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ,
Καυτατζόγλου 36 & Παπάφη, 546 39 Θεσ/νίκη, τηλ. : 2310 845130-
2, 849137, 845900

2. ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ Β' Παν/κης Ψυχιατρικής Κλινικής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Μακένζυ Κίνγκ 14, 546 22 Θεσ/κη, τηλ. : 2310 270036
3. ΙΑΤΡΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ Α' Παν/κης Νευρολογ. Κλινικής Νοσοκομείου ΑΧΕΠΑ
Χορτατζήδων 1, Θεσσαλονίκη, τηλ. : 2310 205082
4. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
Ρετζίκι Θεσσαλονίκης, 567 01, τηλ. : 2310 93221
5. ΚΕΝΤΡΟ ΠΑΙΔΟΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ Παράρτημα ΙΚΑ
Πολυτεχνείου 1 Πύλης Αξιού, 546 26 Θεσσαλονίκη, τηλ. : 2310 521800
6. ΙΑΤΡΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ Παιδοψυχιατρικού Τμήματος Ιπποκράτειου Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης, τηλ. : 2310 814780

Γ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ

1. ΙΑΤΡΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ Παν/κης Ψυχιατρικής Κλινικής, τηλ. : 25510 25772
2. ΙΑΤΡΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ Γενικού Νοσοκομείου Αλεξ/λης,
Δήμητρος 19, 681 00, τηλ. : 2551 25272, 25293
3. ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ (Κινητή Μονάδα)
Δήμητρος 19, 681 00 Αλεξ/λη

Δ. ΠΑΤΡΑ

1. ΙΑΤΡΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ Καραμάνειου Νοσοκομείου Παίδων Κορύλλων 3, 262 25 Πάτρα, τηλ. : 2610 2770098
2. ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ Ιατροπαιδαγωγική Υπηρεσία Πάτρας, Αθαν. Διάκου 35, Ψηλά Αλώνια, 262 24 Πάτρα, τηλ. : 336666

Ε. ΞΑΝΘΗ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ Παράρτημα Ξάνθης, Βενιζέλου 5, 671 00, τηλ. : 25410 23755

ΣΤ. ΗΡΑΚΛΕΙΟ – ΚΡΗΤΗΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ Ιατροπαιδαγωγική Υπηρεσία Ψαρομηλίγγων & Βλαστών 2, 712 02, τηλ. : 2810 244409

Ζ. ΒΟΛΟΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ Ιατροπαιδαγωγική Υπηρεσία Κοραή 74, 383 33 Βόλος, τηλ. : 24210 38608

Η. ΖΑΚΥΝΘΟΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ Ιατροπαιδαγωγικής Υπηρεσίας,
Λομβάρδου 78, 291 00, τηλ. : 26950 26668, 26669

Θ. ΑΜΦΙΣΣΑ

ΚΙΝΗΤΗ ΜΟΝΑΔΑ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ
ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Τμήμα Κοινωνικής Πρόνοιας Άμφισσα, τηλ. : 22650 28913, 28927

2. ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΜΟΝΑΔΕΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση!

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΞΑΝΘΗΣ

2/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Τυφλών Ξάνθης

2ο 2/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Ξάνθης (στέγαση στο

Ψυχολογικό Κέντρο Ξάνθης)

Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Ξάνθης

Τμήμα Ένταξης στο 14ο Δημοτικό Σχολείο Ξάνθης

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Μαγγάνων

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Γενισέας

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ευμείρου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Πόρτο Λάγος

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ξάνθης

Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Ξάνθης

Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Σουνίου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΔΡΑΜΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Πετρούσας

Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Δράμας

Τμήμα Ένταξης στο 15ο Δημοτικό Σχολείο Δράμας

Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Δράμας

Τμήμα Ένταξης στο 14ο Δημοτικό Σχολείο Δράμας

Τμήμα Ένταξης στο 23ο Νηπιαγωγείο Δράμας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΚΑΒΑΛΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 20ο Νηπιαγωγείο Καβάλας

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Θάσου

Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Καβάλας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΡΟΔΟΠΗΣ

1/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο Κομοτηνής στο Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Κομοτηνής

Τμήμα Ένταξης στο Διαπολιτισμικό Δημοτικό Σχολείο Σαπών

Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Κομοτηνής

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Κομοτηνής

Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Κομοτηνής

Τμήμα Ένταξης στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Κομοτηνής

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΕΒΡΟΥ

Τμήμα Ένταξης στο 8ο Δημοτικό Σχολείο Ορεστιάδας

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Τυχερού

Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Φερών

Τμήμα Ένταξης στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Αλεξανδρούπολης

) Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Δικαίων

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙ

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Χέρσου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Καμπάνη

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Π. Αγιονερίου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Θέρμης

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Αγ. Παύλου

Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Θεσσαλονίκης

Τμήμα Ένταξης στο 79ο Δημοτικό Σχολείο Θεσσαλονίκης

Τμήμα Ένταξης στο 55ο Νηπιαγωγείο Θεσσαλονίκης

Τμήμα Ένταξης στο 41ο Νηπιαγωγείο Θεσσαλονίκης

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Πλαγιαρίου

Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Μεσημερίου

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Αγ. Παύλου

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Περαίας

8ο 6/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Θεσσαλονίκης

9ο 2/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο Θεσσαλονίκης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Ευόσμου

Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Μενεμένης

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Πευκών

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Λαγκαδά

Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Ευόσμου

) Τμήμα Ένταξης στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Συκεών

Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Νεάπολης

Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Λαγκαδά

Τμήμα Ένταξης στο 4ο Νηπιαγωγείο Μενεμένης

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Πευκών

Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Περιβολακίου

Τμήμα Ένταξης στο 3ο Νηπιαγωγείο Φιλύρου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΠΕΛΛΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Γιαννιτσών

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Νέας Πέλλας

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Αγίου Λουκά

Τμήμα Ένταξης στο 4ο Νηπιαγωγείο Αριδαίας

Τμήμα Ένταξης στο 12ο Νηπιαγωγείο Έδεσσας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Καλλικράτειας

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ιερισσού

Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Ν. Ρόδων
Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Ν. Μαρμαρά
Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Ουρανούπολης
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Παλαιοχωρίου
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ρόδων
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ουρανούπολης
Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Αγίου Μάμα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε ΠΕΡΙΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 11ο Δημοτικό Σχολείο Κατερίνης
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Πλαταμώνα
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Περίστασης
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Κάτω Μηλιάς
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Αιγινίου
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ανδρομάχης
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Λιτοχώρου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΗΜΑΘΙΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Βέροιας
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Μαρίνας - Πολλών Νερών
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Νάουσας

(για τυφλούς μαθητές

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Αλεξάνδρειας
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων
Τμήμα Ένταξης στο 6ο Νηπιαγωγείο Αλεξάνδρειας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΣΕΡΡΩΝ

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Χρυσοχωράφων
Τμήμα Ένταξης στο 24ο Νηπιαγωγείο Σερρών
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Ηράκλειας

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 5ο Νηπιαγωγείο Φλώρινας
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Αγ. Γερμανού

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΚΟΖΑΝΗΣ

Τμήμα Ένταξης στο 15ο Δημοτικό Σχολείο Κοζάνης
Τμήμα Ένταξης στο 17ο Δημοτικό Σχολείο Κοζάνης
Τμήμα Ένταξης στο 14ο Νηπιαγωγείο Κοζάνης
Τμήμα Ένταξης στο 15ο Νηπιαγωγείο Κοζάνης
Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Κοζάνης
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο «Γ. Κοντορής
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Αιανής Κοζάνης
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Κοζάνης

Τμήμα Ένταξης στο 13ο Νηπιαγωγείο Κοζάνης
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Νηπιαγωγείο Πτολεμαΐδας
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Αιανής Κοζάνης
Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Ποντοκόμης Κοζάνης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

) Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Καστοριάς
Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Καστοριάς
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Μεσοποταμίας

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Πρέβεζας
Τμήμα Ένταξης στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Πρέβεζας
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Πρέβεζας
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Πάργας
Τμήμα Ένταξης στο 8ο Δημοτικό Σχολείο Πρέβεζας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Παραμυθιάς
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ηγουμενίτσας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Ανατολής
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Κάτω Λαγίστας
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ι. Μ. Ρωμανού
Τμήμα Ένταξης στο 24ο Νηπιαγωγείο Ιωαννίνων

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 18ο Δημοτικό Σχολείο Λάρισας
Τμήμα Ένταξης στο 22ο Δημοτικό Σχολείο Λάρισας
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Βαμβακούς
Τμήμα Ένταξης στο 57ο Νηπιαγωγείο Λάρισας
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Γιάννουλης
Τμήμα Ένταξης στο 20ο Δημοτικό Σχολείο Λάρισας
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Γιάννουλης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ανάβρας
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Καρδίτσας
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Παλαμά
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Καρδίτσας
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Παλαμά
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ιτέας

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ματαράγκας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

) Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Πτελεού

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Κάρλας - Ριζομύλου

) 2/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Φερών

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Τμήμα Ένταξης στο 20ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων

Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων

Τμήμα Ένταξης στο 26ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων

Τμήμα Ένταξης στο 12ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων

Τμήμα Ένταξης στο 11ο Δημοτικό Σχολείο

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Προφήτη Ηλία

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Λιαπάδων

) Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Καστελλάνων

Τμήμα Ένταξης στο 8ο Δημοτικό Σχολείο Κέρκυρας

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Λευκίμμης

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Πετριτής

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Γαστουρίου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Δουκάδων

Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Λευκίμμης

1/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Κωφών και Βαρήκω

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Αμφιλοχίας

1/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο Ναυπάκτου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΗΛΕΙΑΣ

) Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Πύργου

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Αμαλιάδας

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Βαρθολομιού

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΑΧΑΪΑΣ

2/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Κάτω Αχαΐας

1/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο στο Ειδικό Δημοτικό Σχολείο

Κάτω Αχαΐας

Τμήμα Ένταξης στο 11ο Δημοτικό Σχολείο Πατρών

Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Αιγίου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Κλειτορίας

-) Τμήμα Ένταξης στο 49ο Δημοτικό Σχολείο Πατρών
-) Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Πατρών
- Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ακράτας
- Τμήμα Ένταξης στο 61ο Δημοτικό Σχολείο Πατρών
-) Τμήμα Ένταξης (Κωφ. - Βαρηκ.) στο 18ο Δημοτικό

Σχολείο Πατρών

- Τμήμα Ένταξης στο 47ο Νηπιαγωγείο Πατρών
- Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Παραλίας
- Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Διακοπτού
- Τμήμα Ένταξης στο 23ο Δημοτικό Σχολείο Πατρών
- Τμήμα Ένταξης στο 29ο Δημοτικό Σχολείο Πατρών

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΕΥΒΟΙΑΣ

- Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Χαλκίδας
- Τμήμα Ένταξης στο 16ο Δημοτικό Σχολείο Χαλκίδας
- Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ερέτριας
- Τμήμα Ένταξης στο 14ο Δημοτικό Σχολείο Χαλκίδας
- Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Βασιλικού
- Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Προκοπίου
- Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ασηνίου
- Τμήμα Ένταξης στο 7ο Νηπιαγωγείο Χαλκίδας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΦΘΙΩΤΙΑΣ

- 1/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Αταλάντης
- Τμήμα Ένταξης στο 14ο Δημοτικό Σχολείο Λαμίας
- Τμήμα Ένταξης στο 19ο Δημοτικό Σχολείο Λαμίας
- Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Σπερχειάδας
- Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Καμένων Βούρλων

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΒΟΙΩΤΙΑΣ

- Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Ορχομενού
-) Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Αράχωβας
- 1/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο στο Ειδικό Δημοτικό Σχολείο

Λιβαδειάς

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕ ΦΩΚΙΑΣ

- Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Άμφισσας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

- Τμήμα Ένταξης στο 5ο Νηπιαγωγείο Καρπενησίου

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. Α΄ ΑΘΗΝΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 106ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Φιλαδέλφειας
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Ταύρου
Τμήμα Ένταξης στο 117ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 48ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 13ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 40ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Καισαριανής
Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Δάφνης
Τμήμα Ένταξης στο 12ο Δημοτικό Σχολείο Ζωγράφου
Τμήμα Ένταξης στο 13ο Δημοτικό Σχολείο Ηλιούπολης
Τμήμα Ένταξης στο 8ο Δημοτικό Σχολείο Δάφνης
Τμήμα Ένταξης στο 58ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 137ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 145ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
) Τμήμα Ένταξης στο 67ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 127ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 118ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 94ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 141ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 139ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 112ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
) Τμήμα Ένταξης στο 132ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 20ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 23ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 30ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 38ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 45ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 99ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 133ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 170ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
) Τμήμα Ένταξης στο 172ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Γαλατσίου
Τμήμα Ένταξης στο 11ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 14ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
) Τμήμα Ένταξης στο 17ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Δάφνης
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Χαλκηδόνας
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ηλιούπολης
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Ηλιούπολης
Τμήμα Ένταξης στο 8ο Δημοτικό Σχολείο Ηλιούπολης

Τμήμα Ένταξης στο 11ο Δημοτικό Σχολείο Ηλιούπολης
Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Βύρωνα
Τμήμα Ένταξης στο 81ο Νηπιαγωγείο Αθηνών
Τμήμα Ένταξης στο 82ο Νηπιαγωγείο Αθηνών

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. Β' ΑΘΗΝΑΣ

) Τμήμα Ένταξης στο 8ο Δημοτικό Σχολείο Αγ. Παρασκευής
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Χολαργού
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Χολαργού
Τμήμα Ένταξης στο Ζάνειο Δημοτικό Σχολείο Εκάλης
Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Μελισσίων
Τμήμα Ένταξης στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Μεταμόρφωσης
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ιωνίας
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Νηπιαγωγείο Μεταμόρφωσης
Τμήμα Ένταξης στο 12ο Νηπιαγωγείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Χολαργού
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Χολαργού
Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Αγ. Παρασκευής
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Αγ. Παρασκευής
Τμήμα Ένταξης στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Χαλανδρίου
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Ψυχικού
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Χαλανδρίου
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Νέου Ψυχικού
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Νέου Ψυχικού
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Χαλανδρίου
Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Χαλανδρίου
Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Κηφισιάς
) Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Κηφισιάς
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Αμαρουσίου
Τμήμα Ένταξης στο 16ο Δημοτικό Σχολείο Αμαρουσίου
Τμήμα Ένταξης στο Διαπολιτισμικό Δημοτικό Σχολείο Αλσούπολης
Τμήμα Ένταξης στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ιωνίας
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ιωνίας
Τμήμα Ένταξης στο 6ο Δημοτικό Σχολείο Μεταμόρφωσης
Τμήμα Ένταξης στο 12ο Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ιωνίας
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Μεταμόρφωσης
Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Μεταμόρφωσης
Τμήμα Ένταξης στο 6ο Νηπιαγωγείο Χαλανδρίου
Τμήμα Ένταξης στο 5ο Νηπιαγωγείο Κηφισιάς

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Παπάγου
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Νηπιαγωγείο Βριλησσιών
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Νέου Ψυχικού
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Μελισσίων
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Νηπιαγωγείο Νέας Ιωνίας

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. Γ΄ ΑΘΗΝΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Χαϊδαρίου
Τμήμα Ένταξης στο 33ο Δημοτικό Σχολείο Περιστερίου
Τμήμα Ένταξης στο 24ο Δημοτικό Σχολείο Περιστερίου
Τμήμα Ένταξης στο 35ο Δημοτικό Σχολείο Περιστερίου
Τμήμα Ένταξης στο 22ο Δημοτικό Σχολείο Περιστερίου
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Καματερού
Τμήμα Ένταξης στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Ιλίου
Τμήμα Ένταξης στο 21ο Δημοτικό Σχολείο Ιλίου
Τμήμα Ένταξης στο 16ο Δημοτικό Σχολείο Ιλίου
Τμήμα Ένταξης στο 23ο Δημοτικό Σχολείο Περιστερίου
Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Πετρούπολης
Τμήμα Ένταξης στο 24ο Δημοτικό Σχολείο Ιλίου
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Καματερού
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Πετρούπολης
) Τμήμα Ένταξης στο 13ο Νηπιαγωγείο Ιλίου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. Δ΄ ΑΘΗΝΑΣ

) Τμήμα Ένταξης στο 6ο Νηπιαγωγείο Νέας Σμύρνης
Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Καλλιθέας
Τμήμα Ένταξης στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Καλλιθέας
) 6/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο για παιδιά με εγκεφαλική παράλυση
(σπαστικά παιδιά) στις εγκαταστάσεις
Εταιρείας Προστασίας Σπαστικών στην Αργυρούπολη

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

6/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Δήμου Λαυρίου
1/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο Λαυρίου στο 6/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Λαυρίου
Τμήμα Ένταξης στο 17ο Δημοτικό Σχολείο Αχαρνών
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ανθούσας
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Μαρκόπουλου
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Αχαρνών
Τμήμα Ένταξης στο 14ο Νηπιαγωγείο Αχαρνών
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Ν. Παλατιών
) Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Μαρκόπουλου
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Γέρακα
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Σπάτων
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Ραφήνας
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Άνοιξης

) Τμήμα Ένταξης στο 19ο Δημοτικό Σχολείο Αχαρνών
Τμήμα Ένταξης στο 24ο Δημοτικό Σχολείο Αχαρνών
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Κουβαρά

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Τμήμα Ένταξης στο 8ο Δημοτικό Σχολείο Ασπροπύργου
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Φυλής
Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Άνω Λιοσίων

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΠΕΙΡΑΙΑ

Τμήμα Ένταξης στο 11ο Δημοτικό Σχολείο Κορυδαλλού
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Νίκαιας
Τμήμα Ένταξης στο 15ο Δημοτικό Σχολείο Νίκαιας
Τμήμα Ένταξης στο 22ο Δημοτικό Σχολείο Πειραιά
) Τμήμα Ένταξης στο 47ο Δημοτικό Σχολείο Πειραιά
) Τμήμα Ένταξης στο 11ο Νηπιαγωγείο Νίκαιας
Τμήμα Ένταξης στο 13ο Δημοτικό Σχολείο Κορυδαλλού
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ύδρας

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Αγίων Θεοδώρων
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Ξυλοκάστρου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Καλαμάτας
3/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Φιλιατρών

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Πορτοχελίου
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ερμιόνης
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Κρανιδίου
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Κρανιδίου
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ασκληπιείου
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπλίου
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Δρεπάνου
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Άργους

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΛΑΚΩΝΙΑΣ

2ο Ένταξης στο 12/θ Δημοτικό Σχολείο Νεάπολης
2/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Σπάρτης

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΛΕΣΒΟΥ

Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Πέτρας

Τμήμα Ένταξης στο 14ο Νηπιαγωγείο Μυτιλήνης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΧΙΟΥ

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Βροντάδου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Καμποχώρων

) Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Πυργίου

) Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Χίου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Καλλιμασιάς

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Κάμπου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΣΑΜΟΥ

) Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Σάμου

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Καρλοβασίου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Χριστού Ραχών - Ικαρίας

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Φαλατάδου - Τήνου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Πύργου - Τήνου

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Καρτεράδου

Θήρας

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ιουλίδας Κέα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

1/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο στην πόλη της Κω

1/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο στην πόλη της Κω

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Ιαλυσού - Ρόδου

) Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Μαριτσών - Ρόδου

Τμήμα Ένταξης στο 18ο Δημοτικό Σχολείο Ρόδου

) Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Καλύμνου

) Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Κοσκινού

) Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Παραδεισίου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Σορωνής

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Αλίντων Λέρου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Μασσάρων

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Έμπωνας

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Λίνδου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Λάρδου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Γενναδίου

Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Ψίνθου

Τμήμα Ένταξης στο 18ο Νηπιαγωγείο Πόλεως Ρόδου
Τμήμα Ένταξης στο 6ο Νηπιαγωγείο Πόλεως Ρόδου
2ο 1/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Ρόδου

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

2/θ Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Αρκαλοχωρίου
1/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο Αρκαλοχωρίου
1/θ Ειδικό Νηπιαγωγείο Μοιρών στο Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Μοιρών
Τμήμα Ένταξης στο 47ο Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Αλικαρνασού
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Βουτών
Τμήμα Ένταξης στο 33ο Νηπιαγωγείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 68ο Νηπιαγωγείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 35ο Νηπιαγωγείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Νηπιαγωγείο Μοιρών
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Νηπιαγωγείο Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 69ο Νηπιαγωγείο Ηρακλείου
) Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Χερσονήσου Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Αρκαλοχωρίου Ηρακλείου
Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Κρουσώνα
Τμήμα Ένταξης στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Κρουσώνα
Τμήμα Ένταξης στο 53ο Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΧΑΝΙΩΝ

Τμήμα Ένταξης στο 1ο Δημοτικό Σχολείο Μουρνιών
) Τμήμα Ένταξης στο 17ο Δημοτικό Σχολείο Χανίων
Τμήμα Ένταξης στο 3ο Νηπιαγωγείο Ν. Κυδωνίας
Τμήμα Ένταξης στο 12ο Δημοτικό Σχολείο Πλατανιά
Τμήμα Ένταξης στο 11ο Δημοτικό Σχολείο Χανίων
Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Ασκύφου
Τμήμα Ένταξης στο Νηπιαγωγείο Βουβά
Τμήμα Ένταξης στο 19ο Δημοτικό Σχολείο Χανίων

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΡΕΘΥΜΝΟΥ

) Τμήμα Ένταξης στο 13ο Δημοτικό Σχολείο Ρεθύμνου
Τμήμα Ένταξης στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Ρεθύμνου
Τμήμα Ένταξης στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Ρεθύμνου
) Τμήμα Ένταξης στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Ρεθύμνου
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Επισκοπής
Τμήμα Ένταξης στο Δημοτικό Σχολείο Γωνιάς

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Π. Ε. ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Τμήμα Ένταξης στο 2ο Νηπιαγωγείο Αγ. Νικολάου

Τμήμα Ένταξης στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Αγ. Νικολάου